K. MARKS

OSAMNAESTI BRIMER LUJA BONAPARTA

★ osamnaesti brimer Luja Bonaparta

★ uloga sile u istoriji

»SVJETLOST« SARAJEVO

ἔθος BIBLIOTEKA Etos

IZBOR IZ DJELA KLASIKA MARKSIZMA

(Treća serija, knjiga 3)

Odgovorni urednik
dr ARIF TANOVIĆ

KARL MARKS

OSAMNAESTI BRIMER LUJA BONAPARTA

»SVJETLOST«, IZDAVAČKO PREDUZEĆE, SARAJEVO
1975.

Prevodi
STANKA BOŠNJAKA, dra HUGA KLAJNA (u redakciji Mare Fran i Nataše Tkalec), dra ZVONKA TKALCA

Izbor
dr FRANC CENGLE i dr ARIF TANOVIĆ

ČITAOCU

Marksov spis »Osamnaesti brimer Luja Bonaparta« nadovezuje se na njegov briljantni političko-istorijski rad »Klasne borbe u Francuskoj 1848. do 1850«. Riječ je zapravo o djelu koje na temelju novog shvatanja istorije, razotkriva klasnu strukturu francuskog društva od izbijanja februarske revolucije 1848. do početka 1852. godine, s težištem na analizi kontrarevolucionarnog državnog udara Luja Bonaparta 2. decembra 1851. Na primjeru Francuske Marks ukazuje na klasnu borbu kao pokretačku snagu istorije, koja zadire u sve oblasti društvenog života — od produkcionih odnosa, dramatičnog konflikta klasnih interesa, idejne i političke nadgradnje, do položaja pojedinih ličnosti koje učestvuju u tim procesima. Ovaj spis je, stoga, i jedno od najvažnijih teorijskih djela marksizma o ulozi ličnosti u istoriji.

Analizirajući državni udar Luja Bonaparta, Marks konstatuje da je upravo »klasna borba u Francuskoj stvorila okolnosti i odnose koji su jednoj osrednjoj ličnosti omogućili da igra ulogu heroja«. Objašnjavajući ulogu ličnosti, Marks primjenjuje metodu materijalističke dijalektičke analize, koja otkriva klasnu uslovljenost političkog zbivanja. Ne ostajući na pukom konstatovanju činjenica i odbacujući takozvani neutralni istoriografski objektivizam, on analizira istorijske procese sa stanovišta proletarijata — najprogresivnije društvene klase, čiji je poziv da dokine svaku klasnoeksploatatorsku vladavinu. U djelu »Osamnaesti brimer Luja Bonaparta« Marks je uspostavio i učenje po kome proletarijat mora da razbije cjelokupnu buržoasku državnu mašinu, da bi na njenim ruševinama podigao veličanstvenu zgradu diktature proletarijata.

Fridrih Engels napominje da je Marks u »Osamnaestom brimeru Luja Bonaparta« izložio cjelokupan tok francuske istorije nakon februarskih dana 1848, koji se osniva na razgaranju borbe antagonističkih društvenih klasa. Engels, takođe, ističe Marksovo razumijevanje žive istorije, njegovo jasno i prodorno pronicanje u suštinu događaja u trenutku kad se oni još odigravaju.

U ovu knjigu je uvršten i Marksov rad iz 1844. godine — pod naslovom »Kritičke primjedbe uz članak 'Pruski kralj i socijalna reforma. Od jednog Prusa'« — u kome se kritički obrazlaže opšti odnos politike i političkih ustanova vladajućih klasa prema socijalnim nevoljama proletarijata, te razotkriva klasna suština modernog državnog i, uopšte, prinudnog aparata.

Engelsov rukopis »Uloga sile u istoriji«, koji je nastao 1887/88. godine, i koji je takođe uvršten u ovaj izbor, nastavlja se na Marksova društvenoistorijska istraživanja i pokazuje kakvu ulogu je imala sila u evropskoj istoriji — do Pariske komune i poslije njenog pada. I ovaj rad se odlikuje primjenom i razradom Marksovog materijalističkog shvatanja istorije i afirmacijom bitnog značenja klasnih borbi.

K. Marks

OSAMNAESTI BRIMER LUJA BONAPARTA

PREDGOVOR DRUGOM NJEMAČKOM IZDANJU

Moj odveć rano preminuli prijatelj Jozef Vajdemajer* namjeravao je da od 1. januara 1852. izdaje politički nedjeljni list u Njujorku. Pozvao me je da za taj list napišem istoriju coup d'état.[1] Stoga sam svake nedjelje do sredine februara pisao članke pod naslovom: »Osamnaesti brimer Luja Bonaparta«. U međuvremenu je propao Vajdemajerov prvobitni plan. No zato je on u proljeće 1852. pokrenuo mjesečnik *»Die Revolution«*, čija se prva sveska sastoji iz moga »Osamnaestog brimera«.[2] Nekoliko stotina primjeraka toga spisa prodrlo je tada u Njemačku, ali nije dospjelo na pravo knjižarsko tržište. Jedan njemački knjižar, koji se prikazivao kao krajnje radikalan i kojemu sam ponudio prodaju, odbio je s pravim moralnim zaprepašćenjem, takvo »nesavremeno traženje«.

Iz ovih podataka se vidi da je ovaj spis nastao pod neposrednim pritiskom događaja i da njegov istorijski materijal ne ide dalje od mjeseca februara (1852). Do njegova sadašnjeg ponovnog objavljivanja došlo je dijelom na traženje knjižara, a dijelom na navaljivanja mojih prijatelja u Njemačkoj.

---

* Za vrijeme američkog građanskog rata vojni komandant okruga Sentluis. (*Marksova napomena.*)

[1] — državnog udara. *Red.*

[2] *»Die Revolution«* (»Revolucija«) — tjednik koji je 1852 pokrenuo u Londonu Jozef Vajdemajer, lični prijatelj Marksov i Engelsov, član Saveza komunista. Zbog finansijskih teškoća uspjelo mu je izdati samo dva januarska broja. U maju iste godine Marks je objavio »Osamnaesti brimer« u prvoj svesci časopisa »Die Revolution. Eine Zeitschrift in zwanglosen Heften« (»Revolucija. Časopis u neobaveznim sveskama«). *Red.*

Od spisa koji su otprilike u isto vrijeme s mojim obrađivali isti predmet, samo su dva vrijedna pažnje: »*Napoléon le Petit*« *Viktora Igoa* i *Prudonov* »*Coup d'état*«.

Viktor Igo se ograničava na gorke i duhovite napade protiv odgovornog izdavača državnog udara. Sam događaj izgleda kod njega kao grom iz vedra neba. On u njemu vidi samo akt nasilja jednoga čovjeka. On ne primjećuje da toga čovjeka pravi velikim, a ne malim, pripisujući mu ličnu moć inicijative kakva bi u svjetskoj istoriji bila bez primjera. Prudon, sa svoje strane pokušava da državni udar prikaže kao rezultat prethodnog istorijskog razvitka. Međutim, istorijska konstrukcija državnog udara neprimjetno se kod njega pretvara u istorijsku apologiju junaka tog državnog udara. Tako on pada u grešku naših takozvanih *objektivnih* istoričara. Ja, naprotiv, pokazujem kako je *klasna borba* u Francuskoj stvorila okolnosti i odnose koji jednoj osrednjoj i groteknoj ličnosti omogućuju da igra ulogu heroja.

Prerada ovoga spisa lišila bi ga njegove naročite boje. Stoga sam se ograničio na korekturu štamparskih grešaka i na brisanje sada već nerazumljivih aluzija.

Završna rečenica moga spisa: »Ali kad carski plašt najzad padne na pleća Luja Bonaparta, srušiće se bronzana statua Napoleonova s visine Vandomskog stupa«[3] — već se ispunila.

Pukovnik Šaras otpočeo je napad na kult Napoleona u svom djelu o ratnom pohodu od 1815. Otada je, a naročito posljednjih godina, francuska literatura oružjem istorijskog istraživanja, kritike, satire i vica učinila kraj legendi o Napoleonu. Izvan Francuske je to nasilno kidanje s tradicionalnim narodnim vjerovanjem, ta ogromna duhovna revolucija malo zapažena, a još manje shvaćena.

Naposljetku, nadam se da će moj spis pridonijeti uklanjanju školske fraze o takozvanom *cezarizmu* koja je sad uobičajena naročito u Njemačkoj. Kod te površne istorijske analogije zaboravlja se ono glavno, da se, naime, u starom

[3] *Vandomski stup* — kolona podignuta 1806—1810. u Parizu, u spomen pobjeda napoleonovske Francuske. Izliven od bronze neprijateljskih topova, imao je na vrhu statuu Napoleona. 16. maja 1871, odlukom Pariske komune, stup je bio uklonjen. Ponovo postavljen 1875. *Red.*

Rimu klasna borba odigravala samo u granicama jedne privilegirane manjine, između slobodnih bogataša i slobodne sirotinje, dok je velika produktivna masa stanovništva, robovi, služila samo kao pasivni pijedestal za te borce. Zaboravlja se značajna *Sismondijeva* izreka: Rimski proletarijat je živio na račun društva, dok moderno društvo živi na račun proletarijata. Pri tako potpunoj razlici između materijalnih, ekonomskih uslova antičke i moderne klasne borbe, ni političke figure stvorene ovom borbom ne mogu imati više zajedničkog nego kenterberijski nadbiskup s prvosvećenikom Samuelom.

London, 23. juna 1869.

Karl Marks

Štampano u drugom izdanju Marksova djela »Osamnaesti brimer Luja Bonaparta«, Hamburg, 1869.

PREDGOVOR FRIDRIHA ENGELSA TREĆEM NJEMAČKOM IZDANJU

Činjenica da je postalo potrebno novo izdanje *Osamnaestog brimera,* trideset i tri godine poslije njegova prvog objavljivanja, dokazuje da taj mali spis danas još nije izgubio od svoje vrijednosti.

I zaista je to bio genijalan rad. Neposredno poslije događaja koji je kao grom iz vedra neba iznenadio cijeli politički svijet, događaja koji su jedni osuđivali s povicima moralnog negodovanja a drugi primali kao spas od revolucije i kao kaznu za njena zastranjivanja, no kojemu su se svi samo čudili i koji niko nije razumio, — neposredno poslije tog događaja pojavio se Marks s kratkim, epigramatskim prikazom u kojem je izložio čitav tok francuske istorije od februarskih dana u njenoj unutrašnjoj povezanosti, objasnio čudo 2. decembra[4] kao prirodan, nužan rezultat te povezanosti, a da mu pritom nije ni bilo potrebno da junaka državnog udara tretira drukčije nego s potpuno zasluženim prezirom. I tako je majstorski bila data ta slika, da je svako kasnije učinjeno novo otkriće samo davalo nove dokaze za to kako vjerno ona odražava stvarnost. To izvanredno razumijevanje žive istorije dana, to jasno pronicanje događaja u trenutku kad se oni odigravaju, zaista je bez primjera.

Ali za to je bilo potrebno i Marksovo tačno poznavanje francuske istorije. Francuska je zemlja u kojoj su se, više nego drugdje, istorijske klasne borbe svaki put vodile do konačne odluke, pa su ovdje i promjenljivi politički oblici u

---

[4] *2. decembar 1851* — dan kontrarevolucionarnog državnog udara Luja Bonaparta. *Red.*

kojima se one kreću i u kojima se sažimaju njihovi rezultati izraženi u najoštrijim potezima. Središte feudalizma u srednjem vijeku, uzor-zemlja jedinstvene staleške monarhije od doba renesanse, Francuska je u velikoj revoluciji uništila feudalizam i utvrdila čistu vladavinu buržoazije u tako klasičnom obliku kao nijedna druga evropska zemlja. A i borba proletarijata, koji teži da se uzdigne protiv vladajuće buržoazije ovdje se pojavljuje u tako akutnom obliku kakav je drugdje nepoznat. To je bio razlog zbog čega je Marks s osobitom ljubavlju studirao ne samo proteklu francusku istoriju nego pratio i savremenu u svim pojedinostima, skupljao materijal za buduću upotrebu, i zato ga događaji nikad nisu iznenadili.

Tome se pridružila još jedna okolnost. Upravo je Marks prvi otkrio veliki zakon kretanja istorije, zakon po kome sve istorijske borbe, odigravale se one u političkoj, religioznoj, filozofskoj ili drugoj kojoj ideološkoj oblasti, u stvari predstavljaju samo više ili manje jasan izraz borbi društvenih klasa; on je otkrio i da postojanje, a time i sukobi tih klasa zavise od stepena razvitka njihova ekonomskog položaja, od načina njihove proizvodnje i njihove razmjene koja je njime uvjetovana. Taj zakon, koji za istoriju ima isto značenje kao zakon o pretvaranju energije za prirodne nauke, — taj zakon dao mu je i ovdje ključ za razumijevanje istorije Druge Francuske Republike. Na toj istoriji on je u ovom radu provjerio pravilnost svog zakona, pa još i poslije trideset i tri godine moramo reći da je to provjeravanje sjajno uspjelo.

F. E.

Napisano 1885.
Štampano u brošuri:
Karl Marks, »Der Achtzehnte
Brumaire des Louis Bonaparte«,
Hamburg, 1885.

kojima se one kreću i u kojima se sažimaju njihovi rezultati izraženi u najoštrijim potezima. Središte feudalizma u srednjem vijeku, uzor-zemlja jedinstvene staleške monarhije od doba renesanse, Francuska je u velikoj revoluciji uništila feudalizam i utvrdila čistu vladavinu buržoazije u tako klasičnom obliku kao nijedna druga evropska zemlja. A i borba proletarijata, koji teži da se uzdigne protiv vladajuće buržoazije ovdje se pojavljuje u tako akutnom obliku kakav je drugdje nepoznat. To je bio razlog zbog čega je Marks s osobitom ljubavlju studirao ne samo proteklu francusku istoriju nego pratio i savremenu u svim pojedinostima, skupljao materijal za buduću upotrebu, i zato ga događaji nikad nisu iznenadili.

Tome se pridružila još jedna okolnost. Upravo je Marks prvi otkrio veliki zakon kretanja istorije, zakon po kome sve istorijske borbe, odigravale se one u političkoj, religioznoj, filozofskoj ili drugoj kojoj ideološkoj oblasti, u stvari predstavljaju samo više ili manje jasan izraz borbi društvenih klasa, pa je otkrio i da postojanje, a time i sukobi tih klasa zavise od stepena razvitka njihova ekonomskog položaja, od načina njihove proizvodnje i njihove razmjene koja je njime uvjetovana. Taj zakon, koji za istoriju ima isto značenje kao zakon o pretvaranju energije za prirodne nauke, — taj zakon dao mu je i ovdje ključ za razumijevanje istorije Druge Francuske Republike. Na toj istoriji on je u ovom radu provjerio pravilnost svog zakona, pa još i poslije trideset i tri godine moramo reći da je to provjeravanje sjajno uspjelo.

F. E.

Napisano 1885.
Štampano u brošuri:
Karl Marks, »Der Achtzehnte
Brumaire des Louis Bonapartes«,
Hamburg, 1885.

OSAMNAESTI BRIMER LUJA BONAPARTA

I

Hegel primjećuje negdje da se sve velike svjetskoistorijske činjenice i ličnosti pojavljuju tako reći dva puta[5] Zaboravio je dodati: jedanput kao tragedija, drugi put kao farsa. Kosidjer umjesto Dantona, Luj Blank umjesto Robespjera, Montanja[6] od 1848 — 1851. umjesto Montanje od 1793—1795, sinovac umjesto strica. I ista karikatura u okolnostima pod kojima se pojavljuje drugo izdanje osamnaestog brimera![7]

Ljudi prave svoju vlastitu istoriju, ali je ne prave po svojoj volji, ne pod okolnostima koje su sami izabrali, nego pod okolnostima koje su neposredno zatekli, koje su date i naslijeđene. Tradicija svih mrtvih generacija pritiskuje kao mora mozak živih. I upravo kad izgleda da su zauzeti time da sebe i stvari preokrenu, da stvore nešto čega još nije bilo, upravo u takvim epohama revolucionarne krize

---

[5] Hegel, »Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte« (»Predavanja o filozofiji povijesti«), treći dio. *Red.*

[6] *Montanja* (Gora) — tako su nazivali jakobince, koji su u vrijeme francuske revolucije krajem XVIII stoljeća u Nacionalnoj skupštini zauzimali najizdignutija mjesta u njenoj dvorani za sjednice. *Red.*

[7] *brimera* — mjesec francuskog republikanskog kalendara. 18. brimera godine VIII (9. novembra 1799) Napoleon Bonaparte je državnim udarom zbacio Direktorij i pod titulom prvog konzula učinio se diktatorom. Pod »drugim izdanjem 18. brimera« Marks misli državni udar Luja Bonaparta od 2. decembra 1851. *Red.*

oni bojažljivo prizivaju u svoju službu duhove prošlosti, pozajmljuju od njih imena, bojne parole, kostime, da bi, prerušeni u to prečasno ruho i pomoću tog pozajmljenog jezika, izveli novi svjetskoistorijski prizor. Tako se Luter maskirao kao apostol Pavao, revolucija od 1789—1814. zaodijevala se naizmjence kao Rimska Republika i Rimsko Carstvo, a revolucija od 1848. nije umjela da uradi ništa bolje nego da parodira čas godinu 1789, čas revolucionarnu tradiciju od 1793—1795. Tako početnik koji je naučio neki novi jezik uvijek prevodi taj jezik na svoj materinski, ali u duh novog jezika on je ušao i slobodno može da njime vlada tek kad se u njemu kreće bez sjećanja na svoj materinski jezik i kad govoreći taj jezik zaboravlja svoj materinski.

Pri razmatranju tog svjetskoistorijskog prizivanja pokojnika odmah se pokazuje upadljiva razlika. Kamij Demulen, Danton, Robespjer, Sen Žist, Napoleon, kako heroji, tako i stranke i masa stare francuske revolucije izvršili su u rimskom kostimu i s rimskim frazama zadatak svoga vremena: oslobodili od okova i uspostavili moderno *buržoasko* društvo. Jedni su u paramparčad razbili feudalno tlo i pokosili feudalne glave koje su na njemu izrasle. Drugi je u unutrašnjosti Francuske stvorio uslove pod kojima se tek mogla razviti slobodna konkurencija, pod kojima se tek mogao iskorištavati parcelirani zemljoposjed, upotrijebiti oslobođena industrijska proizvodna snaga nacije; a izvan francuskih granica on je svuda zbrisao feudalne oblike ukoliko je to bilo potrebno da bi se buržoaskom društvu u Francuskoj pribavila na evropskom kontinentu odgovarajuća, savremena okolina. Kad je nova društvena formacija jednom bila uspostavljena, nestali su pretpotopni kolosi, a s njima i uskrslo rimsko doba — Bruti, Grasi, Publikole, tribuni, senatori i sam Cezar. Buržoasko društvo u svojoj trezvenoj stvarnosti stvorilo je sebi svoje prave tumače i govornike u Sajima, Kuzenima, Roajer-Kolarima, Benžamen Konstanima i Gizoima, njegove stvarne vojskovođe sjedile su u kontoarima, a upaljena glava Luja XVIII bila je njegova politička glava. Sasvim obuzeto stvaranjem bogatstva i mirnom konkurentskom borbom, ono više nije shvaćalo da su nad njegovom kolijevkom bdjele aveti iz rimskog doba. Ali ma koliko da je buržoasko društvo neherojsko,

ipak je trebalo heroizma, požrtvovanja, terora, građanskog rata i bitaka naroda da bi se ono donijelo na svijet. I njegovi gladijatori našli su u klasično strogim tradicijama Rimske Republike ideale i umjetničke oblike, našli su samoobmane koje su im bile potrebne da bi buržoasko ograničeni sadržaj svojih borbi prikrili pred samim sobom i da bi svoje strasti održali na visini velike istorijske tragedije. Tako su na jednom drugom stupnju razvitka, jedno stoljeće ranije, Kromvel i engleski narod pozajmili od starog zavjeta jezik, strasti i iluzije za svoju buržoasku revoluciju. Kada je stvarni cilj bio postignut, kad je buržoaski preobražaj engleskog društva bio izvršen, onda je Lok potisnuo Habakuka.

Uskrsavanje mrtvih u onim revolucijama služilo je, dakle, tome da se slave nove borbe a ne da se parodiraju stare, da se dati zadatak preuveliča u fantaziji a ne da se uzmakne od njegova rješenja u stvarnosti, da se ponovo nađe duh revolucije a ne da se izazove njena avet.

Godine 1848—1851. kružila je samo avet stare revolucije, od Marasta, toga républicain en gants jaunes[8] koji se prerušio u starog Bajija, pa sve do pustolova koji svoje trivijalno odvratne crte skriva pod željeznom mrtvačkom maskom Napoleona. Cijeli jedan narod koji vjeruje da je revolucijom dao sebi ubrzanu snagu kretanja nalazi se odjednom vraćen u minulu epohu, a da ne bi bilo nikakve sumnje o povratku na staro, ponovo ustaju stari datumi, staro računanje vremena, stara imena, stari edikti, za koje je izgledalo da su odavno predati antikvarskoj učenosti, i stari žbiri, za koje se činilo da su odavno istrulili. Nacija sama sebi izgleda kao onaj ludi Englez u Bedlemu,[9] koji vjeruje da živi u doba starih faraona i svakodnevno jadikuje zbog teškog posla koji mora da radi u etiopskim rudnicima kao kopač zlata, uzidan u tu podzemnu tamnicu, s lampom koja, pričvršćena na njegovoj glavi, oskudno svijetli, a iza njega nadzornik robova s dugačkim bičem, i na izlazima rulja barbarskih vojnika koji ne razumiju ni robijaše u rudnicima niti jedni druge, jer ne govore zajedničkim jezikom. »I sve to se traži od mene« — uzdiše ludi Englez — »od mene, slobodno rođenog Britanca, da bi se dobilo

---

[8] — republikanca u žutim rukavicama. *Red.*
[9] *Bedlam* — ludnica u Londonu. *Red.*

zlato za stare faraone.« »Da bi se platili dugovi porodice Bonaparte« — uzdiše francuska nacija. Englez, dok je bio pri pameti, nije se mogao osloboditi fiks-ideje o dobivanju zlata. Francuzi pak, dok su pravili revoluciju, nisu se mogli osloboditi uspomene na Napoleona, kao što dokazuju izbori od 10. decembra.[10] U opasnostima od revolucije, oni su čeznuli za egipatskim loncima s mesom,[11] i drugi decembar 1851. bio je odgovor na to. Oni imaju ne samo karikaturu starog Napoleona, oni imaju samog starog Napoleona onako karikiranog kako on mora da izgleda sredinom XIX vijeka.

Socijalna revolucija XIX vijeka ne može crpsti svoju poeziju iz prošlosti, nego samo iz budućnosti. Ona ne može početi prije no što se otrese svog praznovjerja u prošlost. Ranijim revolucijama bile su potrebne svjetskoistorijske reminiscencije da bi obmanule sebe u pogledu svog vlastitog sadržaja. Revolucija XIX vijeka mora ostaviti mrtvima da sahranjuju svoje mrtvace kako bi stigla do svog vlastitog sadržaja. Tamo je fraza premašila sadržaj, ovdje sadržaj premašuje frazu.

Februarska revolucija bila je prepad, *iznenađenje* starog društva, a narod je taj iznenadni *prepad* proglasio za svjetskoistorijski čin kojim je započela nova epoha. 2. decembra februarska revolucija je iščezla trikom jednog varalice, i ono što izgleda da je oboreno nije više monarhija, nego su to liberalne koncesije koje su joj bile iznuđene vjekovnim borbama. Mjesto da samo *društvo* izvojuje sebi nov sadržaj, izgleda da se samo *država* vratila svom najstarijem obliku, drsko primitivnoj vladavini sablje i mantije. Tako na coup de main[12] od februara 1848. odgovara coup de tête[13] od decembra 1851. Kako došlo, tako prošlo. No to međuvrijeme nije prošlo neiskorišteno. Francusko druš-

---

[10] Na izborima od 10. decembra 1848. za predsjednika republike izabran je Luj Bonaparte. *Red.*

[11] Izraz »čeznuti za egipatskim loncima s mesom« uzet je iz biblijske legende. Za vrijeme bijega Jevreja iz egipatskog sužanjstva malodušni među njima počeli su, zbog teškog puta i gladi, žaliti za danima provedenim u ropstvu kada su barem bili siti. *Red.*

[12] — prepad. *Red.*

[13] — ispad, nepromišljen postupak. *Red.*

tvo je za vrijeme od 1848. do 1851. nadoknadilo — i to skraćenom, jer revolucionarnom metodom — znanja i iskustva koja bi pri pravilnom, tako reći školskom razvoju morala prethoditi februarskoj revoluciji ako je trebalo da ona bude nešto više nego ustalasavanje površine. Društvo sada izgleda da se povuklo iza svoje polazne tačke; u stvari ono tek treba da stvori sebi revolucionarnu polaznu tačku, situaciju, okolnosti, uslove pod kojima moderna revolucija jedino postaje ozbiljna.

Buržoaske revolucije, kao što su one iz XVIII vijeka, jure brzo od uspjeha do uspjeha, njihovi dramatični efekti nadmašuju jedni druge, ljudi i stvari izgledaju uokvireni plamenim brilijantima, ekstaza je duh svakoga dana; ali one su kratkog vijeka, brzo dostižu svoj vrhunac, i dug mamurluk obuzima društvo prije no što nauči da trijezno usvaja rezultate svog perioda Sturm und Dranga. Naprotiv, proleterske revolucije, kao što su revolucije XIX vijeka, stalno kritikuju same sebe, neprestano se prekidaju u svom vlastitom toku, vraćaju se na ono što je prividno svršeno da bi to iznova počele, ismijavaju s okrutnom temeljitošću polovičnosti, slabosti i kukavnosti svojih prvih pokušaja, one kao da svoga protivnika obaraju samo zato da bi on iz zemlje crpio nove snage i gigantskije se ispravljao prema njima, one neprestano iznova uzmiču pred neodređenom gorostasnošću svojih vlastitih ciljeva sve dok nije stvorena situacija koja onemogućuje svaki povratak, i dok same okolnosti ne viknu:

Hic Rhodus, hic salta!
Tu je ruža, tu skači![14]

Uostalom, svaki osrednji promatrač, čak i ako nije korak po korak pratio tok francuskog razvoja, morao je

---

[14] *Hic Rhodus, hic salta!* (Tu je Rodos, tu skači!) — riječi iz Ezopove basne. Basna govori o hvalisavcu koji je tvrdio, pozivajući se na svjedoke, da je jedanput na Rodosu izveo skok koji je sve zapanjio, na što mu odgovaraju: »Čemu svjedoci, tu je Rodos, tu skači!«
Tu je ruža, tu skači! parafraza prethodnog citata, koju daje Hegel u predgovoru svoje knjige »Filozofija prava«. Na grčkom jeziku 'Ροδοζ je ime otoka i naziv za ružu. *Red.*

predosjećati da revoluciji predstoji nečuvena blamaža. Bilo je dosta čuti samozadovoljno pobjedničko kevtanje kojim su gospoda demokrati čestitali jedni drugima na blagodatnim posljedicama koje će imati druga nedjelja maja 1852.[15] Ta druga nedjelja mjeseca maja 1852. postala je u njihovim glavama fiks-ideja, dogma, kao u glavama hilijasta[16] dan kada će se Krist ponovo pojaviti, te će početi hiljadugodišnje carstvo. Slabost je, kao i uvijek, našla svoj spas u vjerovanju u čuda; ona je smatrala da je neprijatelj savladan ako ga je savladala u svojoj fantaziji i gubila svako razumijevanje za sadašnjost, uzdižući do neba budućnost koja tobože očekuje i podvige koje tobož namjerava, ali sad još neće da izvede. Ti junaci, koji se trude da svoju dokazanu nesposobnost opovrgnu time što jedni drugima poklanjaju svoje saosjećanje i što se skupljaju u jednu gomilu, pokupili su svoje stvari, digli svoje lovorike na predujam i upravo bili zauzeti time da na mjeničnom tržištu diskontiraju republike in partibus za koje su već, u tišini svoje skromne prirode, oprezno bili organizovali vladin personal. 2. decembar ih je pogodio kao grom iz vedra neba, i narodi koji u epohama malodušnog neraspoloženja rado puštaju najglasnije bukače da zaglušuju njihov unutarnji strah, sad su se valjda uvjerili da su prošla vremena kada je gakanje gusaka moglo da spasi Kapitol[17].

Ustav, Nacionalna skupština, dinastičke stranke, plavi i crveni republikanci, junaci Afrike, grmljavina tribine, munje dnevne štampe, sva literatura, politička imena i duhovni

---

[15] Prema francuskom ustavu iz 1848, izbori za novog predsjednika republike morali su se održati svake četiri godine u drugu nedjelju mjeseca maja. U maju 1852. isticao je predsjednički mandat Luja Bonaparta. U krugovima sitnoburžoaskih demokrata, naročito emigrantskim, očekivalo se da će tog dana doći na vlast demokratske stranke. *Red.*

[16] *Hiliasti* (od grčke riječi »hilias« — hiljada, tisuća), propovjednici religiozno-mističnog učenja o drugom dolasku Krista i uspostavljanju »tisućugodišnjeg carstva« pravde, opće jednakosti i blagostanja na zemlji. *Red.*

[17] *Kapitol* — brežuljak u Rimu, utvrđena citadela gdje su bili hramovi Jupitera, Junone i dr. Prema predanju, godine 390. prije n.e., za vrijeme invazije Gala, Rim se spasio zahvaljujući gakanju gusaka u Junoninu hramu koje je probudilo zaspalu stražu na Kapitolu. *Red.*

renomei, građanski zakon i krivično pravo, liberté, égalité, fraternité[18] i druga nedjelja mjeseca maja 1852 — sve je to iščezlo, kao kakva opsjena, na čarobnu formulu jednoga čovjeka, koga ni sami njegovi neprijatelji ne smatraju čarobnjakom. Opće izborno pravo nadživjelo ih je, izgleda, još za jedan trenutak samo zato da bi svojeručno, pred očima cijeloga svijeta, napravilo svoj testament i u ime samog naroda izjavilo: »Sve što postoji vrijedno je da propadne«.[19]

Nije dovoljno reći, kao što to čine Francuzi, da je njihova nacija bila iznenađena. Naciji i ženi nikad se ne prašta nesmotren čas u kom je prvi pustolov koji je naišao mogao da nad njima izvrši nasilje. Zagonetka se takvim obrtima ne rješava, nego se samo drukčije formulira. Ostalo bi da se objasni kako mogu tri pustolova da iznenade i bez otpora zarobe naciju od 36 miliona.

Rekapitulirajmo u općim potezima faze koje je prošla francuska revolucija od 24. februara 1848. do decembra 1851.

Tri glavna perioda su očevidna: *februarski period;* od 4. maja 1848. do 28. maja 1849: *period konstituiranja republike* ili *ustavotvorne Nacionalne skupštine;* od 28. maja 1849. do 2. decembra 1851:*period ustavne republike* ili *zakonodavne Nacionalne skupštine.*

Prvi period, od 24. februara ili od pada Luja Filipa do 4. maja 1848, do sastanka ustavotvorne Skupštine, *februarski period* u pravom smislu, može se označiti kao *prolog* revolucije. Karakter tog perioda službeno se izrazio u tome što je vlada koju je improvizirao proglasila samu sebe *privremenom;* kao i vlada, tako se sve što je u tom periodu bilo započeto, pokušano, rečeno, izdavalo samo za *privremeno.* Ništa se nije usuđivalo tražiti za sebe pravo da postoji i da stvarno djeluje. Svi elementi koji su pripremali ili određivali revoluciju — dinastička opozicija, republikanska buržoazija, demokratskorepublikanska sitna buržoazija, socijaldemokratsko radništvo — našli su privremeno svoje mjesto u februarskoj *vladi.*

---

[18] — sloboda, jednakost, bratstvo. *Red.*

[19] — Mefistove riječi u Geteovom »Faustu«. *Red.*

Drukčije nije ni moglo biti. Prvobitni cilj februarskih dana bio je izborna reforma pomoću koje je trebalo da se proširi krug politički privilegiranih u samoj posjedničkoj klasi i da se sruši isključiva vlast finansijske aristokratije. Ali kad je došlo do stvarnog sukoba, kad je narod pošao na barikade, kad se Nacionalna garda držala pasivno, kad armija nije davala ozbiljan otpor i kad je kralj pobjegao, — onda je izgledalo da je republika razumljiva sama po sebi. Svaka stranka ju je tumačila u svom duhu. Proletarijat, koji ju je izvojevao s oružjem u ruci, utisnuo joj je svoj pečat i proklamirao je kao *socijalnu republiku*. Tako je nagoviješten opći sadržaj moderne revolucije, koji je stajao u najneobičnijoj protivrječnosti sa svim onim što se zasad moglo neposredno ostvariti pod datim okolnostima i uslovima, pomoću postojećeg materijala i potisnutog stepena obrazovanja mase. S druge strane, zahtjevi svih ostalih elemenata koji su učestvovali u februarskoj revoluciji priznati su na taj način što su oni dobili u vladi lavovski dio. Zato se ni u jednom periodu ne nalazi šarenija mješavina poletnih fraza i stvarne nesigurnosti i bespomoćnosti, oduševljenih težnji za novim i temeljitije vladavine stare rutine, prividne harmonije cijeloga društva i dubljeg nesklada njegovih elemenata. Dok je pariski proletarijat još uživao u prizoru velike perspektive koja mu se otvorila i uveliko se bavio ozbiljno shvaćenim diskusijama o socijalnim problemima, dotle su se stare sile društva grupirale, skupile, pribrale i našle neočekivanu potporu u masi nacije, u seljacima i sitnoj buržoaziji, koji su svi odjedanput jurnuli na političku pozornicu pošto su pale barijere julske monarhije.

Drugi period, od 4. maja 1848. do konca maja 1849, jeste period *konstituiranja, osnivanja buržoaske republike*. Neposredno poslije februarskih dana bili su iznenađeni ne samo dinastička opozicija od republikanaca, a republikanci od socijalista, nego i cijela Francuska od Pariza. Nacionalna skupština koja se sastala 4. maja 1848. proizašla iz izbora nacije, predstavljala je naciju. Ona je bila živi protest protiv traženja februarskih dana i imala je da svede rezultate revolucije na buržoasku mjeru. Uzalud je pariski proletarijat, koji je odmah shvatio karakter te Nacionalne skupštine, nekoliko dana poslije njena sastanka, 15. maja, pokušao

da silom porekne njeno postojanje, da je raspusti, da taj organski oblik kojim ga je ugrožavao reakcionarni duh nacije opet razbije u njegove pojedine sastavne dijelove. 15. maj, kao što je poznato, nije imao drugog rezultata osim toga da su Blanki i njegovi drugovi, tj. stvarni vođe proleterske stranke, uklonjeni s javne pozornice za cijelo vrijeme ciklusa o kom je riječ.

Poslije *buržoaske monarhije* Luja Filipa može da dođe samo *buržoaska republika*, tj. ako je pod imenom kralja vladao ograničeni dio buržoazije, onda će sada u ime naroda vladati buržoazija kao cjelina. Zahtjevi pariskog proletarijata su utopističke koještarije s kojima treba svršiti. Na tu izjavu ustavotvorne Nacionalne skupštine pariski proletarijat je odgovorio *junskim ustankom*, najkolosalnijim događajem u istoriji evropskih građanskih ratova. Buržoaska republika je pobijedila. Na njenoj strani bili su finansijska aristokratija , industrijska buržoazija, srednji stalež, sitna buržoazija, armija, lumpenproletarijat organiziran kao Mobilna garda, duhovni kapaciteti, popovi i seosko stanovništvo. Na strani pariskog proletarijata nije bio niko do on sam. Preko 3000 ustanika pobijeno je poslije pobjede, 15000 transportirano bez presude. Ovim porazom proletarijat stupa u *pozadinu* revolucionarne pozornice. On pokušava da se opet probije naprijed kad god izgleda da pokret uzima nov zalet, ali sa sve manje snage i sa sve manjim rezultatom. Čim jedan od društvenih slojeva koji su iznad njega dospije u fazu revolucionarnog previranja, proletarijat stupa u savez s njim i tako i on dijeli sve poraze koji snalaze razne stranke jednu za drugom. Ali ovi naknadni udarci sve više slabe što se više rasprostiru na cijelu površinu društva. Značajnije vođe proletarijata u skupštini i u štampi padaju jedan za drugim kao žrtve sudova, a na njegovo čelo stupaju sve sumnjivije figure. Jednim dijelom on se baca na *doktrinarne eksperimente, na banke za razmjenu i radničke asocijacije, baca se, dakle, u takav pokret u kome odustaje od toga da stari svijet preokrene njegovim vlastitim velikim cjelokupnim sredstvima, nego pokušava da ostvari svoje oslobođenje iza leđa društva, na privatan način, u granicama svojih skučenih uslova egzistencije, pa, prema tome, nužno trpi neuspjeh.* Izgleda da on niti može u sebi da ponovo nađe revolucionarnu veličinu niti da iz novosklopljenih saveza do-

bije novu energiju sve dotle dok *sve klase* s kojima se u junu borio ne budu pored njega i same ležale oborene. Ali on bar podliježe s čašću velike svjetskoistorijske borbe; ne samo Francuska, sva Evropa drhti od junskog zemljotresa, dok se kasniji porazi viših klasa plaćaju tako jeftino da je potrebno drsko pretjerivanje od strane pobjedničke stranke da bi se oni uopće mogli prikazati kao događaji, i oni su utoliko sramniji ukoliko je poražena stranka udaljenija od proleterske.

Poraz junskih ustanika je doduše pripremio, poravnao teren na kom je mogla da se osnuje i podigne buržoaska republika; ali on je ujedno pokazao da se u Evropi radi o drugim pitanjima, a ne o »republici ili monarhiji«. On je očito pokazao da *buržoaska republika* ovdje znači neograničeni despotizam jedne klase nad drugim klasama. Dokazano je da u zemljama sa starom civilizacijom, s formiranim klasama, s modernim uslovima proizvodnje i s duhovnom sviješću u kojoj su vjekovnim radom rastvorene sve tradicionalne ideje, *republika* znači *uopće samo politički oblik prevrata buržoaskog društva*, a ne njegov *konzervativni životni oblik* kao, na primjer, u Sjedinjenim Državama Sjeverne Amerike, gdje doduše već postoje klase, ali se još nisu fiksirale, nego u stalnom toku neprestano mijenjaju i jedna drugoj ustupaju svoje sastavne dijelove, gdje moderna sredstva za proizvodnju ne samo što ne koincidiraju sa stagnantnom prenaseljenošću, nego naprotiv nadoknađuju relativni nedostatak glava i ruku, i gdje, naposljetku, grozničavo mladenački razvoj materijalne proizvodnje, koju jedan novi svijet mora da usvoji, nije davao ni vremena ni prilike za uklanjanje duhova starog svijeta.

Sve klase i stranke ujedinile su se za vrijeme junskih dana u *stranku reda* protiv proleterske klase kao *stranke anarhije*, socijalizma, komunizma. One su »spasile« društvo od *»neprijatelja društva«*. One su geslo starog društva: *»Vlasništvo, porodica, religija, red«* dale svojoj vojsci kao parolu i doviknule kontrarevolucionarnom križarskom pohodu: »Pod ovim ćeš znakom pobijediti!«[20] Od tog trenutka, čim jedna

---

[20] Aluzija na legendu po kojoj je rimski car Konstantin (274—337) uoči bitke s Maksencijem (312) ugledao na nebu znak križa i uza nj riječi *»Pod ovim ćeš znakom pobijediti«*. *Red.*

od mnogobrojnih stranaka koje su se okupile pod tim znakom protiv junskih ustanika pokuša da se održi na revolucionarnom poprištu u svom vlastitom klasnom interesu, ona podliježe pred pokličem: »Vlasništvo, porodica, religija, red«. Društvo se spasava isto toliko puta koliko puta se sužava krug njegovih vladalaca, koliko puta uži interes odnosi pobjedu nad širim. Svaki zahtjev za najjednostavnijom buržoaskom finansijskom reformom, za najjednostavnijim liberalizmom, za najformalnijim republikanstvom, za najobičnijom demokratijom odmah se kažnjava kao »atentat na društvo« i žigoše kao »socijalizam«. I naposljetku se sami prvosvećenici »religije reda« tjeraju udarcima noge s njihovih pitijskih tronožaca, izvlače u gluho doba noći iz njihovih postelja, trpaju u zatvorenička kola, bacaju u tamnice ili šalju u progonstvo, njihov hram se sravnjuje sa zemljom, njihova usta se zapečaćuju, njihovo pero se lomi, njihov zakon kida — u ime vlasništva, porodice, religije, reda. Buržuje, fanatike reda, ubijaju iz pušaka pijane vojničke gomile na njihovim balkonima, njihova porodična svetinja se oskvrnjuje, njihove kuće se bombardiraju radi razonode — u ime vlasništva, porodice, religije i reda. Šljam buržoaskog društva najzad formira *svetu falangu reda*, i junak Krapilinski[21] ulazi u Tiljerije kao »*spasilac društva*«.

II

Vratimo se opet na nit izlaganja.

Istorija *ustavotvorne Nacionalne skupštine* je od junskih dana *istorija vladavine i raspada republikanske buržoaske frakcije*, one frakcije koja je poznata pod imenom trikolorni republikanci, čisti republikanci, politički republikanci, formalistički republikanci itd.

Ta frakcija je pod buržoaskom monarhijom Luja Filipa sačinjavala *službenu* republikansku *opoziciju* i, prema tome,

---

[21] *Krapilinski* — junak Heineove pjesme »Dva viteza«, rasipni poljski plemić. Prezime Krapilinski napravljeno je po francuskoj riječi crapule, koja znači terevenku, bančenje, ali i šljam. *Red.*

priznati sastavni dio tadašnjeg političkog svijeta. Ona je imala svoje predstavnike u parlamentu, a u štampi značajan djelokrug. Njen pariski organ »National« bio je na svoj način isto tako ugledan kao i »Journal des Débats«. Tom položaju pod ustavnom monarhijom odgovarao je i njen karakter. Nije to bila nikakva frakcija buržoazije koja bi bila povezana velikim zajedničkim interesima i odvojena specifičnim uslovima proizvodnje. Bila je to koterija republikanski nastrojenih buržuja, pisaca, advokata, oficira i činovnika, čiji se utjecaj zasnivao na ličnim antipatijama zemlje prema Luju Filipu, na sjećanjima na staru republiku, na republikanskoj vjeri jednog broja zanesenjaka, a prije svega na *francuskom nacionalizmu*, čiju je mržnju protiv Bečkih ugovora i protiv saveza s Engleskom stalno održavala budnom. »National« je za veliki dio privrženika koje je imao pod Lujem Filipom dugovao ovom skrivenom bonapartizmu, koji je zato kasnije, pod republikom, mogao da istupi protiv njega kao ubistveni konkurent u ličnosti Luja Bonaparta. »National« se borio protiv finansijske aristokratije kao što je to činila sva ostala buržoaska opozicija. Polemika protiv budžeta, koja se u Francuskoj tačno poklapala s borbom protiv finansijske aristokratije, pružala je i suviše jeftinu popularnost i suviše bogat materijal za puritanske leading articles,[22] a da ne bi bila iskorištena. Industrijska buržoazija bila mu je zahvalna zato što je ropski branio francuski sistem zaštitnih carina, čega se on, međutim, latio više iz nacionalnih nego iz nacionalnoekonomskih razloga, a cjelokupna buržoazija zato što je s puno mržnje žigosao komunizam i socijalizam. U ostalome bila je stranka »National«-a *čisto republikanska*, tj. ona je zahtijevala republikanski oblik vladavine buržoazije mjesto monarhijskog i, prije svega, svoj lavovski udio u toj vladavini. Uslovi tog preobražaja njoj uopće nisu bili jasni. Jedno je, međutim, i njoj bilo jasno kao dan, i to se na banketima za reformu pri kraju vlade Luja Filipa otvoreno izjavljivalo, a to je — njena nepopularnost kod demokratske sitne buržoazije i naročito kod revolucionarnog proletarijata. Ti čisti republikanci su, kako i priliči čistim republikancima,

[22] — uvodnike. *Red.*

već bili spremni da se za prvo vrijeme zadovolje regentstvom vojvotkinje Orleanske, kada je izbila februarska revolucija i njihovim najpoznatijim predstavnicima dala mjesta u privremenoj vladi. Oni su, naravno, već unaprijed imali povjerenje buržoazije i većinu ustavotvorne Nacionalne skupštine. Iz Izvršne komisije, koju je Nacionalna skupština obrazovala čim se sastala, odmah su isključeni *socijalistički* elementi privremene vlade, a stranka »National«-a iskoristila je izbijanje junskog ustanka da raspusti i *Izvršnu komisiju* i da se tako oslobodi svojih najbližih suparnika, *sitnoburžoaskih* ili *demokratskih republikanaca* (Ledri-Rolena itd.). Kavenjak, general buržoaskorepublikanske stranke, koji je komandovao junskom bitkom, stupio je na mjesto Izvršne komisije s nekom vrstom diktatorske vlasti. Marast, bivši glavni urednik »National«-a, postao je stalni predsjednik ustavotvorne Nacionalne skupštine, a i ministarstva, kao i svi ostali značajni položaji, pripali su čistim republikancima.

Republikanska buržoaska frakcija, koja je sebe već odavno smatrala zakonitom nasljednicom julske monarhije, našla se tako u položaju koji je nadmašio njen ideal; ali ona je došla na vlast — ne kako je to sanjala pod Lujem Filipom, putem liberalne pobune buržoazije protiv prijestola, nego preko kartečom ugušene pobune proletarijata protiv kapitala. To što je zamišljala kao *najrevolucionarniji* događaj zbilo se u stvarnosti kao *najkontrarevolucionarniji* događaj. Plod joj je pao u krilo, ali on je pao s drveta spoznaje, a ne s drveta života.

Isključiva *vladavina buržoaskih republikanaca* trajala je samo od 24. juna do 10. decembra 1848. Ona se rezimira u *sastavljanju republikanskog ustava i u opsadnom stanju Pariza.*

Novi ustav bio je u osnovi samo republikanizirano izdanje ustavne karte od 1830.[23] Visoki izborni cenzus julske monarhije, koji je iz političke vladavine isključivao čak

---

[23] *Ustavna karta* donesena je u Francuskoj 1830. i bila je osnovni zakon Julske monarhije. Karta je formalno proglašavala suverena prava nacije, ali kraljevsku vlast tek neznatno ograničavala. Uz to su birokratski policijski aparat i oštri zakoni protiv radničkog pokreta ostali na snazi. *Red.*

i veliki dio buržoazije, bio je nespojiv s postojanjem buržoaske republike. Februarska revolucija je odmah namjesto toga cenzusa proklamirala direktno opće izborno pravo. Buržoaski republikanci nisu mogli da taj događaj učine nepostojećim. Oni su se morali zadovoljiti time da dodaju ograničenje odredbom o šestomjesečnom stanovanju u mjestu izbora. Stara organizacija uprave, općina, pravosuđa, armije itd. ostala je netaknuta, ili se, gdje ju je ustav mijenjao, promjena odnosila na naslove a ne sadržaj, na ime a ne stvar.

Neizbježni generalštab slobodâ od 1848 — lična sloboda, sloboda štampe, govora, udruženja, zbora, nastave, religije itd. — dobio je ustavnu uniformu koja je te slobode činila nepovredivim. To jest, svaka od tih sloboda proglašava se za *bezuvjetno* pravo francuskog citoyena,[24] ali sa stalnom primjedbom da je neograničena ukoliko je ne ograničavaju *»jednaka prava drugih* i *javna sigurnost«* ili *»zakoni«*, koji upravo treba da dovedu do te harmonije individualnih sloboda u međusobnom odnosu i u odnosu na javnu sigurnost. Npr.: »Građani imaju pravo da se udružuju, da se mirno i nenaoružani okupljaju, da upućuju peticije i da svoja mišljenja izražavaju kroz štampu ili na neki drugi način. *Uživanje tih prava nema drugog ograničenja do jednakih prava drugih i javne sigurnosti.«* (Glava II francuskog ustava, § 8) — »Nastava je slobodna. Sloboda nastave ima se *uživati* pod uvjetima utvrđenim zakonom i pod vrhovnim nadzorom države.« (Na istom mjestu, § 9) — »Stan svakog građanina je nepovrediv, *osim* na način propisan zakonom.« (Glava II, § 3). Itd., itd. — Ustav stoga stalno ukazuje na buduće *organske* zakone koji treba da razviju ove primjedbe i da uživanje neograničenih sloboda tako reguliraju kako one ne bi dolazile u sukob ni jedna s drugom ni s javnom sigurnošću. A kasnije su prijatelji reda oživotvorili te organske zakone i sve one slobode tako regulirali da se buržoazija, uživajući ih, ne spotiče o jednaka prava drugih klasa. Gdje se te slobode »drugima« potpuno uskraćuju, ili gdje se njihovo uživanje dopušta pod uvjetima od kojih je svaki po jedna policijska zamka,

[24] — građanina. *Red.*

to se uvijek čini samo u interesu »*javne sigurnosti*«, tj. sigurnosti buržoazije, kao što to ustav propisuje. Stoga se kasnije obje strane s punim pravom pozivaju na ustav, — kako prijatelji reda, koji su sve one slobode ukinuli, tako i demokrati, koji su tražili da se sve one vrate. Jer svaki paragraf ustava sadrži svoju vlastitu antitezu, svoj vlastiti gornji i donji dom: u tekstu — slobodu, u napomeni — ukidanje te slobode. Prema tome, sve dotle dok se poštivalo *ime* slobode a sprečavalo samo njeno istinsko ostvarenje — zakonskim putem, razumije se — sve dotle je ustavno postojanje slobode ostajalo neokrnjeno, nedirnuto, ma koliko da je njeno *obično* postojanje bilo ubijeno.

Ovaj ustav, koji je na tako smišljen način napravljen nepovredivim, bio je međutim kao Ahil ranjiv u jednoj tački; ne na peti, već na glavi, ili bolje reći na dvije glave kojima se završavao, a to su — *zakonodavna Skupština*, s jedne strane, i *predsjednik*, s druge strane. Treba samo prelistati ustav, pa će se vidjeti da su apsolutni, pozitivni neprotivrječni, neizopačivi samo oni paragrafi kojima se određuje odnos predsjednika prema zakonodavnoj Skupštini. Jer, ovdje je trebalo da buržoaski republikanci osiguraju sami sebe. Paragrafi 45. do 70. ustava sastavljeni su tako da Nacionalna skupština može da obori predsjednika ustavno, a predsjednik Nacionalnu skupštinu samo protivustavno, samo obarajući sam ustav. Ovdje, dakle, ustav izaziva svoje nasilno uništenje. On ne samo da sankcionira podjelu vlasti kao ustavna karta od 1830, nego je proširuje do nesnošljive protivrječnosti. *Igra ustavnih vlasti,* kako je Gizo nazvao parlamentarno natezanje između zakonodavne i izvršne vlasti, igrala je u ustavu od 1848. stalno va banque. Na jednoj strani 750 narodnih predstavnika, izabranih općim pravom glasa i koji mogu opet da budu birani, čine Nacionalnu skupštinu koja se ne može ni kontrolirati ni raspustiti, koja je nedjeljiva — Nacionalnu skupštinu koja ima zakonodavnu svemoć, koja u posljednjoj instanci odlučuje o ratu, miru i trgovinskim ugovorima, koja jedina ima pravo amnestije i zbog svoje stalnosti neprekidno ostaje u prvom planu pozornice. Na drugoj strani predsjednik, snabdjeven svim atributima kraljevske vlasti, s pravom da svoje ministre postavlja i otpušta nezavisno od Nacionalne skupštine, sa

svim sredstvima izvršne vlasti u svojim rukama, dijeleći sve položaje i time odlučujući u Francuskoj o sudbini najmanje milion i po egzistencija, jer toliko osoba materijalno zavisi od onih 500000 činovnika i oficira svih rangova. On ima za sobom svu oružanu silu. On ima privilegiju da pomiluje pojedine zločince, da suspendira jedinice Nacionalne garde, da u saglasnosti s Državnim savjetom otpušta generale, kantonalne i općinske vijećnike, koje su sami građani izabrali. Njemu je ostavljena inicijativa i odlučujuća uloga pri sklapanju svih ugovora s inostranstvom. Dok je Skupština stalno na pozornici, te je izložena svakodnevnoj javnoj kritici, dotle on vodi skriven život u Elizejskim poljima, i to imajući pred očima i u srcu član 45. ustava koji mu svakodnevno dovikuje: »Frére, il faut mourir!«[25] Tvoja moć prestaje druge nedjelje lijepog mjeseca maja u četvrtoj godini tvoga izbora! Onda dolazi kraj svemu, komad se ne daje dvaput, i ako imaš dugova, pobrini se za vremena da ih otplatiš iz onih 600000 franaka koje ti dodjeljuje Ustav, osim ako možda više voliš da drugog ponedjeljka lijepog mjeseca maja putuješ u Kliši![26] — Dok ustav tako stvarnu vlast ostavlja predsjedniku, on se brine da Nacionalnoj skupštini osigura moralnu vlast. Bez obzira na to što je nemoguće stvoriti moralnu vlast zakonskim paragrafima, ustav i tu opet sam sebe ukida time što određuje da predsjednika biraju svi Francuzi neposrednim pravom glasa. Dok se glasovi Francuske razbijaju na 750 članova Nacionalne skupštine, dotle se oni ovdje koncentriraju na *jedan* individuum. Dok svaki pojedini predstavnik naroda predstavlja samo ovu ili onu stranku, ovaj ili onaj grad, ovaj ili onaj mostobran, ili samo nužnost da se izabere bilo koji sedamsto pedeseti, pri čemu se ne gleda tako tačno ni na stvar ni na čovjeka, dotle je *on* izabranik nacije, i akt njegova izbora je adut koji suvereni narod izbacuje jedanput svake četiri godine. Izabrana Nacionalna skupština ima metafizički, ali izabrani predsjednik ima osobni odnos prema naciji. Nacionalna skupština, doduše, u svojim pojedinim članovima predstavlja raznolike strane nacio-

[25] — Brate, mora se umrijeti. *Red.*

[26] *Clichy* — pariski zatvor za dužnike od 1826. do 1867. *Red.*

nalnog duha, ali u predsjedniku se taj duh otjelovljuje. On, nasuprot njoj, posjeduje neku vrstu božanskog prava, on je — po milosti narodnoj.

Tetida, boginja mora, prorekla je Ahilu da će umrijeti u cvijetu mladosti. Ustav, koji je imao svoje ranjivo mjesto kao i Ahil, također je imao svoje predosjećanje kao i Ahil da mora umrijeti ranom smrću. Ustavotvornim čistim republikancima bilo je dovoljno da s magličastih visina svoje idealne republike bace jedan pogled na grešnu zemlju pa da uvide kako obijest rojalista, bonapartista, demokrata, komunista i njihov vlastiti loš glas svakoga dana rastu u istoj mjeri u kojoj se oni približavaju dovršenju svog zakonodavnog remek-djela; Tetida za to nije morala da napušta more da bi im saopćila tu tajnu. Oni su pokušavali da zloj kobi doskoče ustavnim lukavstvom, pomoću § 111 ustava, po kome svaki prijedlog za *reviziju ustava* mora da se izglasa u tri uzastopne debate, između kojih uvijek mora da prođe cijeli mjesec dana, da ga izglasaju najmanje ¾ glasova, uz to pod uvjetom da ne glasa manje od 500 članova Nacionalne skupštine. Time su samo učinili nemoćan pokušaj da i kao parlamentarna manjina — kakav su položaj sebi već proročanski predviđali — vrše vlast koja je u ovom trenutku, kada su raspolagali parlamentarnom većinom i svim sredstvima vladine moći, svakoga dana sve više izmicala iz njihovih slabih ruku.

Najzad ustav, u jednom melodramskom paragrafu, povjerava sam sebe »budnosti i patriotizmu cijelog francuskog naroda kao i svakog pojedinog Francuza«, pošto je već ranije, u drugom jednom paragrafu, »budne« i »patriote« povjerio nježnoj, kaznenoj pažnji najvišeg suda, »haute cour«, koji je on sam naročito za to izmislio.

Takav je bio ustav od 1848, koji je 2. decembra 1851. oborila ne jedna glava, nego ga je srušio jednostavan dodir jednog šešira; doduše, taj šešir je bio trorogi napoleonski šešir.

Dok su buržoaski republikanci u Skupštini bili zauzeti time da smišljaju, pretresaju i izglasavaju taj ustav, dotle je Kavenjak izvan Skupštine održavao *opsadno stanje Pariza.* Opsadno stanje Pariza bilo je babica ustavotvorne Skupštine pri njenim republikanskim porođajnim bolovima.

Ako je ustav kasnije uklonjen s ovog svijeta pomoću bajoneta, ne smije se zaboraviti da je on već i u materinoj utrobi morao biti čuvan pomoću bajoneta, i to okrenutih protiv naroda, i da je pomoću bajoneta morao i da dođe na svijet. Preci »čestitih republikanaca« pronijeli su nekad svoj simbol — trikoloru — širom Evrope. A i ovi sa svoje strane učinili su pronalazak koji je sam našao put preko cijelog kontinenta, ali se sa sve većom ljubavlju vraćao u Francusku, sve dok sada u polovini njenih departmana nije stekao pravo građanstva. Taj pronalazak bilo je — *opsadno stanje*. Odličan pronalazak, periodično primjenjivan u svakoj narednoj krizi u toku francuske revolucije. Ali kasarna i bivak, koje su tako francuskom društvu periodično stavljali na glavu da bi mu stegli mozak i učinili ga mirnim; sablja i musketa, koje su periodično puštali da sude i upravljaju, tutoriziraju i cenzuriraju, da vrše službu policajca i noćobdije; brkovi i vojnički mundir, koje su periodično proglašavali za najvišu mudrost društva i za upravljače društva, — zar kasarna i bivak, sablja i musketa, brkovi i vojnički mundir nisu najzad morali doći na pomisao da radije jednom za svagda spasu društvo time što će svoj vlastiti režim proglasiti za vrhovni i buržoasko društvo sasvim osloboditi brige da samo sobom upravlja? Kasarna i bivak, sablja i musketa, brkovi i vojnički mundir morali su utoliko prije doći na tu pomisao što su onda mogli očekivati da će biti i bolje plaćeni za svoju veću zaslugu, dok im je pri samo periodičnom opsadnom stanju i prolaznim spasavanjima društva po naredbi ove ili one buržoaske frakcije padalo u dio, osim nekoliko mrtvih i ranjenih, i nekoliko ljubaznih grimasa građana, malo čega opipljivog. Zašto, najzad, da se vojska jednom i u svom vlastitom interesu i za svoj vlastiti interes ne poigra opsadnog stanja, pa da u isti mah ne opsjedne i građanske kese? Neka se uostalom ne zaboravi, uzgred budi rečeno, da se *pukovnik Bernard*, onaj isti predsjednik vojne komisije koji je pod Kavenjakom pomogao da 15000 pobunjenika budu deportirani bez presude, ovoga trenutka opet nalazi na čelu vojnih komisija koje rade u Parizu.

Ako su »čestiti«, čisti republikanci uvođenjem opsadnog stanja u Parizu stvorili rasadnik u kom će se odgo-

jiti pretorijanci od 2. decembra 1851[27], oni, naprotiv, zaslužuju hvalu što su sada kad su raspolagali silom nacije puzili pred inozemstvom mjesto da, kao pod Lujem Filipom, pretjeraju u nacionalnom osjećanju i, mjesto da Italiju oslobode, puštali da je Austrijanci i Napuljci[28] ponovo osvoje. Izbor Luja Bonaparta 10. decembra 1848. za predsjednika učinio je kraj Kavenjakovoj diktaturi i ustavotvornoj Skupštini.

U § 44. Ustava stoji: »Predsjednikom francuske republike ne može postati osoba koja je gubila svojstvo francuskog građanina«. Prvi predsjednik francuske republike, L. N. Bonaparte, ne samo da je izgubio svojstvo francuskog građanina, ne samo da je bio engleski specijalni konstabl,[29] nego je čak bio naturalizirani Švajcarac.

Na drugom mjestu izložio sam značenje izbora od 10. decembra. Ovdje se neću na to vraćati. Dovoljno je ako ovdje primijetim da su oni bili *reakcija seljaka,* koji su morali snositi troškove februarske revolucije, protiv ostalih klasa nacije, *reakcija sela protiv grada.* Oni su naišli na veliki odziv u armiji, kojoj republikanci »National«-a nisu pribavili ni slavu ni povišicu plaće, među krupnom buržoazijom, koja je Bonaparta pozdravila kao most k monarhiji, među proleterima i sitnim buržujima, koji su ga pozdravljali kao bič protiv Kavenjaka. Kasnije će mi se pružiti prilika da bliže razmotrim odnos seljaka prema francuskoj revoluciji.

Razdoblje od 20. decembra 1848.[30] do raspuštanja usta-

---

[27] *Pretorijanci* — u starom Rimu od cara ili vojskovođa izdržavana i privilegijama obdarena tjelesna straža; ovdje *Društvo od 10. decembra. Red.*

[28] Austrija i Napulj su zajedno sa Francuskom sudjelovali u intervenciji protiv Rimske republike. *Red.*

[29] Godine 1832. Luj Bonaparte uzeo je u kantonu Thurgau švajcarsko državljanstvo, za vrijeme svog boravka u Engleskoj stupio je dobrovoljno u redove specijalnih konstabla (policijska rezerva od civilnih lica), koji su zajedno s policijom 10. aprila 1848. napali radničku demonstraciju u Londonu. Demonstraciju su organizirali čartisti. *Red.*

[30] *20 decembra 1848.* Kavenjak je dao ostavku na svojoj dužnosti, a Luj Bonaparte, proglašen tog istog dana od ustavotvorne Skupštine za predsjednika republike, imenovao je svoju prvu vladu s Odilonom Barom na čelu. *Red.*

votvorne Skupštine u maju 1849. obuhvaća istoriju propasti buržoaskih republikanaca. Pošto su osnovali republiku za buržoaziju, otjerali revolucionarni proletarijat s terena i privremeno ušutkali demokratsku sitnu buržoaziju, oni sami bivaju odgurnuti od mase buržoazije, koja ovu republiku s pravom uzopćuje kao *svoje vlasništvo*. Ta masa buržoazije bila je međutim *rojalistička*. Jedan njen dio, krupni zemljišni vlasnici, vladao je pod *restauracijom*: oni su stoga bili *legitimisti*. Drugi dio, finansijski aristokrati i krupni industrijalci, vladao je pod julskom monarhijom: oni su stoga bili *orleanisti*. Velikodostojnici armije, univerziteta, crkve, advokatskog staleža, akademije i štampe podijelili su se na obje strane, mada u različitoj proporciji. Ovdje u buržoaskoj republici, koja nije nosila ni ime *Burbon* ni *Orlean*, nego ime *Kapital*, oni su našli državni oblik pod kojim su mogli vladati *zajednički*. Već ih je junski ustanak bio ujedinio u »stranku reda«. Sad je trebalo najprije ukloniti koteriju buržoaskih republikanaca koja je još držala mjesta u Nacionalnoj skupštini. Isto onako brutalno kao što su ti čisti republikanci zloupotrebili prema narodu fizičku silu, isto tako kukavički, zastrašeni, obeshrabreni, slomljeni, nesposobni za borbu, uzmicali su oni sada kad je trebalo odbraniti svoje republikanstvo i svoje zakonodavno pravo protiv izvršne vlasti i rojalista. Nije potrebno da ovdje pripovijedam sramnu istoriju njihovog raspada. Oni nisu propali, oni su iščezli. Njihova istorija je zauvijek odigrana, i u sljedećem periodu oni figuriraju — bilo u Skupštini bilo izvan nje — samo još kao uspomene, koje izgleda da ponovo oživljuju čim je opet riječ o samom imenu republika i čim revolucionarni sukob zaprijeti da padne na najniži nivo. Uzgred napominjem da list koji je toj stranci dao ime »National« u sljedećem periodu prilazi socijalizmu.

Prije nego što završimo s ovim periodom, moramo baciti još jedan pogled unatrag na ove dvije sile od kojih je jedna 2. decembra 1851. uništila drugu, dok su od 20. decembra 1848. do odstupanja ustavotvorne Skupštine živjele u bračnom odnosu. Mislimo na Luja Bonaparta, s jedne strane, i na stranku koaliranih rojalista, stranku reda, krupne buržoazije, s druge strane. Pri stupanju na svoj predsjednički položaj Bonaparte je odmah sastavio vladu stranke

reda, na čije je čelo postavio Odilona Baroa, nota bene starog vođu najliberalnije frakcije parlamentarne buržoazije. Gospodin Baro se najzad dočepao vlade, čija avet ga je progonila od 1830, i još više, predsjedničkog položaja u toj vladi; ali ne, kako je on to zamišljao pod Lujem Filipom, kao najistaknutiji vođa parlamentarne opozicije, nego sa zadatkom da sahrani jedan parlament, i kao saveznik svih svojih zakletih neprijatelja, jezuita i legitimista. On je, najzad, poveo nevjestu svome domu, ali tek pošto se prostituirala. Sam Bonaparte se prividno potpuno povukao. Stranka reda je radila mjesto njega.

Odmah na prvoj sjednici ministarskog vijeća zaključeno je da se pošalje ekspedicija u Rim, za koju se saglasiše da je izvedu iza leđa Nacionalne skupštine, a sredstva za to da izvuku od nje pod lažnim izgovorom. Tako se počelo s podvaljivanjem Nacionalnoj skupštini i tajnom zavjerom s apsolutističkim silama inostranstva protiv revolucionarne Rimske Republike. Bonaparte je na isti način i istim manevrima pripremao svoj udar od 2. decembra protiv rojalističke zakonodavne Skupštine i njene ustavne republike. Ne zaboravimo da je ista stranka koja je 20. decembra 1848. obrazovala Bonapartovu vladu sačinjavala 2. decembra 1851. većinu zakonodavne Nacionalne skupštine.

Ustavotvorna skupština odlučila je u augustu da se raziđe tek pošto izradi i obnaroduje čitav niz organskih zakona koji su imali da dopune ustav. Stranka reda predložila joj je, preko poslanika Ratoa, 6. januara 1849, da se okani organskih zakona i mjesto toga donese odluku da se *sama raziđe*. Ne samo vlada, s gospodinom Odilonom Baroom na čelu, nego i svi rojalistički članovi Nacionalne skupštine podviknuli su joj u tom trenutku da je njeno raspuštanje potrebno za uspostavljanje kredita, za konsolidiranje reda, zato da bi se učinio kraj neizvjesnom provizoriju i da bi se stvorilo definitivno stanje; da Skupština sprečava produktivnost nove vlade i da samo iz pakosti pokušava produžiti svoj vijek, da je zemlji dodijala. Bonaparte je pamtio sve ove ispade protiv zakonodavne vlasti, učio ih napamet i dokazao parlamentarnim rojalistima 2. decembra 1851. da je od njih ponešto naučio. Ponovio je njihove vlastite parole protiv njih.

Baroova vlada i stranka reda išle su dalje. One su u cijeloj Francuskoj izazvale *peticije Nacionalnoj skupštini* u kojima se ona ljubazno umoljava da se izgubi. Tako su protiv Nacionalne skupštine, ustavno organiziranog izraza naroda, one povele u borbu neorganizirane mase naroda. One su naučile Bonaparta da mimo parlamentarnih skupština apelira na narod. Najzad je 29. januara 1849. bio došao dan kada je ustavotvorna Skupština imala da donese odluku o svom vlastitom raspuštanju. Nacionalna skupština našla je zgradu u kojoj je zasjedavala posjednutu od vojske; Šangarnije, general stranke reda, u čijim je rukama bilo sjedinjeno vrhovno zapovjedništvo nad Nacionalnom gardom i linijskim trupama, držao je veliku smotru trupa u Parizu, kao da predstoji bitka, a koalirani rojalisti prijeteći su izjavili ustavotvornoj Skupštini da će se primijeniti sila ako ona ne pristane dobrovoljno. Ona je pristala i samo je još iscjenjkala za sebe sasvim kratko produženje života. Što je drugo bio 29. januara nego coup d'état[31] od 2. decembra 1851, samo izveden od rojalista s Bonapartom protiv republikanske Nacionalne skupštine? Gospoda nisu primijetila, ili nisu htjela da primijete, kako je Bonaparte iskoristio 29. januar 1849. da jedan dio trupa pred Tiljerijama prodefilira pred njim i kako je željno prihvatio baš ovo prvo javno izvođenje vojne sile protiv parlamentarne sile da bi nagovijestio Kaligulu.[32] Ona su, naravno, vidjela samo svoga Šangarnijea.

Jedan od motiva koji je stranku reda još naročito podsticao da nasilno prikrati život ustavotvorne Skupštine bili su *organski* zakoni koji su dopunjavali ustav, kao što je: zakon o nastavi, zakon o vjeroispovijesti itd. Koaliranim rojalistima bilo je veoma stalo do toga da te zakone donose sami i da ne daju da ih donose republikanci, koji su postali nepovjerljivi. Među tim organskim zakonima nalazio se, međutim, i zakon o odgovornosti predsjednika republike. Godine 1851. zakonodavna Skupština je upravo bila zauzeta sastavljanjem takvog jednog zakona, kada je Bonaparte taj

---

[31] — državni udar. *Red.*

[32] Rimski car kaligula (37—41) je odmah poslije stupanja na vlast prisustvovao zajedno sa Senatom paradi pretorijanske garde i pri tom održao govor. *Red.*

udar preduhitrio udarom od 2. decembra. Što bi sve dali ujedinjeni rojalisti u svojoj parlamentarnoj zimskoj kampanji 1851, da su zakon o odgovornosti zatekli gotov, i to sastavljen od nepovjerljive, neprijateljske republikanske skupštine!

Pošto je 29. januara 1849. ustavotvorna Skupština sama slomila svoje posljednje oružje, Baroova vlada i prijatelji reda progonili su je nemilosrdno, nisu propuštali ništa što ju je moglo poniziti i iznudili su od njene slabosti, zbog koje je ona potpuno izgubila vjeru u sebe, zakone koji su je stali posljednjeg ostatka poštovanja kod javnosti. Bonaparte, obuzet svojom napoleonovskom fiks-idejom, bio je dovoljno drzak da ovo ponižavanje parlamentarne vlasti javno iskoristi. Naime kad je Nacionalna skupština 8. maja 1849. izglasala ukor vladi zbog toga što je Udino posjeo Čivitavekiju[33] i kad je naredila da se rimska ekspedicija vrati svojoj tobožnjoj namjeni, Bonaparte je iste večeri objavio u »Moniteur«-u pismo Udinou u kome mu čestita na njegovim junačkim djelima i u kome se već, nasuprot parlamentarnim piskaralima, ponaša kao velikodušni zaštitnik armije. Rojalisti su se na to smješkali. Smatrali su da su ga naprosto namagarčili. Najzad kad je Marast, predsjednik ustavotvorne Skupštine, jednog trenutka smatrao da je sigurnost Nacionalne skupštine ugrožena i, oslanjajući se na ustav, zatražio jednog pukovnika s njegovim pukom, pukovnik se odupro, pozvao se na disciplinu i uputio Marasta na Šangarnijea, koji ga je podrugljivo odbio s primjedbom da ne voli baïonnettes intelligentes[34]. Kad su koalirani rojalisti novembra 1851. htjeli da otpočnu odlučnu bitku s Bonapartom, pokušavali su da svojim zloglasnim *zakonom o kvestorima*[35] provedu princip da predsjednik Nacionalne

[33] *Civitavecchia* — talijanska luka i tvrđava blizu Rima. Pod izgovorom da želi pomagati Pijemont u borbi protiv Austrije i braniti Rimsku republiku, francuska vlada je u aprilu 1848. dala da joj ustavotvorna Skupština odobri sredstva za slanje ekspedicionog korpusa u Italiju. Pravi cilj ekspedicije bila je intervencija protiv Rimske republike i restauracija papinske svjetovne vlasti. *Red.*

[34] — bajonete koje misle. *Red.*

[35] *Kvestori* — u starom Rimu poreski i blagajnički magistrati. Ovdje, komisija francuske Nacionalne skupštine odgo-

skupštine može neposredno da pozove trupe. Jedan od njihovih generala, Le Flo potpisao je taj zakonski prijedlog. Uzalud je Šangarnije glasao za taj prijedlog, a Tjer veličao smotrenu mudrost bivše ustavotvorne Skupštine. *Ministar vojni Sen-Arno* odgovorio mu je kao što je Šangarnije bio odgovorio Marastu — praćen burnim odobravanjem Montanje!

Tako je *stranka reda* dok još nije bila postala Nacionalnom skupštinom, dok je još bila samo vlada, sama žigosala *parlamentarni režim*. A vrišti kad ga 2. decembar 1851. izgoni iz Francuske!

Mi mu želimo sretan put.

III

28. maja 1849. sastala se zakonodavna Nacionalna skupština. 2. decembra 1851. bila je rastjerana. Ovaj period obuhvaća trajanje života *ustavne ili parlamentarne republike.*

U prvoj francuskoj revoluciji poslije vladavine *konstitucionalista* dolazi vladavina *žirondinaca,* a poslije vladavine *žirondinaca* vladavina *jakobinaca.* Svaka od ovih stranaka naslanja se na naprednija. Čim je revoluciju dovela toliko daleko da je više ne može ni slijediti, a kamoli joj prednjačiti, smjeliji saveznik koji stoji iza nje gura je ustranu i šalje na giljotinu. Revolucija se tako kreće po uzlaznoj liniji.

S revolucijom od 1848. je obrnuto. Proleterska partija se pojavljuje kao dodatak sitnoburžoaskodemokratskoj. Ova je izdaje i ostavlja na cjedilu 16. aprila,[36] 15. maja i u junskim danima. Demokratska stranka sa svoje strane naslanja se na ramena buržoaskorepublikanske stranke. Buržoaski

vorna za privredu i finansije, za zaštitu i sigurnost Skupštine. Rojalistički kvestori Le Flo, Baz i Pana podnijeli su prijedlog da se pravo raspolaganja trupama izričito prenese na Skupštinu. Nakon žučne debate prijedlog je 17. novembra 1851. bio odbačen. Prilikom glasanja o prijedlogu Montanja je podržala bonapartiste, jer je glavnu opasnost vidjela u rojalistima. *Red.*

[36] *16. aprila 1848.* u Parizu je građanska Nacionalna garda zaustavila mirnu povorku radnika koji su nosili privremenoj vladi peticiju o »organizaciji rada« i »ukidanju eksploatacije čovjeka od strane čovjeka«. *Red.*

republikanci, tek što su povjerovali da stoje čvrsto, odbacuju dosadnog druga i sami se odupiru o ramena stranke reda. Stranka reda uvlači svoja ramena, pušta buržoaske republikance da se prevrnu i baca se na ramena oružane sile. Ona još vjeruje da sjedi na njenim ramenima, kad jednog lijepog dana primijeti da su se ta ramena pretvorila u bajonete. Svaka stranka odostrag udara onu koja vuče naprijed a sprijeda se prislanja na onu koja vuče nazad. Nikakvo čudo što u tom smiješnom položaju gubi ravnotežu te se, uz neizostavne grimase, ruši sa čudnim kapriolama. Revolucija se tako kreće po silaznoj liniji. Ona se nalazi u tom kretanju unazad još prije no što je uklonjena posljenja februarska barikada i konstituirana prva revolucionarna vlast.

Period koji je pred nama obuhvaća najšareniju mješavinu vapijućih protivrječnosti: konstitucionalisti koji otvoreno kuju zavjere protiv ustava, revolucionari koji su po vlastitom priznanju konstitucionalisti, Nacionalna skupština koja hoće da bude svemoćna a stalno ostaje parlamentarna; Montanja koja svoj poziv nalazi u trpljenju i svoje sadašnje poraze parira proricanjem budućih pobjeda; rojalisti koji predstavljaju patres conscripti[37] republike i koje situacija primorava da neprijateljske dinastije, kojima su privrženi, drže u inostranstvu, a republiku, koju mrze, u Francuskoj; izvršna vlast koja u samoj svojoj slabosti nalazi svoju snagu, a u preziru koji uliva — svoje dostojanstvo; republika koja nije ništa drugo do spojena infamija dviju monarhija, restauracije i julske monarhije, s etiketom imperija, — savezi čija je prva klauzula razdvajanje, borbe čiji je prvi zakon neodlučnost, u ime mira — razuzdana, besadržajna agitacija, u ime revolucije — najsvečanije propovijedanje mira, strasti bez istine, istine bez strasti, junaci bez junačkih djela, istorija bez događaja; razvoj kojemu kao da je jedina pokretačka snaga kalendar i koji zamara stalnim ponavljanjem istih zategnutosti i popuštanja; suprotnosti koje kao da se periodično zaoštravaju samo da bi otupjele i splasnule, ne mogući da se razriješe; pretenciozno pokazivanje napora i građanski užas pred opasnošću od smaka svijeta, dok spasioci svijeta u isti mah izvode najsitnije intrige i dvorske

[37] — izabrane oce (počasni naziv senatora u starom Rimu). *Red.*

komedije koje svojim laisser aller[38] podsjećaju manje na sudnji dan nego na vremena Fronde[39] — oficijelni kolektivni genij Francuske upropašten prepredenom glupošću jednog jedinog individuuma; kolektivna volja nacije koja, kad god progovori kroz opće izborno pravo, traži svoj odgovarajući izraz u okorjelim neprijateljima interesa masa dokle ga, najzad, ne nađe u samovolji jednog gusara. Ako je ikoje razdoblje istorije slikano sivo u sivom, onda je to ovo. Ljudi i događaji izgledaju kao obrnuti Šlemili,[40] kao sjenke koje su izgubile svoje tijelo. Revolucija sama paralizira svoje vlastite nosioce i samo svoje protivnike snabdijeva strasnom silovitošću. Kada se »crvena avet«, koju su kontrarevolucionari stalno prizivali i ukroćivali, najzad pojavi, ona se ne pojavljuje s anarhističkom frigijskom kapom na glavi, nego u uniformi reda, u *crvenim čakširama.*

Vidjeli smo da je vlada koju je Bonaparte postavio 20. decembra 1848, na dan svoga uzašašća,[41] bila vlada stranke reda, legitimističke i orleanističke koalicije. Ta vlada, vlada Baro-Falu, nadživjela je republikansku ustavotvornu skupštinu, čiji je vijek više ili manje nasilno prekratila, i još je bila na kormilu. Šangarnije, general koaliranih rojalista, sjedinjavao je i dalje u svojoj ličnosti vrhovnu komandu prve divizije i pariske Nacionalne garde. Opći izbori su, najzad, osigurali stranci reda veliku većinu u Nacionalnoj skupštini. Ovdje su poslanici i perovi Luja Filipa susreli svetu četu legitimista, za koje su se mnogobrojni glasački listići nacije bili pretvorili u ulaznice za političku pozornicu. Bonapartistički narodni predstavnici bili su odveć rijetko posijani da bi mogli sastaviti samostalnu parlamentarnu stranku. Oni su se pojavili samo kao mauvaise queue[42] stranke reda.

---

38 — neka ide kako ide. *Red.*

39 *Fronda* (doslovno: praćka) — slab, u sebi pocijepan i neodlučan opozicioni pokret protiv apsolutizma za vrijeme maloljetnosti Luja XIV i regentstva kraljice Ane (1648—1653). U početku ga je sačinjavalo građanstvo (parlamentarna fronda), a kasnije visoko plemstvo (prinčevska fronda). *Red.*

40 *Peter Šlemil* — junak pripovijetke Adalbera Šamisoa »Die seltsame Geschichte Peter Schlemihls« (»Čudnovata povijest Petra Šlemila«). Šlemil je svoju sjenu razmijenio za čarobnu kesu. *Red.*

41 — ulaska u Elysée, rezidenciju predsjednika republike. *Red.*

42 — prirepak. *Red.*

Tako je stranka reda imala u svojim rukama vladu, armiju i zakonodavno tijelo, ukratko — cjelokupnu državnu silu, moralno ojačalu kako općim izborima, koji su njenoj vladavini davali izgled volje naroda, tako i istovremenom pobjedom kontrarevolucije na cijelom evropskom kontinentu. Nikad jedna stranka nije otpočela svoj ratni pohod s većim sredstvima i pod povoljnijim izgledima.

Pretrpjevši brodolom, *čisti republikanci* su u zakonodavnoj Nacionalnoj skupštini spali na kliku od otprilike 50 ljudi s afričkim generalima Kavenjakom, Lamorisijerom i Badoom na čelu. Ali veliku opozicionu stranku formirala je *Montanja*. Tim parlamentarnim imenom krstila je sebe *socijaldemokratska* stranka. Ona je raspolagala sa preko 200 od 750 glasova Nacionalne skupštine i bila je stoga bar isto toliko moćna koliko ma koja od tri frakcije stranke reda uzeta za sebe. To što je bila u relativnoj manjini prema cjelokupnoj rojalističkoj koaliciji izgledalo je da je naknađeno naročitim okolnostima. Ne samo što su izbori za departmane pokazali da je ona dobila znatan broj pristalica među seoskim stanovništvom; njoj su pripadali gotovo svi poslanici Pariza, armija je izborom trojice podoficira ispovjedila svoj demokratski kredo, a vođa Montanje, Ledri-Rolen, stekao je, za razliku od svih predstavnika stranke reda, parlamentarno plemstvo time što je pet departmana ujedinilo svoje glasove za njega. Izgledalo je, dakle, 28. maja 1849, pri neizbježnim sukobima rojalista između sebe i cjelokupne stranke reda s Bonapartom, da Montanja raspolaže svim elementima za uspjeh. Četrnaest dana kasnije ona je izgubila sve, pa i čast.

Prije no što produžimo s izlaganjem parlamentarne istorije, potrebne su neke primjedbe da bi se izbjegla uobičajena pogrešna shvaćanja o cijelom karakteru epohe o kojoj je riječ. Ako se na stvar gleda očima demokrata, za vrijeme perioda zakonodavne Nacionalne skupštine bilo je u pitanju ono isto što i u periodu ustavotvorne Skupštine: jednostavna borba između republikanaca i rojalista. Sam pak pokret oni sažimaju u *jednu* riječ: *»reakcija«* — noću, kada su sve krave crne, mogu se trabunjati patroldžijske banalnosti. Bez sumnje da stranka reda na prvi pogled liči na klupko raznih rojalističkih frakcija koje ne samo spletkare jedna protiv

druge, kako bi svaka posadila na prijesto svog vlastitog pretendenta i isključila pretendenta protivne strane, nego se i sve udružuju u zajedničkoj mržnji i zajedničkim napadima protiv »republike«. Montanja sa svoje strane, nasuprot ovoj rojalističkoj zavjeri, pojavljuje se kao zastupnik »republike«. Stranka reda izgleda stalno zauzeta »reakcijom« koja je uperena, ni više ni manje nego kao u Pruskoj, protiv štampe, udruženja, itd., i koja se, kao u Pruskoj, vrši brutalnim policijskim miješanjem birokratije, žandarmerije i sudova. »Montanja« je opet, sa svoje strane, stalno zauzeta time da odbija te napade i da tako odbrani »vječna prava čovjeka«, kako je to činila manje ili više svaka takozvana narodna stranka od prije vijeka i po. Međutim, pri tačnijem razmatranju situacije i stranaka iščezava taj površni izgled koji zamagljuje *klasnu borbu* i specifičnu fizionomiju tog perioda.

Legitimisti i orleanisti formirali su, kao što rekosmo, dvije velike frakcije stranke reda. Šta je te frakcije vezivalo za njihova pretendenta i razdvajalo jednu od druge? Zar to nije bilo ništa drugo nego ljiljan i trikolora, kuća Burbon i kuća Orlean, različite nijanse rojalizma, — da li je to uopće bilo ispovijedanje rojalizma? Pod Burbonima vladalo je *krupno zemljišno vlasništvo* sa svojim popovima i lakejima, a pod Orleanima finansijski magnati, krupna industrija, krupna trgovina, tj. *kapital* sa svojom pratnjom sastavljenom od advokata, profesora i krasnorječivih govornika. Zakonito kraljevstvo bilo je samo politički izraz za nasljednu vladavinu vlasnikâ zemlje, kao što je julska monarhija bila samo politički izraz za vlast koju su uzurpirali buržoaski skorojevići. Prema tome, ono što je te frakcije razdvajalo nisu bili takozvani principi, to su bili njihovi materijalni uslovi egzistencije, dvije razne vrste vlasništva, to je bila stara suprotnost između grada i sela, suparništvo između kapitala i zemljišnog vlasništva. Da su ih u isto vrijeme vezivali za jednu ili drugu kraljevsku kuću stare uspomene, lična neprijateljstva, strahovanja i nade, predrasude i iluzije, simpatije i antipatije, uvjerenja, vjerovanja i principi — ko to poriče? Na raznim oblicima vlasništva, na socijalnim uslovima egzistencije uzdiže se čitava nadgradnja različitih i specifično oblikovanih osjećanja, iluzija, načina mišljenja i pogleda na život. Njih stvara i uobličava čitava

klasa iz svoje materijalne podloge i odgovarajućih društvenih odnosa. Pojedini individuum koji ih prima tradicijom i odgojem može uobražavati da su oni pravi motivi i polazna tačka njegove djelatnosti. Ako su orleanisti i legitimisti, ako je svaka frakcija nastojala da uvjeri i samu sebe i onu drugu kako njih razdvaja privrženost njihovim dvjema kraljevskim kućama, činjenica je kasnije dokazala da je, naprotiv, njihov podvojeni interes sprečavao ujedinjenje tih dviju kraljevskih kuća. I kao što se u privatnom životu pravi razlika između onoga što neko misli i govori o sebi i onoga što on stvarno jeste i čini, tako se u istorijskim borbama moraju još više razlikovati fraze i uobraženja stranaka od njihovog stvarnog organizma i njihovih stvarnih interesa, njihova predstava od njihove realnosti. Orleanisti i legitimisti našli su se u republici jedni pored drugih s istim zahtjevima. Ako je svaka strana htjela da nasuprot drugoj ostvari *restauraciju* svoje *vlastite* dinastije, onda to nije značilo ništa drugo nego da je svaki od *dva krupna interesa* u koja se cijepa *buržoazija* — zemljišno vlasništvo i kapital — tražio da restaurira svoju vlastitu supremaciju i podvrgavanje drugoga. Mi govorimo o dva interesa buržoazije, jer krupno zemljišno vlasništvo bilo je, usprkos svojem koketiranju s feudalizmom i svom rasnom ponosu, razvojem modernog društva potpuno buržoazirano. Tako su torijevci u Engleskoj dugo uobražavali da se oduševljavaju za monarhiju, crkvu i krasote staroengleskog ustava, sve dok nije došao dan opasnosti i natjerao ih da priznaju da se oduševljavaju samo za *zemljišnu rentu*.

Koalirani rojalisti spletkarili su jedni protiv drugih u štampi, u Emsu[43] u Klarmonu,[44] izvan parlamenta. Iza kulisa oblačili su opet svoje stare orleanističke i legitimističke livreje i izvodili svoje stare turnire. Ali na javnoj pozornici, u svojim državničkim ulogama, kao velika parlamentarna stranka, oni otpravljaju svoje dinastije s praznim reveransima i odlažu restauraciju monarhije in infinitum[45]. Svoj pra-

[43] *Ems*, a pedesetih godina i *Venecija*, bili su rezidencije francuskog pretendenta grofa Šambora (Anri V) *Red.*

[44] U *Klarmonu*, blizu Londona, živio je Luj Filip kad je poslije februarske revolucije izbjegao u Englesku. *Red.*

[45] — u beskonačnost. *Red.*

vi posao oni obavljaju kao *stranka reda,* tj. pod *društvenom,* a ne pod *političkom* titulom; kao predstavnici buržoaskog svjetskog poretka, a ne kao vitezovi putujućih princeza, kao buržoaska klasa prema drugim klasama, a ne kao rojalisti prema republikancima. A kao stranka reda vršili su neograničeniju i suroviju vlast nad drugim klasama društva nego ikad prije pod restauracijom ili julskom monarhijom; takva vlast je uopće bila moguća samo pod oblikom parlamentarne republike, jer su samo pod tim oblikom mogla da se ujedine dva velika dijela francuske buržoazije, da, prema tome, stave na dnevni red vladavinu svoje klase mjesto režima jedne njene privilegirane frakcije. Ako oni uprkos tome još kao stranka reda napadaju republiku i izražavaju svoju odvratnost prema njoj, onda se to ne dešava samo zbog rojalističkih uspomena. Instinkt im je govorio da republika doduše usavršava njihovu političku vlast, ali da ona u isto vrijeme podriva društvenu osnovu ove vlasti, zato što oni sad moraju da stoje nasuprot podjarmljenim klasama i da se s njima hvataju u koštac bez posredovanja, bez skrivanja iza krune, bez mogućnosti da odvraćaju pažnju nacije drugostepenim borbama između sebe ili sa monarhijom. Osjećanje slabosti ih je navodilo da prezaju od čistih uslova svoje vlastite klasne vladavine i da čeznu za povratkom nesavršenijih, nerazvijenijih i baš zato bezopasnijih oblika te vladavine. Naprotiv, kad god koalirani rojalisti dođu u sukob s pretendentom koji stoji prema njima, s. Bonapartom, kad god misle da izvršna vlast ugrožava njihovu svemoć u parlamentu, dakle kad god moraju da istaknu političku titulu svoje vlasti, oni nastupaju kao *republikanci* a *ne* kao *rojalisti,* počevši od orleanista Tjera, koji opominje Nacionalnu skupštinu da ih republika najmanje razdvaja, sve do legitimista Berjea, koji 2. decembra 1851. obavivši trobojnu lentu oko sebe, kao tribun u ime republike harangira narod okupljen pred općinskom zgradom desetog okruga. Istina, odjek mu podrugljivo dovikuje: Anri V! Anri V!

Nasuprot koaliranoj buržoaziji formirala se koalicija između sitne buržoazije i radnika, takozvana *socijaldemokratska* stranka. Sitna buržoazija je vidjela da je poslije junskih dana 1848. slabo nagrađena, da su njeni materijalni

interesi ugroženi, i da su demokratske garancije, koje su imale da joj osiguraju priznanje tih interesa, od kontrarevolucije dovedene u pitanje. Stoga se ona približila radnicima. S druge strane, njeno parlamentarno predstavništvo, *Montanja*, koja je za vrijeme diktature buržoaskih republikanaca bila gurnuta ustranu, osvojila je, u drugoj polovini života ustavotvorne Skupštine, ponovo svoju izgubljenu popularnost zahvaljujući borbi s Bonapartom i s rojalističkim ministrima. Ona je sklopila savez sa socijalističkim vođama. Februara 1849. slavilo se izmirenje na banketima. Napravljen je nacrt zajedničkog programa, stvoreni su zajednički izborni komiteti i postavljeni zajednički kandidati. Socijalnim zahtjevima proletarijata odlomljena je revolucionarna poenta i dat im demokratski obrt, a s demokratskih traženja sitne buržoazije je skinut čisto politički oblik i istaknuta njihova socijalistička poenta. Tako je nastala *socijaldemokratija*. Nova *Montanja*, proizvod ove kombinacije, sadržala je, ne računajući nekoliko figuranata iz radničke klase i nekoliko socijalističkih sektaša, iste elemente kao i stara Montanja, samo u većem broju. Ali u toku razvoja ona se promijenila zajedno s klasom koju je predstavljala. Specifični karakter socijaldemokratije svodi se na to da se demokratsko-republikanske ustanove traže kao sredstvo ne zato da bi se ukinule obje krajnosti, kapital i najamni rad, nego zato da bi se njihova suprotnost oslabila i pretvorila u harmoniju. Ma kako različite mjere bile predlagane za postizanje toga cilja, ma kako se on ukrašavao manje ili više revolucionarnim predstavama, sadržaj ostaje isti. Taj sadržaj je mijenjanje društva demokratskim putem, ali mijenjanje u granicama sitne buržoazije. Samo se ne smije tako bornirano pretpostaviti kao da je sitna buržoazija principijelno htjela da provede neki egoistični klasni interes. Naprotiv, ona vjeruje da *posebni* uslovi njenog oslobođenja jesu *opći* uslovi u čijim granicama jedino može da se spasi moderno društvo i izbjegne klasna borba. Isto tako ne treba zamišljati ni da su svi demokratski predstavnici shopkeepers[46], ili da se zanose njima. Po svom obrazovanju i svom individualnom položaju oni mogu biti daleko od njih kao

[46] — dućandžije, kramari. *Red.*

nebo od zemlje. Ono što njih čini predstavnicima sitne buržoazije jeste to da oni u glavi ne prelaze granice koje sitni buržoa ne prelazi u životu, da oni prema tome u teoriji dolaze do istih zadataka i rješenja na koje sitnu buržoaziju u praksi nagoni materijalni interes i društveni položaj. To je uopće odnos *političkih i literarnih predstavnika* jedne klase prema klasi koju predstavljaju.

Poslije ovog izlaganja razumije se samo po sebi da, ako se Montanja stalno bori protiv stranke reda za republiku i takozvana prava čovjeka, njen krajnji cilj nisu ni republika ni prava čovjeka, kao što ni armija kojoj hoće da otmu oružje i koja se brani — nije izašla na bojno polje samo zato da bi zadržala svoje oružje.

Stranka reda izazvala je Montanju čim se sastala Nacionalna skupština. Buržoazija je sad osjetila da je nužno učiniti kraj s demokratskim sitnim buržujima, kao što je godinu dana ranije shvatila potrebu da svrši s revolucionarnim proletarijatom. Samo što je sad protivnik bio u drukčijem položaju. Snaga proleterske stranke bila je na ulici, snaga sitnih buržuja u samoj Nacionalnoj skupštini. Trebalo je, dakle, namamiti ih iz Nacionalne skupštine na ulicu i pustiti ih da sami skrše svoju parlamentarnu moć prije no što bi je vrijeme i prilike mogli konsolidirati. Montanja je opuštenih uzda jezdila u klopku.

Bombardiranje Rima od strane francuskih trupa bilo je mamac koji joj je bačen. Ono je predstavljalo povredu člana V ustava, koji zabranjuje francuskoj republici da svoje borbene snage upotrijebi protiv slobode nekog drugog naroda. Uz to je i član 54 zabranjivao svaku objavu rata od strane izvršne vlasti bez pristanka Nacionalne skupštine, a ustavotvorna Skupština svojom odlukom od 8. maja osudila je rimsku ekspediciju. Na osnovu tih razloga podnio je Ledri-Rolen 11. juna 1849. optužnicu protiv Bonaparta i njegovih ministara. Razdražen Tjerovim osinim ubodima, on se toliko zanio da je zaprijetio kako će braniti ustav svim sredstvima, čak i s oružjem u ruci. Montanja je ustala kao *jedan* čovjek i ponovila taj poziv na oružje. 12. juna je Nacionalna skupština odbacila optužnicu, i Montanja je napustila parlament. Događaji od 13. juna poznati su: proklamacija jednog dijela Montanje kojom su Bonaparte i njegovi mini-

stri stavljeni »izvan ustava«; ulična povorka demokratskih nacionalnih gardista koji su se, nenaoružani kao što su bili, raspršili pri susretu sa Šangarnijeovim trupama itd., itd. Jedan dio Montanje pobjegao je u inostranstvo, drugi je predat vrhovnom sudu u Buržu[47], a ostatak je, po jednom parlamentarnom poslovniku, podvrgnut tutorstvu predsjednika Nacionalne skupštine. U Parizu je bilo ponovo proglašeno opsadno stanje, a demokratski dio njegove Nacionalne garde raspušten. Tako je skršen utjecaj Montanje u parlamentu i moć sitne buržoazije u Parizu.

U Lionu, gdje je 13. juna dao signal za krvavi ustanak radnika, također je, kao i u pet okolnih departmana, proglašeno opsadno stanje, stanje koje traje do ovog trenutka.

Glavnina Montanje ostavila je svoju avangardu na cjedilu, uskrativši da potpiše njenu proklamaciju. Štampa je dezertirala, i samo su se dva lista usudila da objave taj pronunsiamento. Sitna buržoazija izdala je svoje predstavnike, jer nacionalni gardisti su izostali ili su, gdje su se pojavili sprečavali podizanje barikada. Predstavnici su podvalili sitnoj buržoaziji, jer tobožnji saveznici iz armije nigdje se nisu mogli vidjeti. Najzad, demokratska stranka, mjesto da u proletarijatu dobije priliv snage, zarazila je proletarijat svojom vlastitom slabošću i, kao što to obično biva u demokratskim velikim podvizima, vođe su imale to zadovoljstvo da svoj »narod« mogu da optužuju zbog dezertiranja, a narod pak to zadovoljstvo da svoje vođe optužuje zbog prevare.

Rijetko se kad neka akcija objavljivala s više buke nego predstojeći ratni pohod Montanje, rijetko se kad o nekom događaju trubilo s više pouzdanja i preuranjenosti nego o toj neminovnoj pobjedi demokratije. Neosporno: demokrati vjeruju u trube od čije su se jeke srušili zidovi jerihonski. I kad god stoje nasuprot bedemima despotizma, oni pokušavaju da to čudo ponove. Ako je Montanja htjela

[47] Poslije događaja od 13. juna 1849. stavljeno je 40 poslanika pod optužbu. Neke vođe Montanje bačeni su u zatvor, drugi su pobjegli (Ledri-Rolen). Većina Nacionalne skupštine usvojila je poslovnik koji je ograničavao slobodu govora, a predsjedniku dao pravo da poslanika isključi sa sjednica i liši ga dnevnica. *Red.*

da pobijedi u parlamentu, ona nije smjela pozivati na oružje. Ako je u parlamentu pozvala na oružje, nije se smjela držati parlamentarno na ulici. Ako je ozbiljno mislila na mirnu demonstraciju, bilo je budalasto ne predvidjeti da će ona biti dočekana ratoborno. Ako se išlo za istinskom borbom, onda je bilo neobično odlagati oružje kojim se ona morala voditi. Ali revolucionarne prijetnje sitne buržoazije i njenih demokratskih predstavnika samo su pokušaji da se protivnik zastraši. A kad zapadnu u ćorsokak, kad su se dovoljno kompromitirali, tako da su primorani svoje prijetnje privesti u djelo, onda se to dešava na dvosmislen način: oni ništa toliko ne izbjegavaju koliko sredstva koja vode cilju i traže izgovore za svoj poraz. Treštava uvertira koja je objavljivala borbu gubi se u malodušno mrmljanje čim borba treba da počne, glumci prestaju da sebe uzimaju au sérieux,[48] i akcija splašnjava kao zračni balon kada se bocne iglom.

Nijedna partija ne preuveličava svoja sredstva više nego demokratska, nijedna se lakomislenije ne vara u pogledu situacije. Zato što je jedan dio armije glasao za nju, Montanja je bila uvjerena da će se armija za nju i pobuniti. A kojim povodom? Povodom kojemu je, sa stanovišta trupa, jedini smisao bio taj da revolucionari pristaju uz rimske vojnike protiv francuskih vojnika. S druge strane, sjećanja na jun 1848. bila su još toliko svježa da je moralo postojati duboko negodovanje proletarijata protiv Nacionalne garde i temeljito nepovjerenje šefova tajnih društava prema demokratskim šefovima. Da bi se ti sporovi izgladili — za to je trebalo da budu u pitanju veliki zajednički interesi. Povreda jednog apstraktnog paragrafa ustava nije mogla da predstavlja takav interes. Zar ustav nije već više puta bio povrijeđen po uvjeravanju samih demokrata? Zar ga nisu najpopularniji listovi žigosali kao kontrarevolucionarnu tvorevinu? Ali demokrat, zato što predstavlja sitnu buržoaziju, dakle *prelaznu klasu* u kojoj se interesi dviju klasa uzajamno otupljuju, uobražava da uopće stoji iznad klasnog antagonizma. Demokrati priznaju da njima nasuprot stoji privilegirana klasa, ali da oni sa svim ostalim dijelovima nacije čine *narod*. To što oni zastupaju, to je *narodno pravo;* to što

---

48 — ozbiljno. *Red.*

njih interesira, to je *narodni interes*. Stoga oni, ako predstoji borba, ne moraju ispitivati interese i pozicije raznih klasa. Oni ne moraju suviše pažljivo odmjeravati svoja vlastita sredstva. Oni treba samo da daju signal pa da se *narod* sa svim svojim neiscrpnim izvorima obori na *ugnjetače*. Ako li se pri izvođenju njihovi interesi pokažu neinteresantni, a njihova moć kao nemoć, onda je krivica ili do štetnih sofista koji *nedjeljivi narod* cijepaju na razne neprijateljske tabore, ili do armije koja je odveć poživotinjena i odveć zaslijepljena da bi shvatila kako čisti ciljevi demokratije predstavljaju njeno vlastito dobro, ili je stvar propala zbog nekog detalja u izvršenju, ili je pak neka nepredviđena slučajnost ovog puta sve osujetila. Svakako demokrat izlazi isto tako neokaljan iz najsramnijeg poraza kao što je nevin ušao u njega, s novostečenim uvjerenjem da on mora pobijediti; ne da on sam i njegova stranka moraju da napuste svoje staro stanovište, nego, obrnuto, da okolnosti moraju za njega sazreti.

Zbog toga ne treba desetkovanu, skršenu i novim parlamentarnim poslovnikom poniženu Montanju zamišljati kao odveć nesretnu. Ako je 13. juni uklonio njene vođe, on je, s druge strane, oslobodio mjesta za manje kapacitete kojima laska ovaj novi položaj. Ako se više nije moglo sumnjati u njihovu nemoć u parlamentu, onda su oni sad bar imali prava da svoju djelatnost svedu na izlive moralnog negodovanja i na bučno deklamiranje. Ako je stranka reda tvrdila da u njima, kao posljednjim službenim predstavnicima revolucije, vidi otjelovljene sve užase anarhije, onda su oni u stvarnosti mogli biti utoliko banalniji i skromniji. A za 13. juna oni su se tješili dubokoumnom formulacijom: »Ali ako se drznu da napadnu opće izborno pravo, e onda, onda ćemo pokazati ko smo mi!« Nous verrons[49].

Što se tiče montanjara koji su izbjegli u inostrastvo, ovdje je dovoljno primijetiti: da je Ledri-Rolen, zato što je uspio za jedva dvije nedjelje potpuno upropastiti moćnu stranku na čijem je čelu bio, smatrao da je sad on pozvan da obrazuje novu francusku vladu in partibus; da je izgledalo da njegova figura u daljini, odvojena od tla akcije, postaje

[49] — Vidjećemo. *Red.*

veća u istoj mjeri u kojoj se nivo revolucije spuštao i u kojoj su oficijelne veličine oficijelne Francuske postajale sićušnije; da je on mogao predstavljati republikanskog pretendenta za 1852, da je upućivao periodične okružnice Vlasima i drugim narodima u kojima prijeti despotima kontinenta onim što će učiniti on i njegovi saveznici. Nije li Prudon bio pomalo u pravu kad je toj gospodi doviknuo: »Vous n'êtes que des blagueurs«.[50]

Stranka reda je 13. juna ne samo skršila Montanju, ona je uspjela da *podredi ustav odlukama većine Nacionalne skupštine.* A republiku je shvaćala ovako: da buržoazija ovdje vlada u parlamentarnim formama, neograničavana, kao u monarhiji, vetom izvršne vlasti ili mogućnošću da parlamenat bude raspušten. To je bila *parlamentarna republika,* kako ju je nazvao Tjer. Ali ako je buržoazija 13. juna osigurala svoju svemoć unutar zgrade parlamenta, zar nije sam parlament neizlječivo oslabila u odnosu prema izvršnoj vlasti i narodu izbacivši njegov najpopularniji dio? Predajući velik broj poslanika bez daljih ceremonija sudu, ona je ukinula svoju vlastitu parlamentarnu nepovredivost. Taj ponižavajući poslovnik kojemu je podvrgla Montanju uzdiže predsjednika republike isto toliko koliko ponizuje pojedinog predstavnika naroda. Žigošući ustanak za zaštitu ustava kao anarhičan čin usmjeren na društveni prevrat, ona je sama sebi uskratila pravo da apelira na ustanak u slučaju da izvršna vlast povrijedi Ustav protiv nje. A ironija istorije je htjela da stranka reda 2. decembra 1851. mora preklinjući i uzalud nuditi narodu kao branioca ustava protiv Bonaparta *Udinoa,* generala koji je po nalogu Bonaparta bombardirao Rim i tako dao neposredni povod za ustavnu pobunu od 13. juna. Jedan drugi junak 13. juna, *Viejra,* koji je s tribine Nacionalne skupštine požnjeo hvalu za brutalnosti izvršene u prostorijama demokratskih novina na čelu jedne čete nacionalnih gardista koja je pripadala finansijskoj aristokratiji — taj isti Viejra bio je posvećen u Bonapartinu zavjeru i znatno je pridonio tome da se Nacionalnoj skupštini u njenom samrtnom času odsiječe svaka zaštita od strane Nacionalne garde.

---

[50] — Vi ste brbljivci — i ništa više. *Red.*

13. juni ima još jedan drugi smisao. Montanja je uporno nastojala da se Bonaparte stavi pod optužbu. Njen poraz je, dakle, bio direktna Bonapartova pobjeda, njegov lični trijumf nad njegovim demokratskim neprijateljima. Stranka reda je izvojevala pobjedu, Bonaparte je imao samo da je inkasira. On je to i učinio. 14. juna mogla se na zidovima Pariza čitati proklamacija u kojoj predsjednik, takoreći bez svog sudjelovanja, protiv svoje volje, primoran silom događaja, izlazi iz svoje manastirske usamljenosti, žali se kao neka neshvaćena vrlina na klevete svojih protivnika, i dok izgleda da svoju ličnost identificira sa stvari reda, on u stvari identificira stvar reda sa svojom ličnošću. Uz to je Nacionalna skupština, doduše naknadno, odobrila ekspediciju protiv Rima, ali inicijativa za to potekla je od Bonaparta. Pošto je ponovo uveo u Vatikan prvosvećenika Samuela, mogao se nadati da će kao kralj David ući u Tiljerije. Pridobio je popove.

Pobuna od 13. juna ograničila se, kao što smo vidjeli, na mirnu uličnu povorku. Bilo je, dakle, nemoguće da se protiv nje steknu ratne lovorike. Pa ipak je stranka reda u tom vremenu siromašnom junacima i događajima tu bitku bez prolivanja krvi pretvorila u drugi Austerlic[51] S tribine i u štampi slavila se armija kao snaga reda nasuprot narodnim masama kao slabosti anarhije, a Šangarnije se veličao kao »bedem društva«. Mistifikacija u koju je on najzad i sam povjerovao. No u tajnosti premješteni su iz Pariza korpusi koji su izgledali nesigurni, pukovi koji su na izborima dali najviše glasova za demokrate prognani su iz Francuske u Alžir, nemirni duhovi među trupama upućeni su u kaznene odrede, najzad je sistematski provedeno odvajanje štampe od kasarne i kasarne od građaskog društva.

Ovdje smo stigli do presudne prekretnice u istoriji francuske Nacionalne garde. 1830. ona je odlučila o padu restauracije. Pod Lujem Filipom propadala je svaka pobuna u kojoj je Nacionalna garda bila na strani trupa. Kad se ona, u februarskim danima 1848, držala pasivno prema ustanku a dvosmisleno prema Luju Filipu, on je smatrao da je izgubljen, i bio je izgubljen. Tako se ukorijenilo uvjerenje

[51] Kod *Austerlica* (Slavkova) u Moravskoj Napoleon I je 1805. porazio vojsku Austrije i Rusije. *Red.*

da revolucija ne može pobijediti *bez*, niti armija *protiv* Nacionalne garde. To je bilo praznovjerno vjerovanje armije u svemoć građanstva. Junski dani 1848, kada je cjelokupna Nacionalna garda zajedno s linijskim trupama savladala ustanak, učvrstili su to praznovjerje. Poslije Bonapartova stupanja na vlast značenje Nacionalne garde palo je donekle zbog protivustavnog spajanja njene komande s komandom prve divizije u osobi Šangarnijea.

Kao što se komandovanje Nacionalnom gardom ovdje pojavljuje kao atribut vrhovnog vojnog zapovjednika, tako je ona sama izgledala samo još kao dodatak linijskim trupama. 13. juna ona je najzad skršena: ne samo djelomičnim raspuštanjem, koje se od tog vremena periodično ponavljalo na svim tačkama Francuske i ostavljalo za sobom njene razbijene dijelove. Demonstracija 13. juna bila je prije svega demonstracija demokratskog dijela Nacionalne garde. Doduše, on nije protiv armije izveo svoje oružje, već samo svoje uniforme, ali upravo je ta uniforma predstavljala amajliju. Armija se sad uvjerila da je ta uniforma vunena krpa kao i svaka druga. Magija je iščezla. U junskim danima 1848. bile su buržoazija i sitna buržoazija, kao Nacionalna garda, ujedinjene s armijom protiv proletarijata; 13. juna 1849. pustila je buržoazija da armija razjuri sitnoburžoasku Nacionalnu gardu; 2. decembra 1851. Nacionalna garda same buržoazije bila je nestala, i Bonaparte je samo konstatirao tu činjenicu kad je naknadno potpisao dekret o njenom raspuštanju. Tako je buržoazija sama skrhala svoje posljednje oružje protiv armije, ali ona ga je morala skrhati čim sitna buržoazija više nije stajala kao vazal iza nje već kao buntovnik pred njom, kao što je uopće morala vlastitom rukom razoriti sva svoja obrambena sredstva protiv apsolutizma čim je sama postala apsolutistička.

Stranka reda slavila je, međutim, ponovno osvajanje jedne vlasti koja je 1848. izgledala izgubljena, samo zato da bi 1849. bila ponovo nađena slobodna od svojih ograničenja, uvredama protiv republike i ustava, proklinjanjem svih budućih, sadašnjih i prošlih revolucija, uključujući i one koje su vodile njene vlastite vođe, i zakonima kojima se sputavala štampa, ništila udruženja, a opsadno stanje reguliralo kao organska institucija. Zatim je Nacionalna

skupština odložila svoje zasjedanje od sredine augusta do sredine oktobra, pošto je imenovala stalnu komisiju koja će raditi za vrijeme njene odsutnosti. Za vrijeme toga raspusta legitimisti su spletkarili s Emsom, orleanisti s Klarmonom, Bonaparte svojim prinčevskim putovanjima, a departmanska vijeća na svojim vijećanjima o reviziji ustava — slučajevi koji se periodičnim ferijama Nacionalne skupštine redovno ponavljaju i kojima ću se pozabaviti tek kad postanu događaji. Ovdje još samo toliko da je Nacionalna skupština postupala nepolitički kad je za duže razmake vremena nestajala s pozornice i puštala da se na čelu republike vidi samo još *jedna,* mada bijedna figura, figura Luja Bonaparta, dok se stranka reda, uz skandaliziranje publike, raspadala na svoje rojalističke sastavne dijelove s njihovim suprotnim željama za restauracijom. Kad god je za vrijeme tih férija zanijemila zaglušna buka *parlamenta* i kad se njegovo tijelo opet raspadalo i vraćalo u naciju, postajalo je očigledno da za upotpunjenje pravog lika te republike nedostaje još samo *jedno:* da se ferije *parlamenta* učine stalnim, a natpis *republike:* Liberté, égalité, fraternité[52] da se zamijeni nedvosmislenim riječima: Infanterie, cavalerie, artillerie![53]

IV

Sredinom oktobra 1849. Nacionalna skupština se opet sastala. 1. novembra iznenadio ju je Bonaparte poslanicom kojom je objavio otpuštanje vlade Baro-Falu i obrazovanje nove vlade. Nikad se lakeji nisu tjerali iz službe s manje ceremonija no što je Bonaparte tjerao svoje ministre. Udarce nogom koji su bili namijenjeni Nacionalnoj skupštini primali su zasad Baro i kompanija.

Baroova vlada bila je, kao što smo vidjeli, sastavljena od legitimista i orleanista — vlada stranke reda. Bonapartu je ona bila potrebna da bi raspustio republikansku ustavotvornu Skupštinu, da bi priveo u djelo ekspediciju protiv Rima i slomio demokratsku stranku. Iza te vlade on je pri-

---

52 — Sloboda, jednakost, bratstvo. *Red.*
53 — Pješadija, konjica, artiljerija. *Red.*

vidno iščezao, predao državnu vlast u ruke stranke reda, a na sebe stavio skromnu masku koju je pod Lujem Filipom nosio odgovorni izdavač novina, masku jednog homme de paille.[54] Sad je odbacio masku, koja više nije bila laka zavjesa iza koje je mogao da sakrije svoju fizionomiju nego željezna maska koja ga je sprečavala da pokaže vlastitu fizionomiju. On je postavio Baroovu vladu da bi u ime stranke reda rastjerao republikansku Nacionalnu skupštinu; otpustio ju je da bi svoje vlastito ime proglasio nezavisnim od Nacionalne skupštine stranke reda.

Prihvatljivih izgovora za to otpuštanje nije nedostajalo. Baroova vlada zanemarivala je čak i forme učtivosti koje bi predsjednika republike prikazale kao neku vlast pored Nacionalne skupštine. Za vrijeme ferija Nacionalne skupštine Bonaparte je objavio pismo Edgaru Neju u kome kao da ne odobrava neliberalne papine postupke, kao što je, u opreci prema ustavotvornoj Skupštini, bio objavio pismo u kom je pohvalio Udinoa za napad na Rimsku republiku. Kad je Nacionalna skupština glasala o budžetu za rimsku ekspediciju, Viktor Igo stavio je, iz tobožnjeg liberalizma, to pismo na diskusiju. Stranka reda je s prezrivim uzvicima odbacila pomisao da bi Bonapartove ideje mogle imati ma kakvo političko značenje. Nijedan od ministara nije za njega prihvatio bačenu rukavicu. Drugom jednom prilikom Baro je sa svojim poznatim šupljim patosom izustio riječi negodovanja s govorničke tribine o »odvratnim spletkama« koje se, po njegovoj izjavi, prave u najbližoj predsjednikovoj okolini. Najzad, vlada je odbila da predloži svako povišenje predsjednikove civilne liste, dok je, međutim, za vojvotkinju od Orleana izradila kod Nacionalne skupštine udovičku penziju. A u Bonapartu se carski pretendent tako tijesno stopio s propalim avanturistom da se *jedna* njegova velika ideja — da je on pozvan da obnovi carstvo — stalno dopunjavala drugom — da je francuski narod pozvan da plaća njegove dugove.

Vlada Baro—Falu bila je prva i posljednja *parlamentarna vlada* Bonapartova. Stoga njeno otpuštanje predstavlja odsudnu prekretnicu. S njom je stranka reda izgubila

---

[54] — doslovno: čovjeka od slame, čovjeka koji pri nekom poslu daje samo svoje ime, podmetnutog čovjeka. *Red.*

poziciju neophodnu za održavanje parlamentarnog režima — rukovanje izvršnom vlašću, izgubila je da je više nikad ne osvoji. Jasno je da u zemlji kao što je Francuska, gdje izvršna vlast raspolaže armijom činovnika od više nego pola miliona osoba, gdje ona, prema tome, stalno održava u najpotpunijoj zavisnosti ogromnu masu interesa i egzistencija, gdje država obuhvaća, kontrolira, kažnjava, nadzire i stavlja pod tutorstvo građansko društvo počev od njegovih najkrupnijih pa sve do njegovih najbeznačajnijih životnih pojava, od njegovih najopćijih oblika postojanja sve do privatne egzistencije individuuma, gdje to parazitsko tijelo kroz krajnju centralizaciju dobiva sveprisustvo, sveznanje, ubrzanu sposobnost kretanja i elastičnost kojima odgovara samo bespomoćna nesamostalnost, rasplinuta bezobličnost stvarnog društvenog tijela, — jasno je da u takvoj zemlji Nacionalna skupština gubitkom prava da raspolaže ministarskim položajima gubi i svaki stvaran uticaj ako u isto vrijeme ne pojednostavi državnu upravu, koliko je moguće smanji armiju činovnika, najzad pusti građansko društvo i javno mnjenje da stvore svoje vlastite, od vlade nezavisne organe. Ali *materijalni interes* francuske buržoazije najtješnje je prepleten upravo s održanjem te široke i razgranate državne mašine. Tu ona zbrinjava svoje prekobrojno stanovništvo i dopunjava u vidu državnih plaća ono što ne može da strpa u džep u vidu profita, kamata, renta i honorara. S druge strane, njen *politički interes* ju je primorao da svakog dana pojačava ugnjetavanje, dakle — sredstva i personal državne vlasti, dok je u isti mah morala da vodi neprekidnu borbu protiv javnog mnjenja i da iz nepovjerenja sakati, paralizira samostalne organe društvenog kretanja gdje nije uspijevala da ih potpuno amputira. Tako je francuska buržoazija bila primorana svojim klasnim položajem da s jedne strane uništava životne uslove svake, dakle i svoje vlastite, parlamentarne vlasti, a s druge strane da čini neodoljivom neprijateljsku joj izvršnu vlast.

Nova vlada zvala se d'Otpulova vlada. To ne znači da je general d'Otpul dobio položaj ministra predsjednika. Jer zajedno s Baroom Bonaparte je suspendirao i taj položaj koji je predsjednika republike stvarno osuđivao na legalnu ništavnost jednog ustavnog kralja, ali ustavnog kralja bez

prijestola i krune, bez žezla i mača, bez neodgovornosti, bez nezastarivog posjedovanja najvišeg državnog dostojanstva i, što je bilo najkobnije, bez civilne liste. D'Otpulova vlada imala je samo jednog čovjeka s parlamentarnim renomeom, Jevrejina *Fulda*, jednog od najzloglasnijih članova finansijske aristokratije. Njemu je pripalo ministarstvo finansija. Treba pogledati u izvještaje pariske berze, pa će se vidjeti da od 1. novembra 1849. francuski vrijednosni papiri skaču i padaju uporedo sa skakanjem i padanjem bonapartističkih akcija. Našavši tako saveznike u berzi, Bonaparte se imenovanjem Karlijea za policijskog prefekta Pariza ujedno dočepao i policije.

Međutim, posljedice promjene vlade mogle su se pokazati tek u toku razvoja. Zasad je Bonaparte učinio samo korak naprijed da bi utoliko očiglednije bio gurnut unazad. Za njegovom osornom poslanicom došla je najponiznija izjava pokornosti Nacionalnoj skupštini. Kad god bi se ministri usudili da bojažljivo pokušaju podnijeti njegove lične ćejfove u obliku zakonskih prijedloga, sami su ostavljali utisak da te smiješne naloge, u čiju su bezuspješnost bili unaprijed uvjereni, izvršuju samo protiv svoje volje i primorani svojim položajem. Kad god bi Bonaparte iza leđa svojih ministara izbrbljao svoje namjere i igrao se svojim »idées napoléoniennes«[55] dezavuirali bi ga njegovi vlastiti ministri s tribine Nacionalne skupštine. Izgledalo je da se njegovi uzurpatorski prohtjevi oglašuju samo zato da ne bi zanijemio zluradi smijeh njegovih protivnika. On se ponašao kao neshvaćeni genije kojega cijeli svijet smatra za zvekana. Nikada njemu nije u većoj mjeri bio izražavan prezir svih klasa nego u tom periodu. Nikada buržoazija nije vladala bezuvjetnije, nikada nije razmetljivije isticala znake vlasti.

Ja ne želim da ovdje pišem istoriju njenog zakonodavnog rada, koji se u tom periodu rezimira u dva zakona; u zakonu koji uspostavlja *porez na vino* i u *zakonu o nastavi*, koji ukida bezvjerstvo. Ako se Francuzima otežavalo da piju vino, njima se utoliko obilnije točila voda pravog života.

---

[55] Aluzija na knjigu Luja Bonaparta »Des idées napoléoniennes«, koja je izašla 1839. u Parizu. *Red.*

Ako je buržoazija u zakonu o porezu na vino proglasila za nepovredljiv stari omrznuti francuski poreski sistem, ona se trudila da zakonom o nastavi osigura nekadašnje duševno stanje masa koje im je omogućavalo da taj sistem podnose. Čovjek se čudi kad vidi kako su orleanisti, liberalni buržuji, ti stari apostoli volterijanstva i eklektičke filozofije, povjerili upravljanje francuskim duhom svojim zakletim neprijateljima, jezuitima. Ali orleanisti i legitimisti, ma koliko se razilazili u pitanju pretendenta na krunu, shvatili su da njihova zajednička vladavina nalaže da se ujedine i sredstva za ugnjetavanje iz dviju epoha, shvatili su da se sredstva za podjarmljivanje iz julske monarhije moraju dopuniti i pojačati sredstvima za podjarmljivanje iz restauracije.

Seljaci, prevareni u svim svojim nadama, pridavljeni više no ikad, s jedne strane, niskim cijenama žita, s druge strane sve većim poreskim opterećenjem i hipotekarnim dugom, počeli su u departmanima da se dižu. Na to je odgovoreno hajkom na učitelje, koji biše potčinjeni svećenicima, hajkom na predsjednike općina, koji biše potčinjeni prefektima, i sistemom špijunaže, kome biše potčinjeni svi. U Parizu i velikim gradovima sama reakcija ima fizionomiju svoje epohe i više izaziva nego što pritiskuje. U provinciji ona postaje banalna, prostačka, sitničarska, zamorna, mučna, jednom riječju — postaje žandarm. Može se zamisliti kako su tri godine žandarmskog režima, posvećenog režimom popova, morale demoralizirati nezrele mase.

Ma koju količinu strasti i deklamiranja stranka reda trošila s tribine Nacionalne skupštine protiv manjine, njen je govor ostajao jednosložan, kao govor kršćanina čije riječi treba da budu: da, da, ne, ne. Jednosložan kako s tribine tako i u štampi. Dosadan kao zagonetka čije je rješenje unaprijed poznato. Ako je bila riječ o pravu na podnošenje peticija ili o porezu na vino, o slobodi štampe ili o slobodnoj trgovini, o klubovima ili o ustrojstvu općina, o zaštiti lične slobode ili o reguliranju državnog budžeta — lozinka se uvijek ponavlja, tema uvijek ostaje ista, presuda je uvijek gotova i glasi nepromjenljivo: *»socijalizam!«* *Socijalističkim* se proglašava i sam buržoaski liberalizam, socijalističkim buržoasko prosvjećivanje, socijalističkom buržoaska finansijska

reforma. Socijalistički je bilo graditi željeznicu gdje je već postojao kanal, socijalistički je bilo braniti se štampom ako su te napali mačem.

Nije to bila samo govorna figura, moda, taktika partije. Buržoazija je tačno uviđala da se sve oružje koje je ona iskovala protiv feudalizma obrće protiv nje same, da se sva sredstva obrazovanja koja je ona proizvela bune protiv njene vlastite civilizacije, da su svi bogovi koje je ona stvorila otpali od nje. Ona je shvaćala da sve takozvane građanske slobode i svi organi napretka napadaju i ugrožavaju njenu *klasnu vladavinu* u isti mah u njenoj društvenoj bazi i na političkom vrhu, da su, prema tome, postali »*socijalistički*«. U tom ugrožavanju i tom napadanju s pravom je nalazila tajnu socijalizma, o čijem smislu i čijoj tendenciji ona tačnije sudi nego što takozvani socijalizam umije da sudi o samom sebi, koji stoga ne može da shvati zašto mu se buržoazija uporno opire bilo da on sentimentalno cvili nad jadima čovječanstva, ili krišćanski propovijeda hiljadugodišnje carstvo i opću bratsku ljubav, ili humanistički truća o duhu, obrazovanju, slobodi i doktrinarno izmišlja sistem izmirenja i blagostanja svih klasa. Ali ono što buržoazija nije shvatila, bila je neminovnost da *njen vlastiti parlamentarni režim*, da njena *politička vladavina* uopće sad također mora biti osuđena kao *socijalistička*. Sve dotle dok se vladavina buržoaske klase nije potpuno organizirala, dok nije dobila svoj čisti politički izraz, dotle ni suprotnost drugih klasa nije mogla da se jasno pokaže; a gdje se pokazala, nije mogla da ima taj opasni obrt koji svaku borbu protiv državne vlasti pretvara u borbu protiv kapitala. Ako je ona u svakoj životnoj pojavi društva vidjela opasnost po »mir«, kako je onda mogla htjeti da na vrhu društva održi *režim nemira*, svoj vlastiti režim, *parlamentarni režim*, taj režim koji po riječima jednog od njenih govornika živi u borbi i od borbe? Parlamentarni režim živi od diskusije, kako da onda zabrani diskusiju? Svaki interes i svaka društvena ustanova ovdje se pretvaraju u opće misli i kao misli se i pretresaju, pa kako da se onda neki interes, neka ustanova održi iznad mišljenja i da imponira kao vjerska dogma? Borba govornika na tribini izaziva borbu u štampi, debatni klub u parlamentu nužno se

dopunjuje debatnim klubovima u salonima i krčmama, predstavnici koji stalno apeliraju na narodno mišljenje daju narodnom mišljenju pravo da u peticijama kaže svoje pravo mišljenje. Parlamentarni režim sve prepušta odluci većine; kako da onda velike većine izvan parlamenta ne žele da odlučuju? Ako vi na vrhovima države svirate, šta možete drugo očekivati nego da oni dolje plešu?

Prema tome, ocrnjujući sad kao *»socijalističko«* ono što je ranije slavila kao *»liberalno«*, buržoazija priznaje da joj njen vlastiti interes nalaže da bude oslobođena opasnosti da *sama vlada;* priznaje da, radi uspostavljanja mira u zemlji, mora umiriti svoj buržoaski parlament; da njena politička moć mora biti skršena kako bi mogla da se održi nepovrijeđena njena društvena moć; da buržuji kao pojedinci mogu dalje eksploatirati druge klase i nepomućeno uživati u vlasništvu, porodici, religiji i redu samo pod uvjetom da njihova klasa bude pored ostalih klasa osuđena na istu političku ništavnost; da se s nje mora skinuti kruna kako bi joj se spasila kesa, i da mač koji treba da je zaštiti mora ujedno da visi nad njenom vlastitom glavom kao Damoklov mač.

U oblasti općih građanskih interesa Nacionalna skupština se pokazala tako neproduktivna da, na primjer, vijećanja o željeznici Pariz—Avinjon koja su počela u zimu 1850. ni 2. decembra 1851. još nisu bila dozrela za odluku. Kad nije ugnjetavala, postupala reakcionarno, ona je bila neizlječivo jalova.

Dok je Bonapartova vlada dijelom davala inicijativu za zakone u duhu stranke reda, a pri provođenju i primjeni tih zakona dijelom još pojačavala njihovu oštrinu, dotle se Bonaparte, s druge strane, trudio da djetinjasto neozbiljnim prijedlozima stekne popularnost, da konstatira svoju opoziciju prema Nacionalnoj skupštini i da nagovijesti skrivene mogućnosti koje su zasad samo okolnostima spriječene da francuskom narodu otkriju njegovo skriveno blago. Tako je predložio da se podoficirima odredi dodatak od 4 sua dnevno; da se osnuje banka koja bi radnicima davala zajmove časti. On se nadao da će namamiti mase stavljajući im u izgled dobijanje novaca na poklon i na zajam. Dobiti na poklon i na zajam — na to se svodi finansijska nauka

lumpenproletarijata, kako otmjenog tako i prostog. Na to su se svodile i opruge koje je Bonaparte umio da stavi u pokret. Nikad nijedan pretendent nije prostije špekulirao s prostotom masa.

Nacionalna skupština planula je više puta zbog tih očiglednih pokušaja Bonapartovih da stekne popularnost na njen račun, zbog sve veće opasnosti da se taj avanturist, koga su dugovi gonili naprijed i koga nije zadržavala nikakva reputacija, ne odvaži na očajnički podvig. Loši odnosi između stranke reda i predsjednika dobili su prijeteći karakter kad ga je jedan neočekivani događaj primorao da se opet pokajnički baci u njeno naručje. Mislimo na *naknadne izbore od 10. marta 1850.* Ti izbori su izvršeni zato da bi se popunila poslanička mjesta koja su poslije 13. juna bila upražnjena usljed hapšenja ili progonstva. Pariz je izabrao samo socijaldemokratske kandidate. Čak je najveći broj glasova dao za jednog ustanika iz juna 1848, za de Flota. Tako se s proletarijatom povezana pariska sitna buržoazija osvetila za svoj poraz od 13. juna 1849. Izgledalo je kao da je ona u trenutku opasnosti iščezla s bojnog polja samo da bi se opet pojavila na njemu u povoljnijoj prilici, s masovnijim borbenim snagama i sa smjelijim borbenim pokličem. Jedna okolnost kao da je povećavala opasnost ove izborne pobjede. Armija je u Parizu glasala za junskog ustanika protiv La Ita, jednog Bonapartovog ministra, a u departmanima velikim dijelom za montanjare, koji su i ovdje, mada ne tako odlučno kao u Parizu, imali prevagu nad svojim protivnicima.

Bonaparte se odjednom našao opet licem u lice s revolucijom. Kao 29. januara 1849, kao 13. juna 1849, tako je i 10. marta 1850. iščezao iza stranke reda. Priklonio se, malodušno molio za oproštenje, izjavio svoju spremnost da po naređenju parlamentarne većine imenuje koju bilo vladu, čak je preklinjao orleanističke i legitimističke vođe stranaka, Tjere, Berjee, Broljije, Molee, ukratko takozvane burggrafe da lično preuzmu državno kormilo. Stranka reda nije umjela da iskoristi taj nepovratni trenutak. Mjesto da smjelo prigrabi ponuđenu vlast, ona čak nije primorala Bonaparta ni da vrati na vlast vladu koju je 1. novembra otpustio; ona se zadovoljila time da ga ponizi svojim praš-

tanjem i da d'Otpulovoj vladi pridoda gospodina *Baroša*. Taj Baroš bjesnio je jedanput kao javni tužilac pred vrhovnim sudom u Buržu protiv revolucionara od 15. maja, drugi put protiv demokrata od 13. juna, oba puta zbog atentata na Nacionalnu skupštinu. Nijedan od Bonapartovih ministara nije kasnije više pridonio tome da se unizi Nacionalna skupština; a poslije 2. decembra 1851. nalazimo ga opet kao dobro namještenog i skupo plaćenog potpredsjednika Senata. On je revolucionarima pljunuo u čorbu, da bi je Bonaparte pokusao.

Socijaldemokratska partija sa svoje strane kao da je samo tražila izgovor da bi opet dovela u pitanje svoju vlastitu pobjedu i umanjila njeno značenje. Vidal, jedan od novoizabranih predstavnika Pariza, bio je u isti mah izabran u Strasburu. Privoljeli su ga da se odrekne mandata za Pariz a da primi mandat za Strasbur. Dakle, mjesto da svojoj pobjedi na biralištu dade definitivan karakter i time prisili stranku reda da tu pobjedu odmah pokuša osporiti u parlamentu, mjesto da tako protivnika natjera da primi borbu u trenutku narodnog oduševljenja i povoljnog raspoloženja armije, demokratska partija je zamarala Pariz u toku mjeseca marta i aprila novom izbornom agitacijom, pustila je da se probuđene narodne strasti istroše u toj ponovnoj provizornoj glasačkoj igri, da se revolucionarna energija zasiti konstitucionalnim uspjesima, da izvjetri u sitnim intrigama, šupljim deklamacijama i prividnim pokretima, da se buržoazija okupi i poduzme svoje mjere, najzad da značenje martovskih izbora dobije sentimentalno razvodnjavajući komentar u naknadnim aprilskim izborima, u izboru Ežena Sija. Jednom riječju, ona je sa 10. martom napravila prvoaprilsku šalu.

Parlamentarna većina shvatila je slabost svoga protivnika. Njenih 17 burggrafa — jer Bonaparte joj je prepustio vodstvo napada i odgovornost za nj — izradili su nov izborni zakon, a gospodinu Fošeu, koji je za sebe izmolio tu čast, povjereno je da podnese zakonski prijedlog. 8. maja on je predložio zakon kojim se ukida opće izborno pravo, biračima postavlja kao uvjet trogodišnji boravak u mjestu izbora, i kojim se, najzad, potvrda o tom boravku za radnike dovodi u zavisnost od svjedočanstva njihovih poslodavaca.

Kao što su se demokrati za vrijeme ustavne izborne borbe revolucionarno uzbuđivali i bjesnjeli, tako su sada kad je s oružjem u ruci trebalo dokazati ozbiljnost onih izbornih pobjeda ustavno propovijedali red, dostojanstven mir (calme majestuex), zakonito držanje, tj. slijepo podvrgavanje volji kontrarevolucije koja je sebe nametala kao zakon. Za vrijeme debate Montanja je postidjela stranku reda ističući protiv njene revolucionarne strasnosti bestrasno držanje poštenjakovića koji ostaje na tlu zakona i poraziv ši je strahovitim prijekorom da je njeno postupanje revolucionarno. Čak su se i novoizabrani poslanici trudili da pristojnim i staloženim držanjem dokažu kako je bilo neopravdano nazivati ih anarhistima i tumačiti njihov izbor kao pobjedu revolucije. 31. maja primljen je novi izborni zakon. Montanja se zadovoljila time da krišom tutne protest u džep predsjednikov. Za izbornim zakonom došao je nov zakon o štampi, kojim je revolucionarna štampa potpuno uklonjena. Ona je zaslužila svoju sudbinu. »National« i »La Presse«, dva buržoaska organa, ostali su poslije ovog potopa kao krajnje predstraže revolucije.

Vidjeli smo kako su demokratske vođe za vrijeme marta i aprila sve učinile da narod Pariza upletu u prividnu borbu i kako su poslije 8. maja sve učinile da bi ga odvratile od stvarne borbe. Uz to ne smijemo zaboraviti da je godina 1850. bila jedna od najsjajnijih godina industrijskog i trgovinskog prosperiteta, da je, prema tome, pariski proletarijat bio potpuno zaposlen. Ali izborni zakon od 31. maja 1850. isključio ga je od svakog učestvovanja u političkoj vlasti. Odvojio ga je od samog poprišta borbe. On je radnike ponovo bacio u položaj parija u kome su bili prije februarske revolucije. Time što su, sučeljeni s jednim takvim događajem, mogli dopustiti da ih vode demokrati, i time što su, zbog trenutne ugodnosti, mogli zaboraviti revolucionarni interes svoje klase, — time su se oni odrekli časti da budu osvajačka sila, pokorili se svojoj sudbini, dokazali da ih je poraz od juna 1848. onesposobio za borbu za mnogo godina i da istorijski proces zasad opet mora da se odigrava *iznad* njihovih glava. Što se tiče sitnoburžoaske demokratije, koja je 13. juna vikala: »Ali samo ako dirnu u opće izborno pravo, e onda!« — ona se sada tješila time da

kontrarevolucionarni udarac koji ju je pogodio nije udarac, i da zakon od 31. maja nije zakon. 2. maja 1852. svaki će Francuz izaći na birališe, s glasačkim listićem u jednoj, s mačem u drugoj ruci. Tim proročanstvom ona je samu sebe tješila. Armiju, najzad, kaznili su njeni pretpostavljeni kako za izbore od 28. maja 1848. tako i za izbore od marta i aprila 1850. Ali ovoga puta ona je odlučno rekla: »Treći put nas revolucija neće prevariti«.

Zakon od 31. maja 1850. bio je coup d'état buržoazije. Sve njene dotadašnje pobjede nad revolucijom imale su samo privremen karakter. One bi bile dovedene u pitanje čim bi sadašnja Nacionalna skupština sišla s pozornice. One su zavisile od slučajnosti novih općih izbora, a istorija izbora od 1848. naovamo dokazivala je neosporno da je buržoazija gubila moralnu vlast nad narodnim masama u istoj mjeri u kojoj se razvijala njena stvarna vlast. Opće izborno pravo izjasnilo se 10. marta direktno protiv vlasti buržoazije; buržoazija je odgovorila odbacivanjem općeg izbornog prava. Zakon od 31. maja bio je, dakle, jedna od nužnosti klasne borbe. S druge strane, ustav je zahtijevao minimum od 2 miliona glasova da bi izbor predsjednika republike imao važnost. Ako nijedan od predsjedničkih kandidata ne bi dobio taj minimum, onda Nacionalna skupština ima da izabere predsjednika između tri kandidata koji su dobili najveći broj glasova. U vrijeme kad je ustavotvorna Skupština donijela taj zakon bilo je u glasačke spiskove upisano deset miliona birača. Po shvaćanju ustavotvorne Skupštine bila je, dakle, dovoljna petina birača da bi izbor predsjednika imao važnost. Zakon od 31. maja izbrisao je bar 3 miliona glasova iz izbornih spiskova, smanjio broj onih s biračkim pravom na 7 miliona, a usprkos tome zadržao zakonski minimum od 2 miliona za izbor predsjednika. On je, dakle, povećao zakonski minimum od jedne petine na gotovo jednu trećinu biračkih glasova, tj. on je učinio sve da izbor predsjednika iz ruku naroda prokrijumčari u ruke Nacionalne skupštine. Tako je izgledalo da je stranka reda izbornim zakonom od 31. maja dvostruko učvrstila svoju vlast: time što je izbor Nacionalne skupštine i izbor predsjednika republike prepustila konzervativnom dijelu društva.

V

Borba između Nacionalne skupštine i Bonaparta ponovo je izbila onog časa čim je bila prebrođena revolucionarna kriza i ukinuto opće izborno pravo.

Ustav je Bonapartu odredio plaću od 600000 franaka. Jedva pola godine poslije svog stupanja na položaj predsjednika uspio je on da tu sumu udvostruči. Odilon Baro izvojevao je naime od ustavotvorne Skupštine godišnji dodatak od 600000 franaka za takozvane troškove reprezentacije. Poslije 13. juna Bonaparte je izražavao slične želje, ali ovog puta nije nailazio na odziv kod Baroa. Sada, poslije 31. maja, odmah je iskoristio povoljni trenutak i preko svojih ministara predložio Nacionalnoj skupštini civilnu listu od 3 miliona. Dugi avanturistički život skitnice razvio je u njemu najtananije pipke te je umio da napipa slabe trenutke u kojima je mogao da iznudi novaca od svojih buržuja. On je naprosto ucjenjivao. Nacionalna skupština bila je oskvrnula narodni suverenitet s njegovom pomoći i s njegovim znanjem. On je prijetio da će je za njenu krivicu potkazati narodnom sudu ako ona ne odriješi kesu i ako mu za njegovu šutnju ne plati tri miliona godišnje. Nacionalna skupština bila je lišila prava glasa tri miliona Francuza On je za svakog politički obespravljenog Francuza tražio po jedan punovrijedan franak, tačno 3 miliona franaka. On, izabranik 6 miliona, traži odštetu za glasove za koje su ga tobože naknadno prevarili. Komisija Nacionalne skupštine odbila je nasrtljivca. Bonapartistička štampa je prijetila. Da li je Nacionalna skupština mogla da kida s predsjednikom republike u trenutku kad je principijelno i konačno prekinula s masom nacije? Ona je doduše odbacila godišnju civilnu listu, ali je odobrila jednokratni novčani dodatak od 2160000 franaka. Tako je ispoljila dvostruku slabost: što je odobrila novac i što je ujedno svojom ljutnjom pokazala da novac odobrava samo protiv svoje volje. Vidjećemo kasnije zašto je Bonapartu novac bio potreban. Poslije tog neugodnog epiloga, koji je u stopu pratio ukidanje općeg prava glasa i u kome je Bonaparte svoje ponizno držanje za vrijeme martovske i aprilske krize zamijenio izazivačkom drskošću prema uzurpatorskom parlamentu, Nacionalna skup-

ština je odložila svoje zasjedanje na tri mjeseca, od 11. augusta do 11. novembra. Umjesto sebe ostavila je stalnu komisiju od 18 članova u kojoj nije bilo bonapartista, ali je bilo nekoliko umjerenih republikanaca. U stalnoj komisiji od godine 1849. bilo je samo ljudi iz stranke reda i bonapartista. Ali tada je stranka reda sebe proglasila u permanenciji protiv revolucije. Ovoga puta je parlamentarna republika sebe proglasila u permanenciji protiv predsjednika. Poslije zakona od 31. maja stranci reda stajao je nasuprot samo još ovaj suparnik.

Kad se Nacionalna skupština u novembru 1850. ponovo sastala, izgledalo je da je namjesto njenih dosadašnjih sitničarskih čarkanja s predsjednikom postala neizbježna velika bezobzirna borba, borba obiju sila na život i smrt.

Kao godine 1849, tako se stranka reda i za vrijeme sadašnjih parlamentarnih ferija raspala na svoje pojedine frakcije; svaka od njih bila je zauzeta svojim vlastitim restauracionim intrigama, koje su smrću Luja Filipa dobile nov materijal. Legitimistički kralj Anri V čak je imenovao formalnu vladu, koja je zasjedala u Parizu i u kojoj je bilo članova stalne komisije. Bonaparte je, dakle, sa svoje strane imao pravo da obilazi francuske departmane i da, već prema raspoloženju grada koji bi usrećio svojim prisustvom, čas skrivenije čas otvorenije izbrbljava svoje vlastite planove o restauraciji i vrbuje glasove za sebe. Na tim pohodima, koje su veliki službeni »Moniteur« i mali privatni Bonapartini moniteri naravno morali slaviti kao trijumfalne pohode, njega je stalno pratila bratija iz *Društva od 10. decembra*. To društvo nastalo je godine 1849. Pod izlikom da se osniva dobrotvorno društvo, pariski lumpenproletarijat je organiziran u tajne sekcije, svaku sekciju je vodio jedan od bonapartističkih agenata, a na čelu svega bio je bonapartistički general. Pored oronulih razvratnika sa sumnjivim sredstvima egzistencije i sumnjivog porijekla, pored propalih i pustolovnih otpadaka buržoazije bilo je tu skitnica, bivših vojnika, otpuštenih osuđenika, odbjeglih robijaša, lupeža pehlivana, lazarona, džepara, mađioničara, kockara, makroa, vlasnika javnih kuća, nosača, piskarala, verglaša, prnjara, oštrača, kotlokrpa, prosjaka, ukratko — sva ona neodređena, raspuštena, tamo-amo bacana masa koju

Francuzi zovu la bohème; s ovim sebi srodnim elementom Bonaparte je sastavio jezgru Društva od 10. decembra. »Dobrotvorno društvo« — utoliko ukoliko su svi članovi, poput Bonaparta, osjećali potrebu da čine sebi dobra na račun radnog naroda. Taj Bonaparte koji zauzima mjesto *šefa lumpenproletarijata,* koji jedino ovdje u masovnom obliku nalazi interese koji su i njegovi lični, koji u tom šljamu, otpatku, ološu svih klasa vidi jedinu klasu na koju se bezuvjetno može osloniti, to je pravi Bonaparte, Bonaparte sans phrase.[56] Prepredeni stari razvratnik, on istorijski život narodâ i njihove istorijske događaje shvaća kao komediju u najordinarnijem smislu, kao maskaradu u kojoj svečani kostimi, riječi i poze služe samo kao maska za najbjednije niskosti. Tako je pri njegovom pohodu na Strasbur[57] jedan dresirani švicarski kraguj predstavljao napoleonovskog orla. Za svoj upad u Bulonju strpao je u francusku uniformu nekoliko londonskih lakeja. Oni su predstavljali armiju. U svom Društvu od 10. decembra okuplja deset hiljada vucibatina koji treba da predstavljaju narod, kao majstor Tkač lava.[58] U trenutku u kome buržoazija sama igra najsavršeniju komediju, ali na najozbiljniji način koji se može zamisliti, ne ogrešujući se ni o jedan od pedantnih propisa francuske dramske etikete,[59] sama upola prevarena, upola uvjerena u dostojanstvenost svoje vlastite istorijske uloge, — u takvom

---

[56] — bez uljepšavanja. Red.

[57] Riječ je o pokušajima Luja Bonaparta da se vrijeme julske monarhije vojnim pučevima izvrši državni udar. 30. oktobra 1836. uspjelo mu je da s pomoću nekoliko bonapartistički nastrojenih oficira mobilizira dva artiljerijska puka garnizona u Štrasburu. Pobunjenici su poslije dva sata bili razoružani, Luj Bonaparte uhapšen i protjeran u Ameriku. 6. augusta 1840. on se, koristeći se izvjesnim oživljavanjem bonapartističkih raspoloženja u Francuskoj, sa jednom klikom zavjerenika iskrcao u Bulonju i pokušao da pobuni trupe tamošnjeg garnizona. I taj pokušaj završio je potpunim fijaskom. Luj Bonaparte bio je osuđen na doživotni gubitak slobode, ali je 1846. pobjegao u Englesku. *Red.*

[58] — u Šekspirovoj komediji »San ljetne noći«. Red.

[59] *Pedantni propisi francuske dramske etikete* zahtijevali su da se drama — slično državnom udaru od 2. decembra 1851 — ograniči na jednu radnju koja se odigrava u jednom danu i na jednom mjestu. *Red.*

trenutku morao je pobijediti pustolov koji je komediju sasvim prosto uzimao kao komediju. Tek kad je uklonio svog dostojanstvenog protivnika, tek kad on sam uzima svoju carsku ulogu ozbiljno i vjeruje da s napoleonovskom maskom predstavlja pravog Napoleona, tek tada on postaje žrtva svog vlastitog pogleda na svijet, postaje ozbiljni lakrdijaš koji više ne smatra svjetsku istoriju za komediju, nego svoju komediju za svjetsku istoriju. Što su za socijalističke radnike bile nacionalne radionice, za buržoaske republikance mobilna garda, to je za Bonaparta bilo društvo od 10. decembra, za njega karakteristična stranačka borbena snaga. Na njegovim putovanjima morali su odredi toga Društva, smješteni u vlaku, improvizirati publiku za njega, prikazivati narodno oduševljenje, urlati: Vive l'Empereur![60] napadati i premlaćivati republikance, razumije se pod zaštitom policije. Kad se vraćao u Pariz, oni su morali činiti avangardu, sprečavati kontrademonstracije ili ih rastjerivati. Društvo od 10. decembra pripadalo je njemu, ono je bilo *njegovo* djelo, njegova najvlastitija zamisao. Što on sebi inače prisvaja, daje mu sila okolnosti, što on inače čini, — čine okolnosti za njega ili se pak on zadovoljava da kopira djela drugih; ali Bonaparte s oficijelnim frazama o redu, religiji, porodici, vlasništvu, javno pred građanima, a s tajnim društvom Šufterlea i Špigelberga,[61] društvom nereda, prostitucije i krađe iza sebe — to je Bonaparte sam kao originalni autor, a istorija Društva od 10. decembra je njegova istorija. Dogodio se izuzetan slučaj da su od decembrista izvukli batine i neki narodni predstavnici koji su pripadali stranci reda. I ne samo to. Policijski komesar Jon, koji je bio dodijeljen Nacionalnoj skupštini i kojemu je bilo stavljeno u dužnost da bdi nad njenom sigurnošću, dostavio je stalnoj komisiji, povodom iskaza nekog Alea, da je jedna sekcija decembrista odlučila da se ubiju general Šangarnije i Dipen, predsjednik Nacionalne skupštine, i da je već odredila osobe koje će to ubistvo izvršiti. Može se zamisliti užas gospodina Dipena. Parlamentarna anketa o Društvu od 10. decembra, tj. razgolićavanje Bonapartovog tajnog svijeta, izgledalo je

---

60 — Živio Car! Red.

61 *Schufterle i Spiegelberg* — lica iz Šilerove drame »Razbojnici«, lopovi i ubojice bez ikakvih moralnih skrupula. *Red.*

neminovno. Pred sam sastanak Nacionalne skupštine Bonaparte je oprezno raspustio svoje Društvo, razumije se samo na papiru, jer još krajem 1851. policijski prefekt Karlije uzalud je pokušavao, u iscrpnom memorandumu, da ga skloni na stvarno razjurivanje decembrista.

Društvo od 10. decembra imalo je da ostane privatna Bonapartova armija sve dotle dok mu ne pođe za rukom da državu pretvori u jedno Društvo od 10. decembra. Bonaparte je prvi pokušaj u tom pravcu učinio uskoro poslije odlaganja zasjedanja Nacionalne skupštine, i to novcem koji je od nje iznudio. Kao fatalist vjerovao je da postoje izvjesne više sile kojima čovjek, a naročito vojnik, ne može da odoli. U te više sile ubrajao je u prvom redu cigaru i šampanjac, hladnu piletinu i kobasicu sa češnjakom. Stoga on u odajama Elizejske palače čašćava najprije oficire i podoficire cigarom i šampanjcem, hladnom piletinom i kobasicom sa češnjakom. 3. oktobra on ponavlja taj manevar s trupama prilikom revije trupa u Sen-Moru, a 10. oktobra isti manevar u još većim razmjerima prilikom velike armijske smotre u Satoriju. Stric se sjećao Aleksandrovih pohoda u Aziji, sinovac pak osvajačkih pohoda Bakovih u istoj zemlji. Aleksandar je, doduše, bio polubog, ali Bako je bio bog, i uz to bog-zaštitnik Društva od 10. decembra.

Poslije revije trupa od 3. oktobra stalna komisija je pozvala na odgovornost ministra vojske d'Otpula. On je obećao da se takve povrede discipline neće ponoviti. Poznato je kako je Bonaparte 10. oktobra održao d'Otpulovu riječ. Prilikom obje smotre komandovao je Šangarnije, kao vrhovni zapovjednik vojske u Parizu. On, budući ujedno član stalne komisije, šef Nacionalne garde, »spasilac« od 29. januara i 13. juna, »bedem društva«, kandidat stranke reda za predsjednika, naslućivani Monk dviju monarhija, — on nikad dotle nije priznavao da je podređen ministru vojske, uvijek je otvoreno ismijavao republikanski ustav, a Bonaparta progonio jednom dvosmisleno otmjenom protekcijom. Sad se on živo zalagao za disciplinu protiv ministra vojske i za ustav protiv Bonaparta. Dok je 10. oktobra jedan dio konjice klicao: »Vive Napoléon! Vivent les saucissons!«[62] Šangarnije

---

62 — »Živio Napoleon! Živjele kobasice!« Red.

je udesio da bar pješadija, koja je stupala pod komandom njegovog prijatelja Nejmejea, prodefilira s ledenom šutnjom. Za kaznu, ministar vojske je na traženje Bonapartovo smijenio generala Nejmejea s njegova položaja u Parizu, tobož zato da bi ga postavio za komandanta 14. i 15. divizije. Nejmeje je odbio tu promjenu položaja i morao je stoga dati ostavku. Šangarnije je sa svoje strane 2. novembra objavio dnevnu zapovijest u kojoj je trupama pod oružjem zabranio ma kakve političke uzvike i demonstracije. Elizejski listovi[63] napali su Šangarnijea, listovi stranke reda Bonaparta; stalna komisija održala je niz tajnih sjednica na kojima je više puta predlagano da se objavi kako je otadžbina u opasnosti; vojska je izgledala podijeljena na dva neprijateljska tabora sa dva neprijateljska generalštaba, jednim u Elizejskoj palači gdje je prebivao Bonaparte, drugim u Tiljerijama gdje je bio Šangarnije. Trebalo je, tako je izgledalo, samo da se sastane Nacionalna skupština pa da odjekne signal za borbu. Francuska publika sudila je o ovim trvenjima između Bonaparta i Šangarnijea kao onaj engleski žurnalist koji ih je okarakterizirao sljedećim riječima:

»Političke služavke Francuske metu starom metlom užarenu lavu revolucije i radeći svoj posao sikću jedna na drugu«.

U međuvremenu se Bonaparte požurio da ukloni s položaja ministra vojske d'Otpula, da ga na vrat na nos otpremi u Alžir i da na njegovo mjesto za ministra vojske imenuje generala Šrama. 12. novembra uputio je Nacionalnoj skupštini poslanicu s amerikanskom opširnošću, pretrpanu pojedinostima; poslanica je mirisala na red, odavala žudnju za izmirenjem, bila ustavno-rezignirana, govorila o svemu i svačemu samo ne o questions brûlantes[64] dana. Kao uzgred primijetio je da, prema izričitim odredbama ustava, o armiji odlučuje predsjednik sam. Poslanica se završavala sljedećim riječima svečanog uvjeravanja:

»*Francuska zahtijeva prije svega ostalog mir... Ali, vezan zakletvom, ja ću ostati u uskim granicama koje mi je ona odredila...* Što se mene tiče, pošto sam izabran od naroda i samo njemu dugujem za svoju moć, ja ću se uvijek poko-

---

63 — Jelisejski listovi — listovi bonapartističkog pravca. Red.
64 — gorućim pitanjima. *Red.*

ravati njegovoj zakonito izraženoj volji. Ako vi na ovom zasjedanju odlučite da se izvrši revizija ustava, onda će ustavotvorna Skupština odrediti položaj izvršne vlasti. Ako ne, onda će narod 1852. svečano objaviti svoju odluku. Ali ma kakva bila rješenja budućnosti, dajte da dođemo do sporazuma, kako o sudbini jednog velikog naroda nikad ne bi odlučivale strasti, iznenađenje ili sila... To što prije svega privlači moju pažnju nije pitanje ko će 1852. upravljati Francuskom, nego kako ću vrijeme koje mi stoji na raspolaganju upotrijebiti, tako da prelazni period prođe bez nemira i smutnji. Ja sam pred vama iskreno otvorio svoje srce, vi ćete na moju otvorenost odgovoriti svojim povjerenjem, na moje stremljenje za dobrim — svojom saradnjom, a bog će učiniti ostalo.«

Čestiti, licemjerno umjereni, kreposno banalni jezik buržoazije otkriva svoj najdublji smisao u ustima autokrata društva od 10. decembra i piknik-junaka od Sen-Mora i Satorija.

Burggrafi stranke reda nisu ni jednog trenutka bili u zabludi o tome koliko povjerenja zaslužuje taj izliv srca. U pitanju zakletve oni su bili odavna blazirani, među njima je bilo veterana, virtuoza političkog krivokletstva, a nije im umaklo ni ono mjesto o armiji. Primijetili su s negodovanjem da je, u opširnom nabrajanju nedavno obnarodovanih zakona, poslanica s izvještačenom šutnjom prešla preko najvažnijeg zakona, izbornog zakona, i da je, za slučaj da ne dođe do revizije ustava, izbor predsjednika 1852. ostavila narodu. Izborni zakon bio je olovna kugla na nogama stranke reda koja ju je sprečavala u hodu, a pogotovu u jurišanju! Uz to je Bonaparte službenim raspuštanjem Društva od 10. decembra i otpuštanjem ministra vojske d'Otpula svojom rukom žrtvovao grešne jarce na oltaru domovine. On je otupio oštricu očekivanog sukoba. Najzad se sama stranka reda trudila da brižljivo izbjegne, ublaži, zataška svaki odlučan sukob s izvršnom vlašću. Iz straha da ne izgubi ono što je izvojevala u borbi s revolucijom, ona je plodove tih zavojevanja prepustila svom suparniku. »Francuska traži prije svega ostalog mir.« Tako je od februara[65] stranka reda dovikivala revoluciji, tako je Bonapartova poslanica dovikivala stranci reda. »Francuska traži prije svega mir.« Bonaparte je poduzimao radnje koje su ciljale na uzurpaciju, ali stranka reda je narušavala »mir« ako je dizala galamu zbog tih

[65] — 1848. *Red.*

radnja i ako ih je tumačila hipohondrično. Satorijske koba sice šutjele su kao zalivene ako o njima nije niko govorio. »Francuska traži prije svega mir«. Tako isto je i Bonaparte tražio da ga ostave da mirno čini svoje, a parlamentarna stranka bila je ukočena od dvostrukog straha: od straha da ponovo ne izazove revolucionarne nemire i od straha da sama u očima svoje vlastite klase, u očima buržoazije, ne ispadne kao izazivač nemira. Kako je dakle Francuska prije svega ostalog zahtijevala mir, stranka reda se nije usuđivala, pošto je Bonaparte u svojoj poslanici rekao »mir«, da odgovori »rat«. Publika koja se nadala velikim skandalima pri otvaranju Nacionalne skupštine prevarila se u svojim očekivanjima. Poslanike opozicije, koji su zahtijevali da se iznesu protokoli stalne komisije o oktobarskim događajima, nadglasala je većina. Bježalo se principijelno od svake debate koja bi mogla uzbuditi. Rad Nacionalne skupštine za vrijeme novembra i decembra 1850. nije pobuđivao interesiranje.

Najzad je, krajem decembra, počeo gerilski rat za pojedine prerogative parlamenta. Otkako je buržoazija ukidanjem općeg izbornog prava za izvjesno vrijeme skinula s dnevnog reda klasnu borbu, pokret se rasplinjavao u sitnim šikanama oko prerogativa obiju vlasti.

Protiv Mogena, jednog od narodnih poslanika, bila je izrečena sudska presuda zbog dugova. Na pitanje predsjednika suda, ministar pravde Rue izjavio je da se bez daljega ima izdati nalog o hapšenju dužnika. Mogen je, dakle, bačen u zatvor za dužnike. Nacionalna skupština je planula kad je saznala za taj atentat. Ona je ne samo naredila da se Mogen smjesta pusti na slobodu nego je udesila da ga još iste večeri njen činovnik silom izvede iz Klišija. Ali da bi ipak potvrdila svoju vjeru u svetinju privatnog vlasništva i sa zadnjom namjerom da za slučaj nužde otvori azil za one montanjare koji bi postali nepoćudni, izjavila je da je hapšenje narodnih poslanika zbog dugova dopušteno tek pošto se za to dobije njen pristanak. Zaboravila je donijeti dekret da se i predsjednik može uhapsiti zbog dugova. Ona je uništila posljednji privid nepovredivosti koji je okruživao članove njena vlastitog tijela.

Sjećamo se da je policijski komesar Jon, na osnovu iskaza nekog Alea, optužio jednu sekciju decembrista za

namjeravano ubistvo Dipena i Šangarnijea. Kvestori su u vezi s tim odmah na prvoj sjednici predložili da se formira vlastita parlamentarna policija, plaćena iz privatnog budžeta Nacionalne skupštine i potpuno nezavisna od policijskog prefekta. Ministar unutrašnjih poslova Baroš protestirao je protiv ovog zakoračivanja u njegov resor. Na to je sklopljen bijedan kompromis, po kome će se policijski komesar skupštine, doduše, plaćati iz njenog privatnog budžeta, a postavljaće ga i otpuštati njeni kvestori, ali poslije prethodnog sporazuma s ministrom unutrašnjih poslova. U međuvremenu je vlada predala Alea sudu, i tu je bilo lako da se njegov iskaz prikaže kao mistifikacija i da se iz usta javnog tužioca baci smiješna svjetlost na Dipena, Šangarnijea, Jona i cijelu Nacionalnu skupštinu. Sada, 29. decembra, ministar Baroš piše Dipenu pismo u kom zahtijeva da se Jon otpusti. Biro Nacionalne skupštine odlučuje da Jon ostane na svom položaju; ali Nacionalna skupština, uplašena svojim nasilnim postupkom u stvari Mogena i naviknuta da od izvršne vlasti, kojoj se odvažila da zada udarac, primi dva u zamjenu, ne sankcionira tu odluku. Ona otpušta Jona, za nagradu što je revnosno služio, i lišava sebe jedne parlamentarne prerogative neophodne protiv čovjeka koji ne odlučuje noću da bi danju izvršavao, nego danju odlučuje a noću izvršava.

Vidjeli smo kako je Nacionalna skupština za vrijeme mjeseca novembra i decembra, kad je imala krupnih, uvjerljivih povoda, izbjegavala, suzbijala borbu i izvršnom vlašću. Sad vidimo kako je ona prisiljena da je primi povodom sasvim tričavih slučajeva. U stvari Mogena ona odobrava u principu hapšenje narodnih predstavnika zbog dugova, ali sebi zadržava pravo da ga primjenjuje samo na one predstavnike koji njoj nisu po volji i glođi se s ministrom pravde oko tog infamnog privilegija. Mjesto da iskoristi navodni plan o ubistvu da bi povela anketu o Društvu od 10. decembra i definitivno razgolitila Bonaparta pred Francuskom i Evropom, prikazujući ga u njegovom pravom liku kao glavu pariskog lumpenproletarijata, ona dopušta da sukob spadne na tačku na kojoj je između nje i ministra unutrašnjih poslova u pitanju još samo to u čiju kompetenciju spada postavljanje i otpuštanje jednog policijskog komesara. Vidimo, dakle, da je stranka reda za vrijeme cijelog ovog perioda, usljed

svoga dvosmislenog položaja prisiljena da svoju borbu s izvršnom vlašću trati i razbija u tričave svađe o kompetenciji, u šikane, cjepidlačenja i raspre oko razgraničenja vlasti, i da prazna pitanja forme čini sadržajem svoje djelatnosti. Ona se ne usuđuje da primi borbu u trenutku kad ova ima principijelno značenje, kad se izvršna vlast stvarno kompromitirala i kad bi stvar Nacionalne skupštine bila stvar nacije. Ona bi time naciji izdala zapovijest za pokret, a ona se ničega ne boji više nego toga da se nacija ne pokrene. Stoga ona u takvim prilikama odbija prijedloge Montanje i prelazi na dnevni red. Pošto je sporno pitanje tako u svojim velikim dimenzijama napušteno, izvršna vlast mirno očekuje trenutak kad će ga moći ponovo prihvatiti povodom nekih beznačajnih sitnica, kad će ono predstavljati tako reći samo još lokalni interes parlamenta. Onda će izbiti susprezani bijes stranke reda, onda će ona zderati zavjesu s kulisa, optuživati predsjednika, izjavljivati da je republika u opasnosti, ali onda se i njen patos javlja kao besmislen, a povod za borbu kao licemjeran izgovor ili kao nešto za šta se uopće ne vrijedi boriti. Bura u parlamentu postaje bura u čaši vode, borba postaje intriga, sukob — skandal. Dok se revolucionarne klase zlurado naslađuju poniženjem Nacionalne skupštine, jer se one isto toliko oduševljavaju za njene parlamentarne prerogative koliko ta skupština za društvene slobode, dotle buržoazija izvan parlamenta ne shvaća kako buržoazija u parlamentu može da trati svoje vrijeme u tako tričavim svađama i da dovodi mir u opasnost zbog nekog bijednog rivalstva s predsjednikom. Nju zbunjuje strategija koja sklapa mir u trenutku kada cijeli svijet očekuje bitke, a napada u trenutku kad cijeli svijet vjeruje da je sklopljen mir.

20. decembra podnio je Paskal Dipra ministru unutrašnjih poslova interpelaciju o lutriji zlatnih poluga. Ta lutrija bila je »kći iz Elizeja«,[66] nju je donio na svijet Bonaparte sa svojim vjernima, a policijski prefekt Karlije ju je stavio pod svoju službenu zaštitu iako francuski zakon zabranjuje sve lutrije, izuzimajući one u dobrotvorne svrhe. Sedam

[66] »Kći iz Jeliseja« — riječi iz Šilerove ode »An die Freunde« (»Prijateljima«) kojima se ovdje aludira na Jelisej (Elysée), rezidenciju Luja Bonaparta. *Red.*

miliona srećaka, po franak svaka, a prihod tobože namijenjen tome da se pariske skitnice prebace u Kaliforniju. S jedne strane je trebalo da zlatni snovi potisnu socijalističke snove pariskog proletarijata, a primamljivi izgled na glavni zgoditak doktrinarno pravo na rad. Pariski radnici nisu, razumije se, u sjaju kalifornijskih zlatnih poluga prepoznali neugledne franke koje su im izvlačili iz džepa. Ali u osnovi je tu bila posrijedi prosta prevara. Skitnice koje su htjele da otvore kalifornijske zlatne rudnike ne mičući se iz Pariza bili su sam Bonaparte i njegova prezadužena bratija. Ona tri miliona koja je Nacionalna skupština bila odobrila bila su straćena, kasa se morala na ovaj ili onaj način opet popuniti. Uzalud je Bonaparte za podizanje takozvanih cités ouvrières[67] otvorio upisivanje narodnog zajma, na čijem čelu je, sa znatnom sumom figurirao on sam. Bezdušni buržuji čekali su nepovjerljivo da on svoju dionicu i uplati, a pošto on to, naravno, nije učinio, špekulacija sa socijalističkim kulama u zraku pala je naprosto u vodu. Zlatne poluge bolje su palile. Bonaparte i drugovi nisu se zadovoljili time da strpaju u svoj džep jedan dio čistog prihoda; oni su fabricirali lažne srećke, izdavali na isti broj deset, petnaest do dvadeset srećaka, vršili finansijsku operaciju u duhu Društva od 10. decembra! Tu Nacionalna skupština nije imala prema sebi fiktivnog predsjednika republike, nego Bonaparta od krvi i mesa. Tu je mogla da ga uhvati na djelu u sukobu ne sa ustavom, nego sa Code pénalom.[68] A što je preko Dipraove interpelacije prešla na dnevni red, nije bilo samo zato što je Žirardenov prijedlog da Skupština izjavi kako je »satisfiat«[69] podsjetio stranku reda na njenu sistematsku korupciju. Buržoa, a prije svega buržoa koji se naduo do državnika, dopunjuje svoju praktičnu niskost teoretskom visokoparnošću. Kao državnik on postaje, kao i državna vlast koja stoji prema njemu, više biće, protiv kojega je moguće boriti se samo na viši, posvećen način.

Bonaparte, koji je upravo kao boem, kao prinčevski lumpenproleter imao tu prednost nad lupeškim buržujem što se mogao boriti niskim sredstvima, vidio je sad — pošto

67 — radničkih naselja. *Red.*
68 — krivičnim zakonikom. *Red.*
69 — zadovoljena. *Red.*

ga je sama Skupština svojom rukom prevela preko klizavog tla vojničkih banketa, smotri, Društva od 10. decembra i najzad Code pénala — da je došao čas kada iz prividne defanzive može da pređe u ofanzivu. Njemu nisu mnogo smetali sitni porazi koji su se u međuvremenu odigravali: porazi ministra pravde, ministra vojske, ministra mornarice, ministra finansija, porazi kojima je Nacionalna skupština izražavala svoje gunđavo nezadovoljstvo. On je ne samo sprečavao ministre da odstupe i da tako priznaju podvrgavanje izvršne vlasti parlamentu; on je sad mogao dovršiti ono što je bio počeo za vrijeme ferija Nacionalne skupštine: otcjepljenje vojne vlasti od parlamenta, *smjenjivanje Šangarnijea.*

Jedan elizejski list objavio je dnevnu zapovijest koja je u toku mjeseca maja tobože izdata prvoj diviziji, i prema tome poticala od Šangarnijea; u njoj se oficirima preporučuje da u slučaju pobune nemaju milosti prema izdajnicima u svojim vlastitim redovima, da ih smjesta strijeljaju i da Nacionalnoj skupštini uskrate trupe ako bi ih ona tražila. 3. januara 1851. kabinetu je podnijeta interpelacija o toj dnevnoj zapovijesti. Kabinet traži za ispitivanje te stvari najprije tri mjeseca, zatim nedjelju dana, najzad samo 24 sata za razmišljanje. Skupština ostaje pri zahtjevu da se stvar odmah razjasni. Šangarnije se diže i izjavljuje da ta dnevna zapovijest nikad nije postojala. Dodaje da će uvijek pohitati da se odazove zahtjevima Nacionalne skupštine i da ona u slučaju nekog sukoba može računati na njega. Ona prima njegovu izjavu s neopisivim aplauzom i izglasava mu povjerenje. Stavljajući se pod privatnu zaštitu jednoga generala, ona na taj način abdicira, dekretira svoju vlastitu nemoć, a svemoć armije; ali taj general se vara kad joj protiv Bonaparta stavlja na raspolaganje silu koju on drži samo kao leno od istoga Bonaparta i kad, sa svoje strane, očekuje zaštitu od tog parlamenta, od svoga štićenika, kojemu je i samom potrebna zaštita. No Šangarnije vjeruje u tajanstvenu moć kojom ga je obdarivala buržoazija počev od 29. januara 1849. On sebe smatra za treću vlast pored dvije ostale državne vlasti. On dijeli sudbinu ostalih junaka ili, bolje, svetaca te epohe veličina kojih se sastoji upravo u pristranom visokom mišljenju koje njihova stranka širi o

njima i koji splašnjavaju i postaju svakodnevne figure čim ih okolnosti pozovu da čine čuda. Nevjerovanje je uopće smrtni neprijatelj tih tobožnjih junaka i stvarnih svetaca. Otuda njihova dostojanstveno-moralna ogorčenost na dosjetljivce i podrugljivce kojima nedostaje entuzijazma.

Te iste večeri ministri su pozvani u Jelisejsku palaču. Bonaparte navaljuje da se Šangarnije ukloni s položaja, pet ministara odbijaju da to potpišu, »Moniteur« nagovještava ministarsku krizu; a štampa stranke reda prijeti formiranjem parlamentarne armije pod komandom Šangarnijea. Stranka reda imala je po ustavu pravo da to učini. Trebalo je samo da Šangarnijea imenuje za predsjednika Nacionalne skupštine i da traži koliko god hoće trupa za svoju sigurnost. To je mogla utoliko sigurnije što je Šangarnije zaista još bio na čelu armije i pariske Nacionalne garde i jedva čekao da bude pozvan zajedno sa armijom. Bonapartistička štampa nije smjela čak ni da osporava pravo Nacionalne skupštine na neposredno pozivanje trupa, što je bilo pravna skrupula koja u datim okolnostima nije obećavala uspjeh. Vjerovatno je da bi armija poslušala zapovijest Nacionalne skupštine, ako se ima na umu da je Bonaparte morao tražiti osam dana po cijelom Parizu da bi najzad našao dva generala — Barage d'Iljea i Sen-Žan d'Anželia — koji su izjavili svoju spremnost da supotpišu uklanjanje Šangarnijea. Ali to da bi stranka reda u svojim vlastitim redovima i u parlamentu našla broj glasova potreban za takvo rješenje — to je više nego sumnjivo ako se pomisli da se osam dana kasnije odvojilo od nje 286 glasova, i da je Montanja odbacila sličan prijedlog još decembra 1851, u posljednjem presudnom času. Međutim, možda bi burggrafima još i sad pošlo za rukom da masu svoje stranke pokrenu na heroizam koji se sastojao u tome da se osjeti sigurnom iza šume bajoneta i da prihvati usluge jedne armije koja je dezertirala u njen tabor. Mjesto toga, gospoda burggrafi su 6. januara uveče pošli u Jelisejsku palaču da bi državničkim mudrovanjem odvratili Bonaparta od smjenjivanja Šangarnijea. Koga nastojimo da sklonimo na nešto, toga priznajemo za gospodara situacije. Bonaparte, koji se zbog toga koraka osjetio sigurnim, imenuje 12. januara novu vladu, u kojoj ostaju vođi stare vlade, Fuld i Baroš. Sen-Žan d'Anželi postaje ministar vojske, »Moniteur«

donosi dekret o smjenjivanju Šangarnijea, njegovu komandu dijele između sebe Barage d'Ilje, koji dobiva prvu diviziju, i Perro, koji dobiva Nacionalnu gardu. Bedem društva je oboren, zbog čega, doduše, ne pada ni crijep s krova, ali skaču berzanski kursevi.

Odbijajući armiju koja joj se u osobi Šangarnijea stavlja na raspolaganje, i predajući je tako neopozivo predsjedniku, stranka reda daje na znanje da buržoazija više nije pozvana da vlada. Parlamentarna vlada više nije postojala. Pošto je sad izgubila još i vlast nad armijom i Nacionalnom gardom, koja sila je onda preostala buržoaziji da bi u isti mah održavala uzurpiranu vlast parlamenta nad narodom i njegovu ustavnu vlast protiv predsjednika? Nikoja. Ostao joj je samo još apel na prinoipe bez sile, principe koje je ona sama uvijek tumačila samo kao opća pravila koja čovjek propisuje nekom trećem da bi se sam mogao utoliko slobodnije kretati. Time što je smijenjen Šangarnije, time što je vojna vlast nad armijom pripala Bonapartu, završava se prvi odjeljak perioda koji razmatramo, period borbe između stranke reda i izvršne vlasti. Rat između te dvije sile sad je otvoreno objavljen i otvoreno se vodi, ali tek pošto je stranka reda izgubila oružje i vojnike. Bez vlade, bez vojske, bez naroda, bez javnog mnjenja, a poslije svog izbornog zakona od 31. maja ne budući više ni predstavnica suverene nacije, dakle bez oka, bez uha, bez zuba, bez ičega — Nacionalna skupština se postepeno pretvorila u neki *starofrancuski parlament*[70] koji akciju mora prepustiti vladi, a sam se zadovoljiti gunđanjem i prigovaranjem post festum[71].

Stranka reda dočekuje novu vladu s burom negodovanja. General Bedo podsjeća na blagost stalne komisije za vrijeme ferija, i na preveliki obzir kojim se odrekla objavljivanja svojih protokola. Ministar unutrašnjih poslova sad

---

[70] *Starofrancuski parlamenti* — najviše sudske ustanove u Francuskoj prije revolucije od 1789. Najveće značenje imao je pariski parlament, koji je registrirao kraljevske dekrete i imao tzv. pravo remonstracije, tj. pravo protesta protiv dekreta koji nisu odgovarali običajima i zakonodavstvu zemlje. Parlament ipak nije imao nikakve realne vlasti, jer je kraljeva prisutnost na sjednici parlamenta činila registraciju zakona obaveznom. *Red.*

[71] — poslije praznika, tj. prekasno. *Red.*

sâm insistira na objavljivanju tih protokola, no sad su oni, razumije se, postali bljutavi kao ustajala voda, ne otkrivaju nikakvu novu činjenicu i padaju među blaziranu publiku bez ikakvog djelovanja. Na Remizaov prijedlog Nacionalna skupština se povlači u svoje biroe i imenuje »komitet izvanrednih mjera«. Pariz utoliko manje izlazi iz kolosijeka svog svakodnevnog reda što trgovina u tom trenutku cvjeta, industrija radi, cijene žitu su niske, namirnica ima u izobilju, štedionice primaju svakoga dana nove uloge. »Izvanredne mjere«, koje je parlament tako bučno nagovijestio, svode se 18. januara na votum nepovjerenja ministrima, a da pritom general Šangarnije ne biva ni spomenut. Stranka reda bila je prisiljena na takvu formulaciju svoga votuma da bi za sebe osigurala glasove republikanaca, koji su od svih vladinih mjera jedino odobravali baš Šangarnijeovo smjenjivanje, dok ostale vladine mjere stranaka reda zaista nije mogla kuditi, jer ih je sama diktirala.

Za votum nepovjerenja glasalo je 18. januara 415 glasova protiv 286. Prema tome on je prošao samo zahvaljujući *koaliciji* krajnjih legitimista i orleanista s čistim republikancima i Montanjom. Pokazao je, dakle, da je stranka reda izgubila ne samo vladu, ne samo armiju, nego u sukobima s Bonapartom i svoju samostalnu parlamentarnu većinu; da je jedan dio poslanika iz njena tabora dezertirao iz fanatične sklonosti ka kompromisu, iz straha od borbe, iz zamorenosti, iz familijarnih obzira prema krvno srodnim državnim platama, iz špekuliranja na upražnjene ministarske položaje (Odilon Baro), iz prostog egoizma zbog kojeg je obični buržoa uvijek sklon da opći interes svoje klase žrtvuje ovom ili onom privatnom motivu. Bonapartistički poslanici su od samog početka pripadali stranci reda samo u borbi protiv revolucije. Šef katoličke stranke Montalamber stavio je već tada svoj uticaj na Bonapartovu stranu, jer je izgubio vjeru u životnu sposobnost parlamentarne stranke. Najzad, vođe te stranke Tjer i Berije — jedan orleanist, drugi legitimist — bili su prisiljeni da se otvoreno proglase za republikance, da priznaju kako im je srce privrženo monarhiji, ali glava republici, kako je njihova parlamentarna republika jedino mogući oblik za vladavinu cjelokupne buržoazije. Tako su bili prisiljeni da planove o restauraciji, koje su iza leđa

parlamenta i dalje neumorno krojili, pred očima same buržoaske klase žigošu kao isto toliko opasnu koliko i bezglavu intrigu.

Votum nepovjerenja od 18. januara pogađao je ministre, a ne predsjednika. Ali Šangarnijea nije svrgla vlada, nego predsjednik. Da li da stranka reda optuži samog Bonaparta? Zbog njegovih težnji za restauracijom? Ove su samo dopunjavale njene vlastite težnje. Zbog njegove konspiracije na vojnim smotrama i u Društvu od 10. decembra? Te teme su oni odavno pokopali ispod prostih prelaza na dnevni red. Zbog smjenjivanja junaka od 29. januara i od 13. juna, čovjeka koji je u maju 1850. prijetio da će u slučaju pobune zapaliti Pariz na sve četiri strane? Njihovi saveznici iz Montanje i Kavenjak nisu im dopuštali čak ni to da srušeni bedem društva obodre službenom izjavom saučešća. Oni sami nisu mogli poreći da predsjednik po ustavu ima pravo da smijeni jednog generala. Oni su bjesnjeli samo zato što je on svoje ustavno pravo upotrijebio neparlamentarno. A zar oni nisu svoju parlamentarnu prerogativu stalno primjenjivali protivustavno, a naročito pri ukidanju općeg izbornog prava? Ostajalo im je, dakle, samo to da se kreću tačno u parlamentarnim granicama. I zaista, bila je potrebna ona čudna bolest koja je od 1848. harala po cijelom kontinentu, *parlamentarni kretenizam* koji zaražene drži kao opčinjene u jednom svijetu uobrazilje te im oduzima svaki smisao, svako sjećanje, svako razumijevanje za grubi svijet oko njih, — taj parlamentarni kretenizam bio je potreban da bi oni koji su svojom rukom razorili i u svojoj borbi s ostalim klasama morali razoriti sve uslove parlamentarne moći vjerovali da su njihove parlamentarne pobjede još pobjede i da pogađaju predsjednika udarajući po njegovim ministrima. Oni su predsjedniku samo davali prilike da Nacionalnu skupštinu ponovo ponizi u očima naroda. 20. januara javio je »Moniteur« da je ostavka cijele vlade primljena. Pod izgovorom da nijedna parlamentarna stranka više nema većinu — kao što dokazuje votum od 18. januara, taj plod koalicije između Montanje i rojalista — i da bi sačekao obrazovanje nove većine, Bonaparte je imenovao takozvanu prelaznu vladu u kojoj nijedan član nije pripadao parlamentu, sve skroz nepoznate i beznačajne ličnosti, vladu sastavljenu od samih

kalfa i pisara. Stranka reda mogla je sad da se satire u igri s tim marionetama, izvršna vlast nije više smatrala vrijednom truda da bude ozbiljno zastupana u Nacionalnoj skupštini. Bonaparte je utoliko očiglednije koncentrirao svu izvršnu vlast u svojoj osobi; mogao je utoliko slobodnije da je iskorišćuje za svoje ciljeve ukoliko više su njegovi ministri bili prosti statisti.

S Montanjom koalirana stranka reda osvetila se na taj način što je odbila prijedlog o predsjedničkoj dotaciji u iznosu od 1800000 franaka; na podnošenje toga prijedloga prisilio je šef Društva od 10. decembra svoje ministarske kalfe. Ovoga puta je odlučila većina od samo 102 glasa; od 18. januara otpalo je, dakle, još 27 glasova, raspadanje stranke reda je napredovalo. Da ne bi bilo ni trenutka sumnje o smislu njene koalicije s Montanjom, stranka reda je u isto vrijeme odbila čak i da uzme u razmatranje prijedlog o općoj amnestiji političkih krivaca koji je potpisalo 189 članova Montanje. Bilo je dovoljno da ministar unutrašnjih poslova, neki Vais, izjavi da je mir samo prividan, da potajno vlada veliko uzbuđenje, da se svuda organiziraju tajna društva, da se demokratski listovi pripremaju na ponovno izlaženje, da su vijesti iz departmana nepovoljne, da izbjeglice iz Ženeve stoje na čelu zavjere koja se preko Liona širi po cijeloj Južnoj Francuskoj, da je Francuska na rubu industrijske i trgovinske krize, da su fabrikanti iz Rubea smanjili radno vrijeme, da su se zatvorenici u Bel-Ilu[72] pobunili, — bilo je dovoljno čak i to da jedan Vais tako prizove crvenog bauka pa da stranka reda bez diskusije odbaci prijedlog koji bi sigurno Nacionalnoj skupštini pribavio ogromnu popularnost, a Bonaparta opet bacio u njeno naručje. Mjesto da dopusti da je izvršna vlast zastraši izgledom na nove nemire, trebalo je da Nacionalna skupština, naprotiv, dade malo slobode klasnoj borbi, kako bi izvršnu vlast držala u zavisnosti od sebe. Ali ona se više nije osjećala doraslom da se igra vatrom.

---

[72] *Belle Ile-en-Mer* — francuski otok pred južnom obalom Bretanje. Na njega su od 1849. do 1857. odvođeni politički uhapšenici, posebno učesnici junskog ustanka 1848. U tamošnjem zatvoru nalazio se i Blanki. *Red.*

Za to vrijeme je takozvana prelazna vlada produžila da životari do sredine aprila. Bonaparte je zamarao i zavaravao Nacionalnu skupštinu sve novim ministarskim kombinacijama. Čas je izgledalo da hoće da obrazuje republikansku vladu s Lamartinom i Bijoom, čas parlamentarnu s neizbježivim Odilonom Baroom, čije ime nikad nije smjelo izostati kad je bio potreban neko ko će biti namagarčen, čas legitimističku s Vatimenilom i Benoa d'Azijem, čas orleanističku s Malevilom. Dok je tako razne frakcije stranke reda držao u napetosti jedne protiv drugih, a sve ih plašio izgledom na republikansku vladu i na uspostavljanje općeg izbornog prava koje bi tada postalo neizbježno, dotle je kod buržoazije ujedno stvarao uvjerenje da njegova iskrena nastojanja oko obrazovanja parlamentarne vlade propadaju zbog nepomirljivosti rojalističkih frakcija. Ali buržoazija je utoliko glasnije zahtijevala »jaku vladu«, ona je smatrala da se utoliko manje može oprostiti ako bi Francuska ostala »bez administracije« ukoliko se više činilo da se približuje opća privredna kriza, koja je u gradovima vrbovala za socijalizam, kao što je katastrofalno niska cijena žitu činila to po selima. Trgovina je svakog dana bivala sve labavija, broj nezaposlenih rastao je naočigled, u Parizu je bilo najmanje 10000 radnika bez kruha, u Ruanu, Miluzu, Lionu, Rubenu, Turkoenu, Sen-Etjenu, Elbefu itd. bezbrojne tvornice su obustavile rad. Pod tim okolnostima mogao se Bonaparte odvažiti da 11. aprila restaurira vladu od 18. januara. Gospoda Rue, Fuld, Baroš, itd., pojačana gospodinom Leonom Fošeom, koga je ustavotvorna Skupština u svojim posljednjim danima jednoglasno, s izuzetkom od pet ministarskih glasova, žigosala izglasavanjem nepovjerenja zbog širenja lažnih depeša. Nacionalna skupština je, dakle, 18. januara odnijela pobjedu nad vladom i tri mjeseca se borila s Bonapartom zato da bi 11. aprila Fuld i Baroš mogli da prime puritanca Fošea kao trećeg u svoj ministarski savez.

Novembra 1849. Bonaparte se zadovoljio *neparlamentarnom vladom,* januara 1851. *izvanparlamentarnom,* 11. aprila osjetio se dovoljno jak da sastavi *antiparlamentarnu* vladu koja je u sebi skladno ujedinjavala votume nepovjerenja obiju Skupština — ustavotvorne i zakonodavne — republikanske i rojalističke. Ova ljestvica vladâ bila je termometar

kojim je parlament mogao mjeriti opadanje svoje vlastite životne topline, koja je krajem aprila pala tako nisko da je Persinji, na jednom ličnom sastanku, mogao pozvati Šangarnijea da pređe u tabor predsjednikov. On ga je uvjeravao da Bonaparte smatra da je utjecaj Nacionalne skupštine sasvim uništen i da je već spremna proklamacija koja treba da se objavi poslije stalno namjeravanog, ali slučajno opet odloženog coup d'état. Šangarnije je izvijestio vođe stranke reda o tom posmrtnom oglasu, ali ko će povjerovati da ujed stjenice ubija? A parlament, ma koliko da je bio poražen, u raspadanju, na smrt truo, nije bio u stanju da u dvoboju s grotesknim šefom Društva od 10. decembra vidi nešto drugo nego dvoboj sa stjenicom. No Bonaparte je odgovorio stranci reda kao Agezilaj kralju Agisu: »*Tebi izgledam kao mrav, ali ću jednom biti lav*«.

VI

Koalicija s Montanjom i čistim republikancima, kojoj je stranka reda morala da pribjegne u svojim uzaludnim naporima da zadrži u rukama vojnu vlast i da ponovo osvoji vrhovno vodstvo izvršne vlasti, bila je neosporan dokaz da je stranka reda izgubila samostalnu *parlamentarnu većinu.* Prosta sila kalendara, satna kazaljka dala je 28. maja signal za njen potpuni raspad. 28. maja počinje posljednja godina života Nacionalne skupštine. Ona se sad morala odlučiti ili da ustav ostavi neizmijenjen, ili da ga revidira. Ali revizija ustava to je značilo ne samo: vladavina buržoazije ili vladavina sitnoburžoaske demokratije, demokratija ili proleterska anarhija, parlamentarna republika ili Bonaparte; to je ujedno značilo: Orleant ili Burbon! Tako je usred parlamenta pala jabuka razdora, oko koje je morala otvoreno planuti borba interesa koji su stranku reda dijelili na neprijateljske frakcije. Stranka reda bila je spoj heterogenih društvenih supstancija. Pitanje revizije stvaralo je političku temperaturu na kojoj se proizvod opet raspadao na svoje prvobitne sastavne dijelove.

Zainteresiranost bonapartista za reviziju ustava bila je jednostavna. Njima je bilo stalo prije svega do ukidanja

člana 45, koji je zabranjivao ponovni izbor Bonaparta i produženje njegove vlasti. Ništa manje jednostavan izgledao je i položaj republikanaca. Oni su bili bezuvjetno protiv svake revizije i vidjeli su u njoj svestranu zavjeru protiv republike. Kako su u Nacionalnoj skupštini imali za sebe *više nego četvrtinu glasova,* a po ustavu su za donošenje pravovaljane odluke o reviziji i za sazivanje skupštine za reviziju bile potrebne tri četvrtine glasova, to je trebalo samo da prebroje svoje glasove da bi bili sigurni u pobjedu. I oni su bili sigurni u pobjedu.

Nasuprot tom jasnom položaju, nalazila se stranka reda u položaju punom nerazmrsivih protivrječnosti. Ako odbaci reviziju, onda ugrožava status kvo, jer Bonapartu ostavlja samo još jedan izlaz, put nasilja, jer Francusku 2. maja 1852, u presudnom trenutku, prepušta revolucionarnoj anarhiji, s predsjednikom koji je izgubio svoj autoritet, s parlamentom koji ga već odavno nema i s narodom koji namjerava da ga ponovo osvoji. Ako glasa za reviziju kako je predviđena ustavom, onda zna da glasa uzalud i da po ustavu mora pretrpjeti neuspjeh zbog veta republikanaca. Ako, protivno ustavu, proglasi jednostavnu većinu glasova za obaveznu, onda se može nadati da će revoluciju savladati samo ako se bezuvjetno potčini izvršnoj vlasti, onda čini Bonaparta gospodarom ustava, revizije i same sebe. Revizija koja bi bila samo djelomična, koja bi produžila vlast predsjednika, krčila bi put bonapartističkoj uzurpaciji. Opća revizija koja bi prekratila egzistenciju republike dovela bi u neizbježan sukob dinastičke pretenzije, jer uvjeti za burbonsku i uvjeti za orleanističku restauraciju bili su ne samo različiti, oni su se međusobno isključivali.

Parlamentarna republika bila je više nego neutralna oblast u kojoj su dvije frakcije francuske buržoazije, legitimisti i orleanisti, krupno zemljišno vlasništvo i industrija, mogle ravnopravno prebivati jedna pored druge. Ona je bila neophodni uvjet njihove *zajedničke* vladavine, jedini državni oblik u kojemu je njihov opći klasni interes sebi podvrgavao u isti mah i zahtjeve svojih zasebnih frakcija i sve druge klase društva. Kao rojalisti, oni su opet padali u svoju staru suprotnost, u borbu za supremaciju zemljišnog vlasništva

ili novca, a najviši izraz te suprotnosti, njena personifikacija, bili su sami njihovi kraljevi, njihove dinastije. Otuda opiranje stranke reda *vraćanju Burbonâ.*

Orleanist i narodni poslanik Kreton podnosio je 1849, 1850. i 1851. periodično prijedlog da se poništi dekret o progonstvu kraljevskih porodica. Parlament je isto tako periodično pružao prizor Skupštine rojalista koja pred svojim prognanim kraljevima uporno zatvara vrata kroz koja bi oni mogli da se vrate kući. Ričard III ubio je Henrika VI rekavši da je on odviše dobar za ovaj svijet i da mu je mjesto na nebu. Ovi su izjavljivali da je Francuska odviše loša da bi opet imala svoje kraljeve. Primorani silom prilika postali su republikanci i u više mahova sankcionirali odluku naroda koja je njihove kraljeve protjerala iz Francuske.

Revizija ustava — a okolnosti su primoravale da se ona uzme u razmatranje — dovodila je u pitanje, zajedno s republikom, zajedničku vladavinu obiju frakcija buržoazije i, s mogućnošću monarhije, ponovo oživljavala suparništvo onih interesa koje je monarhija naizmjenice prvenstveno zastupala, borbu oko supremacije jedne frakcije nad drugom. Diplomati stranke reda vjerovali su da tu borbu mogu okončati stapanjem obiju dinastija, takozvanom *fuzijom* rojalističkih stranaka i njihovih kraljevskih kuća. Stvarna fuzija restauracije i julske monarhije bila je parlamentarna republika u kojoj su se orleanističke i legitimističke boje gasile, a različite vrste buržuja nestajale u buržuju uopće, kao predstavniku roda. Sad je trebalo da orleanist postane legitimist, a legitimist orleanist. Trebalo je da kraljevstvo, u kome se oličavala njihova suprotnost, postane otjelovljenje njihova jedinstva, da izraz njihovih isključivih frakcijskih interesa postane izrazom njihova zajedničkog klasnog interesa, da monarhija ostvari ono što se moglo ostvariti i što se i ostvarilo samo ukidanjem obiju monarhija — republikom. To je bio kamen mudrosti oko čijeg stvaranja su doktori stranke reda razbijali glave. Kao da bi legitimna monarhija ikad mogla postati monarhija industrijskih buržuja, ili buržoasko kraljevstvo ikad kraljevstvo nasljedne zemljišne aristokratije. Kao da su zemljišno vlasništvo i industrija mogli da se zbratime pod *jednom* krunom, kad je kruna mogla pasti samo na jednu glavu, na glavu starijeg ili mlađeg brata. Kao da

se industrija uopće mogla nagoditi sa zemljišnim vlasništvom, dok se zemljišno vlasništvo ne odluči da samo postane industrijsko. Ako bi Anri V sutra umro, grof od Pariza zato ne bi postao kraljem legitimista, osim ako bi prestao da bude kraljem orleanista. Međutim filozofi fuzije, koji su postajali utoliko glasniji ukoliko se pitanje revizije isticalo na prvo mjesto, koji su u »Assemblée nationale« stvorili sebi službeni dnevni organ i koji su čak i u ovom trenutku (februar 1852) opet na poslu, objašnjavali su svu teškoću opiranjem i rivalstvom obiju dinastija. Pokušaji da se porodica Orlean izmiri s Anrijem V počeli su od vremena smrti Luja Filipa, ali su, kao dinastičke intrige uopće, igrani samo za vrijeme ferija Nacionalne skupštine, između činova, iza kulisa, i bili su više sentimentalna koketerija sa starim praznovjerjem nego ozbiljan posao; ti pokušaji pretvorili su se sada u veliku političku predstavu, koju je stranka reda izvodila na javnoj pozornici, umjesto, kao dosad, u amaterskom kazalištu. Kuriri su jurili iz Pariza u Veneciju[73], iz Venecije u Klarmon, iz Klarmona u Pariz. Grof Šambor je izdao manifest u kome »uz pomoć svih članova svoje porodice« objavljuje ne svoju, nego »nacionalnu« restauraciju. Orleanist Salvandi pada ničice pred Anrijem V. Legitimistički šefovi Berije, Benoa d'Azi, Sen-Prist putuju u Klarmon da bi pridobili Orleane, ali uzalud. Fuzionisti primjećuju suviše kasno da interesi obiju buržoaskih frakcija niti gube u isključivosti niti dobivaju u popustljivosti kad se zaoštravaju u obliku porodičnih interesa dviju kraljevskih kuća. Kad bi Anri V priznao grofa od Pariza za svog nasljednika — jedini uspjeh koji bi fuzija u najboljem slučaju mogla da postigne — onda kuća Orlean ne bi dobila nikakvo pravo koje joj ne bi ionako već osigurala činjenica da je Anri V bez djece, ali bi izgubila sva prava koja je stekla julskom revolucijom. Odrekla bi se svojih prvobitnih pretenzija, svih titula koje je u gotovo stogodišnjoj borbi otela od starije grane Burbona, zamijenila bi svoju istorijsku prerogativu, prerogativu modernog kraljevstva, za prerogativu svoga rodoslovlja. Fuzija, dakle, ne bi bila ništa drugo do dobrovoljna

[73] Venecija je pedesetih godina XIX stoljeća bila rezidencija legitimističkog pretendenta na prijesto grofa Šambora. *Red.*

abdikacija kuće Orlean, njena legitimistička rezignacija, pokajničko istupanje iz protestantske državne crkve i stupanje u katoličku. Istupanje koje je uz to ne bi dovelo na prijesto koji je izgubila, nego na podnožje prijestola na kom je rođena. Stari orleanistički ministri Gizo, Dišatel itd., koji su također pohitali u Klarmon da bi se založili za fuziju, u stvari su samo bili predstavnici mamurluka koji je došao poslije julske revolucije, razočaranosti u buržoasko kraljevstvo i u kraljevstvo buržuja, praznovjerja u legitimnost kao posljednju amajliju protiv anarhije. Posrednici između Orleana i Burbona u svojoj uobrazilji, oni su u stvari bili samo još otpali orleanisti, i kao takve ih je i primio princ od Žoenvila. Naprotiv, onaj za život sposobni, ratoborni dio orleanista, Tjer, Baz i dr., uvjerili su porodicu Luja Filipa utoliko lakše u to da, ako svaka neposredno monarhistička restauracija pretpostavlja fuziju obiju dinastija, svaka takva fuzija pretpostavlja abdikaciju kuće Orlean, dok, međutim, tradiciji njenih predaka potpuno odgovara ako ona zasad prizna republiku i sačeka dok događaji dopuste da se predsjednička stolica pretvori u prijesto. Puštane su vijesti o Žoenvilovoj kandidaturi, radoznalost javnosti podržavana je neizvjesnošću, a nekoliko mjeseci kasnije, pošto je revizija odbačena, ta je kandidatura u septembru javno proklamirana.

Na taj način ne samo što je propao pokušaj rojalističke fuzije između orleanista i legitimista, nego je on razorio i njihovu *parlamentarnu fuziju*, njihov zajednički republikanski oblik, i razložio stranku reda na njene prvobitne sastavne dijelove; ali ukoliko je više raslo otuđivanje između Klarmona i Venecije, ukoliko se više kvario njihov sporazum, ukoliko je više uzimala maha agitacija za Žoenvila, utoliko su življi, ozbiljniji postajali pregovori između Fošea, Bonapartova ministra, i legitimista.

Raspadanje stranke reda nije se zaustavilo na njenim prvobitnim elementima. Svaka od obiju velikih frakcija dalje se raspadala. Bilo je kao da su se sve one stare nijanse koje su se ranije pobijale i potiskivale u svakom od oba kruga, kako u legitimističkom tako i u orleanističkom, opet raskravile, kao sasušene infuzorije pri dodiru s vodom, kao da su iznova dobile dovoljno životne snage da bi obrazovale

vlastite grupe sa svojim samostalnim suprotnostima. Legitimisti su se u svojim snovima vraćali na sporove između Tiljerija i paviljona Marsan, između Vilela i Polinjaka[74]. Orleanisti su ponovo proživljavali zlatno doba turnira između Gizoa, Molea, Broljia, Tjera i Odilona Baroa.

Onaj dio stranke reda koji je bio sklon reviziji ali nesložan u pitanju granica te revizije, dio sastavljen od legitimista pod vodstvom Berjea i Falua s jedne strane, Larošžaklena s druge strane, i od orleanista sitih borbe, pod vodstvom Molea, Broljia, Montalambera i Odilona Baroa, složio se s bonapartističkim predstavnicima u sljedećem neodređenom i široko formuliranom prijedlogu:

»Potpisani predstavnici, u cilju da naciji vrate mogućnost punog ostvarenja njena suvereniteta, podnose prijedlog da se Ustav revidira.«

Ali u isto vrijeme oni su preko svog izvjestioca Tokvila jednoglasno izjavili da Nacionalna skupština nema prava predlagati *ukidanje republike*, da to pravo pripada samo revizionoj Skupštini. Uostalom, da se ustav može revidirati samo na *»legalan« način*, dakle samo onda ako se ustavom propisane tri četvrtine glasova izjasne za reviziju. Poslije šestodnevnih burnih debata, 19. jula, revizija je, kao što se moglo predvidjeti, odbačena. Za reviziju je glasalo 446, ali protiv nje 278 glasova. Odlučni orleanisti Tjer, Šangarnije itd. glasali su s republikancima i Montanjom.

Tako se većina parlamenta izjasnila protiv ustava, ali sam taj ustav izjasnio se za manjinu i proglasio je njenu odluku za obaveznu. A zar nije stranka reda 31. maja 1850, zar nije 13. juna 1849. podvrgla ustav parlamentarnoj većini? Zar se nije sva njena dosadašnja politika zasnivala na podređivanju paragrafa ustava odlukama parlamentarne većine? Zar nije starozavjetno praznovjerje u slovo zakona prepustila demokratima, i zar nije demokrate kaznila za

---

[74] Imaju se u vidu taktička neslaganja u taboru legitimista za vrijeme restauracije. Vilel (pristalica Luja XVIII) izjašnjavao se za opreznije provođenje reakcionarnih mjera, a Polinjak (pristalica grofa d' Artoa, od 1824. kralja Čarlsa X) zalagao se za punu obnovu predrevolucijskog poretka.
Tiljerijska palača u Parizu — rezidencija Luja XVIII; *Marsanski paviljon* — jedna od zgrada te palače, bio je u periodu restauracije rezidencija grofa d'Artoa. *Red.*

to praznovjerje? Ali u ovom trenutku revizija ustava nije značila ništa drugo do produženje predsjedničke vlasti, kao što produženje ustava nije značilo ništa drugo do svrgavanje Bonaparta. Parlament se izjasnio za Bonaparta, ali ustav se izjasnio protiv parlamenta. Bonaparte bi, dakle, postupio u duhu parlamenta ako bi poderao ustav, a postupio bi u duhu ustava, ako bi razjurio parlament.

Parlament je stavio ustav i s njim svoju vlastitu vlast »izvan većine«, svojom odlukom ukinuo je ustav i produžio vlast predsjednika, a ujedno objavio da niti ustav može da umre, niti predsjednikova vlast da živi sve dok on, parlament, sam postoji. Grobari koji su imali da ga sahrane stajali su pred vratima. Dok se u parlamentu debatiralo o reviziji, Bonaparte je uklonio s položaja komandanta prve divizije generala Barage d'Iljea, koji se pokazao neodlučan, i na njegovo mjesto postavio generala Manjana, pobjednika od Liona, junaka decembarskih dana, jednu od svojih kreatura koja se već pod Lujem Filipom, prilikom bulonjske ekspedicije, manje ili više kompromitirala zbog njega.

Stranka reda dokazala je svojom odlukom o reviziji da ne umije ni da vlada ni da služi, ni da živi ni da umre, ni da republiku podnese ni da je obori, ni da ustav održi ni da ga sruši, ni da s predsjednikom sarađuje ni da s njim raskine. Od koga je onda očekivala rješenje svih protivrječnosti? Od kalendara, od toka događaja. Ona je prestala smatrati da ima vlast nad događajima. Izazivala je, dakle, događaje da prema njoj učine nasilje, a time je izazivala i silu kojoj je, u svojoj borbi s narodom, ustupala jedan atribut za drugim sve dok se i sama nije našla prema njoj nemoćna. Da bi šef izvršne vlasti mogao utoliko nesmetanije skrojiti plan za borbu protiv nje, da bi mogao pojačati svoja napadačka sredstva, odabrati svoja oruđa, učvrstiti svoje pozicije, ona je odlučila da usred tog kritičnog trenutka siđe s pozornice i da odloži svoje zasjedanje tri mjeseca, od 10. augusta do 4. novembra.

Ne samo da se parlamentarna stranka raspala na svoje dvije velike frakcije, ne samo da se i svaka od tih frakcija raspala, nego je stranka reda u parlamentu bila u sukobu sa strankom reda *izvan* parlamenta. Govornici i spasitelji buržoazije, njena tribina i njena štampa, ukratko — ideolozi

buržoazije i buržoazija sama, predstavnici i predstavljeni, stajali su otuđeni jedni prema drugima i više se nisu razumijevali.

Legitimisti u provinciji, sa svojim ograničenim vidikom i svojim neograničenim oduševljenjem, optuživali su svoje parlamentarne vođe Berijea i Falua da su dezertirali u bonapartistički tabor i da su otpali od Anrija V. Njihov ljiljanski razum[75] vjerovao je u istočni grijeh, ali ne u diplomatiju.

Neuporedivo kobniji i presudniji bio je raskid trgovačke buržoazije s njenim političarima. Ona njima nije prebacivala, kao što su legitimisti prebacivali svojim političarima, da su otpali od principa, nego obrnuto, da se drže principa koji su postali beskorisni.

Već sam ranije napomenuo da je od stupanja Fulda u vladu onaj dio trgovačke buržoazije koji je imao lavovski udio u vladavini Luja Filipa, — da je *finansijska aristokratija* postala bonapartistička. Fuld je ne samo zastupao Bonapartove interese na berzi, on je ujedno zastupao i interes berze kod Bonaparta. Položaj finansijske aristokratije najtačnije prikazuje citat iz njenog evropskog organa, londonskog »*Economist*«-a[76]. U svom broju od 1. februara 1851. on donosi dopis iz Pariza:

»Sada smo konstatirali sa svih strana da Francuska prije svega traži mir. Predsjednik to izjavljuje u svojoj poslanici zakonodavnoj Skupštini, to kao odjek odzvanja s nacionalne govornice, u to uvjeravaju novine, to se objavljuje s propovjedaonice, *to dokazuje osjetljivost državnih papira pri najmanjem izgledu na poremećaj i njihova čvrstina kad god pobijedi izvršna vlast*«.

U svom broju od 29. novembra 1851. »*Economist*« izjavljuje u svoje vlastito ime:

»*Na svim berzama Evrope predsjednik je sada priznat kao čuvar reda*«.

Finansijska aristokratija je, dakle, osuđivala parlamentarnu borbu stranke reda s izvršnom vlašću kao *remećenje*

---

[75] — Aluzija na Burbone, koje su u svom grbu imali ljiljan, i na »bezazlenost«, tj. duhovnu ograničenost provincijskih legitimista *Red.*

[76] »*The Economist*« (»Ekonomist«) — engleski tjedni časopis za pitanja privrede i politike, organ krupne industrijske buržoazije, izlazi u Londonu od 1843. *Red.*

reda, a svaku pobjedu predsjednika nad tobožnjim predstavnicima toga reda slavila kao *pobjedu reda.* Ovdje se pod finansijskom aristokracijom ne smiju razumijevati samo veliki zajmodavci i špekulanti državnim papirima, za koje je odmah jasno da se njihov interes podudara s interesom državne vlasti. Svi moderni finansijski poslovi, cjelokupno bankarstvo najtješnje je isprepleteno s javnim kreditom. Jedan dio poslovnog kapitala banaka nužno se ulaže i ukamaćuje u brzo konvertibilne državne papire. Njihovi depoziti, kapital koji im je stavljen na raspolaganje i koji one razdaju trgovcima i industrijalcima, djelomice pritječe iz dividenda državnih vrednosnih papira. Ako je u svakoj epohi stabilnost državne vlasti za cjelokupno novčano tržište i za svećenike tog novčanog tržišta značila Mojsija i proroke, kako da to ne znači danas kad svaki potop prijeti da sa starim državama odnese i stare državne dugove?

I *industrijska buržoazija* se u svom fanatičnom zalaganju za red ljutila zbog svađa parlamentarne stranke reda s izvršnom vlašću. Tjer, Angles, Sen-Bev i dr. dobili su poslije svog glasanja od 18. januara, prilikom smjenjivanja Šangarnijea, javne ukore od svojih birača upravo iz industrijskih oblasti; u tim ukorima se naročito šibala njihova koalicija s Montanjom kao veleizdaja reda. Ako razmetljive zadjevice, ako sitničarske spletke u kojima se ispoljavala borba stranke reda s predsjednikom nisu, kao što smo vidjeli, ni zasluživale bolji prijem to, s druge strane, ni ova buržoaska stranka koja od svojih predstavnika zahtijeva da bez otpora predaju vojnu vlast iz ruku njihova vlastitog parlamenta u ruke jednog pustolovnog pretendenta nije vrijedna ni spletaka koje su se pravile u njenom interesu. Ona je pokazala da nju borba za održanje njenog *javnog* interesa, njenog vlastitog *klasnog interesa,* njene *političke vlasti,* samo uznemirava i ozlovoljava kao ometanje njenih privatnih poslova.

Buržoaski dostojanstvenici departmanskih gradova, općinske vlasti, suci trgovačkih sudova, itd., svuda su, gotovo bez izuzetka, dočekivali Bonaparta na njegovim putešestvijima na najservilniji način, čak i kad je, kao u Dijonu, bezobzirno napadao Nacionalnu skupštinu i naročito stranku reda.

Ako je trgovina išla dobro, kao još početkom 1851, onda je trgovačka buržoazija bješnjela protiv svake parlamentarne borbe, samo da trgovina ne bi stradala. Ako je trgovina išla loše, a tako je bilo stalno do kraja februara 1851, onda je trgovačka buržoazija optuživala parlamentarne borbe kao uzrok zastoja i zahtijevala da one umuknu, kako bi trgovina opet živahnula. Debate o reviziji pale su još u to rđavo vrijeme. Kako se tu radilo o pitanju biti ili ne biti postojećeg državnog oblika, buržoazija je smatrala da može s toliko više prava tražiti od svojih predstavnika da okončaju taj mučni provizorij i da ujedno održe status kvo. U tome nije bilo nikakve protivrječnosti. Pod krajem provizorija ona je razumijevala upravo njegovo produženje, odlaganje u nedogled trenutka koji je morao donijeti odluku. Status kvo mogao je da se održi samo na dva načina: produženjem Bonapartove vlasti, ili njegovim odstupanjem prema ustavu i izborom Kavenjaka. Jedan dio buržoazije želio je ovo drugo rješenje i nije umio svojim predstavnicima da dade nikakav bolji savjet nego da šute, da ne diraju u to goruće pitanje. Ako njihovi predstavnici, mislili su oni, ne budu govorili, Bonaparte neće raditi. Oni su željeli nojevski parlament koji će sakriti svoju glavu da bi ostao neprimijećen. Drugi dio buržoazije želio je da Bonaparte, pošto je već sjedio na predsjedničkoj stolici, ostane da sjedi na predsjedničkoj stolici, kako bi sve ostalo po starom. Njih je bunilo što njihov parlament neće da otvoreno prekrši ustav i da se bez okolišenja odrekne vlasti.

Generalna vijeća departmana, ta provincijska predstavništva krupne buržoazije, koja su zasjedavala za vrijeme ferija Nacionalne skupštine počev od 25. augusta, izjasnila su se gotovo jednoglasno za reviziju, dakle protiv parlamenta a za Bonaparta.

Još nedvosmisleniji nego raskid s njenim *parlamentarnim predstavnicima* bio je gnjev buržoazije prema njenim literarnim predstavnicima, prema njenoj vlastitoj štampi. Osude na nedostižne sume novca i nečuvene kazne zatvorom od strane buržoaskih sudova za svaki napad buržoaskih žurnalista protiv uzurpatorskih prohtjeva Bonapartovih, za

svaki pokušaj štampe da politička prava buržoazije odbrani od izvršne vlasti, začuđavali su ne samo Francusku nego i cijelu Evropu.

Ako je *parlamentarna stranka reda*, kao što sam pokazao, svojim zapomaganjem za mir sama sebe primoravala da miruje, ako je političku vladavinu buržoazije proglasila nespojivom sa sigurnošću i postojanjem buržoazije time što je u borbi protiv ostalih društvenih klasa svojom rukom uništila sve uslove svog vlastitog režima, parlamentarnog režima, *vanparlamentarna masa buržoazije* je, naprotiv, svojom servilnošću prema predsjedniku, svojim pogrdama uperenim protiv parlamenta, svojim surovim postupanjem prema vlastitoj štampi pozivala Bonaparta da uguši, da uništi onaj dio njen koji je govorio i pisao, njene političare i njene literate, njenu govorničku tribinu i njenu štampu, kako bi onda s pouzdanjem i pod zaštitom jedne jake i neograničene vlade mogla da se posveti svojim privatnim poslovima. Ona je nedvosmisleno pokazala kako čezne da se oslobodi svoje vlastite političke vlasti, da bi se oslobodila tegoba i opasnosti vladanja.

I ta buržoazija koja se bunila već i protiv parlamentarne i literarne borbe za vlast svoje vlastite klase i izdala vođe te borbe, — ona se sad usuđuje da naknadno optužuje proletarijat što nije ustao i pošao u krvavu borbu, u borbu na život i smrt za nju. Ona koja je svakog trenutka svoj opći klasni interes, tj. svoj politički interes, žrtvovala najužem, najprljavijem privatnom interesu, te je slično žrtvovanje tražila i od svojih predstavnika, ona sada kuka kako je proletarijat njene idealne političke interese žrtvovao svojim materijalnim interesima. Ona se ponaša kao plemenita duša koju proletarijat, zaveden od socijalista, nije shvatio te ju je u presudnom trenutku napustio. I njeno kukanje nailazi na opći odjek u buržoaskom svijetu. Ovdje, naravno, ne govorim o njemačkim politikantima i piskaralima. Ukazaću, na primjer, na isti *»Economist«* koji je još 29. novembra 1851, dakle četiri dana prije državnog udara, proglašavao Bonaparta za »čuvara reda«, a ljude kao što su Tjer i Berje za »anarhiste«, i koji već 27. decembra 1851, pošto je Bonaparte te anarhiste umirio, viče zbog izdajstva koje su »neuke, neodgojene, tupe i glupe proleterske mase

počinile prema talentu, znanju, disciplini, duhovnom utjecaju, intelektualnim resursima i moralnom autoritetu srednjih i viših društvenih slojeva«. Tupa i glupa, neuka i prosta masa nije bio niko drugi nego sama masa buržoazije.

Francuska je, istina, godine 1851. preživjela jednu vrstu male privredne krize. Krajem februara pokazalo se smanjenje izvoza u poređenju s 1850. godinom. U martu počelo je slabljenje trgovine i zatvaranje tvornica. U aprilu stanje industrijskih departmana izgledalo je tako očajno kao poslije februarskih dana. U maju poslovi još nisu oživjeli. Još 28. juna pokazivao je portfelj Francuske banke svojim ogromnim porastom depozita i istim tolikim opadanjem mjeničnih zajmova da postoji zastoj u proizvodnji. I tek sredinom oktobra nastalo je opet progresivno poboljšanje poslova. Francuska buržoazija objašnjavala je taj zastoj u trgovini čisto političkim razlozima, borbom između parlamenta i izvršne vlasti, nesigurnošću jednog državnog oblika koji je samo privremen, strahovanjem od 2. maja 1852. Ne poričem da su sve te okolnosti utjecale na slabljenje nekih industrijskih grana u Parizu i u departmanima. Ali taj utjecaj političkih okolnosti bio je svakako samo lokalan i neznatan. Zar to ne dokazuje činjenica da se trgovina počela popravljati baš u trenutku kad se političko stanje pogoršalo, kada se politički horizont zamračio i kad se svakog trenutka očekivao grom iz Elizeja, sredinom oktobra? Francuski buržoa, čiji »talent, znanje, pronicljivost i intelektualni resursi« ne dopiru dalje od njegova nosa, mogao je uostalom, za sve vrijeme industrijske izložbe u Londonu[77] i nosom da udari o uzrok svoje privredne nevolje. Dok su se u Francuskoj zatvarale tvornice, u Engleskoj su učestali stečajevi u trgovini. Dok je industrijska panika u aprilu i u maju došla do vrhunca u Francuskoj, dotle je trgovinska panika u aprilu i maju došla do vrhunca u Engleskoj. Kako francuska tako i engleska vunena industrija, kako francuska tako i engleska manufaktura svile bile su zahvaćene krizom. Engleske tvornice pamuka su produžile rad, ali ne više s istim profitom kao 1849. i 1850. Razlika je bila samo u tome što je kriza

---

[77] *Londonska industrijska* izložba — prva svjetska trgovinsko-industrijska izložba; održavala se u oktobru 1851. *Red.*

u Francuskoj bila industrijska, a u Engleskoj trgovinska; što su tvornice u Francuskoj obustavljale rad, dok su se u Engleskoj proširile, ali pod nepovoljnijim uslovima nego u prethodnim godinama; što je u Francuskoj bio najviše pogođen izvoz, a u Engleskoj uvoz. Zajednički uzrok, koji, razumije se, ne treba tražiti u granicama francuskog političkog horizonta, bio je očigledan. Godine 1849. i 1850. bile su godine najvećeg materijalnog prosperiteta i hiperprodukcije, koja se tek 1851. ispoljila kao takva. Ona je u početku te godine još naročito pojačana s obzirom na industrijsku izložbu. K tome su došle i ove naročite okolnosti: najprije slabi rod pamuka od 1850. i 1851, zatim uvjerenost da će berba pamuka biti bolja nego što se očekivalo; najprije skakanje, a zatim iznenadno padanje, ukratko — kolebanje cijena pamuku. Prinos sirove svile bio je, bar u Francuskoj, još ispod prosječnog. Najzad, manufaktura vune se od 1848. toliko proširila da je proizvodnja vune nije mogla slijediti, te je cijena sirove vune porasla u velikom nerazmjeru s cijenom vunenih izrađevina. Ovdje, dakle, u sirovini triju industrija koje rade za svjetsko tržište već imamo trostruk materijal za zastoj u trgovini. A bez obzira na naročite okolnosti, prividna kriza godine 1851. nije bila ništa drugo do onaj zastoj koji hiperprodukcija i pretjerana špekulacija uvijek čine u kružnom kretanju industrije prije no što skupe sve svoje snage da bi grozničavo prejurile posljednji odsječak kruga i opet stigle do svoje polazne tačke: *opće privredne krize*. U takvim intervalima privredne istorije izbijaju u Engleskoj stečajevi u trgovini, dok se u Francuskoj obustavlja sama industrija, dijelom zato što je sa svih tržišta potiskuje konkurencija Engleza, koja upravo tada postaje neizdržljiva, dijelom zato što nju, kao luksuznu industriju, u prvom redu pogađa svaki zastoj u poslovima. Tako Francuska osim općih kriza prolazi kroz svoje vlastite nacionalne privredne krize, koje su, međutim, mnogo više određene i uvjetovane općim stanjem svjetskog tržišta nego lokalnim francuskim činiocima. Neće biti bez interesa da se predrasudi francuskog buržuja suprotstavi sud engleskog buržuja. Jedna od najvećih liverpulskih trgovačkih kuća piše u svom godišnjem izvještaju za 1851:

»Rijetko kad su nade koje su se u početku gajile toliko obmanule koliko u godini koja je upravo protekla. Mjesto da donese veliki prosperitet koji se jednodušno očekivao, ona se pokazala kao jedna od najnepovoljnijih godina za posljednju četvrtinu vijeka. To se, naravno, odnosi samo na merkantilne, a ne na industrijske klase. A ipak su zacijelo postojali razlozi da se na početku te godine donese suprotan zaključak: zalihe proizvoda bile su oskudne, kapitala je bilo u izobilju, hrana je bila jeftina, bogata jesen bila je osigurana. Mir na kontinentu nije narušavan, a kod kuće nije bilo nikakvih političkih ili finansijskih poremećaja, — zaista, krila trgovine nikada nisu bila slobodnija... Čemu se ima pripisati ovaj nepovoljni rezultat? Po našem mišljenju, *prekomjernoj trgovini* kako u uvozu tako i u izvozu. Ako naši trgovci sami ne povuku uže granice svojoj djelatnosti, onda nas ništa ne može održati u kolosijeku osim panika svake tri godine.«

Zamislite sad francuskog buržuja kako usred ove poslovne panike njegov od trgovine pomućeni mozak muče, oblijeću, ošamućuju vijesti o državnim udarima i uspostavljanju općeg izbornog prava, borbe između parlamenta i izvršne vlasti, intrige orleanista i legitimista, komunističke zavjere u južnoj Francuskoj, tobožnje žakerije[78] u departmanima Nièvre i Cher, reklame raznih predsjedničkih kandidata, vašarske parole listova, prijetnje republikanaca da će s oružjem u ruci braniti ustav i opće pravo glasa, evanđelja izbjeglih junaka in partibus[3] koji su proricali smak svijeta za drugu nedjelju mjeseca maja 1852, — pa ćemo razumjeti da buržoa, u toj neizrecivo hučnoj konfuziji od fuzije, revizije, prorogacije, konstitucije, konspiracije, koalicije, emigracije, uzurpacije i revolucije, sav zapjenušen od bijesa dovikuje svojoj parlamentarnoj republici: *»Radije užasan kraj nego užas bez kraja!«*

Bonaparte je razumio taj krik. Njegovu moć shvaćanja izoštravalo je sve veće nestrpljenje vjerovnika koji su s približavanjem roka, druge nedjelje mjeseca maja 1852, pri svakom zalasku sunca u kretanju nebeskog tijela vidjeli protest svojih zemaljskih mjenica. Oni su postali pravi astrolozi. Nacionalna skupština je oduzela Bonapartu svaku nadu na ustavno produženje njegove vlasti, a kandidatura princa od Žoenvila nije dopuštala duže oklijevanje.

---

[78] — seljački ustanci. *Red.*

Ako je ikad neki događaj dugo prije svog nastupanja bacao svoju sjenku, onda je to činio Bonapartov državni udar. Već 29. januara 1849, jedva mjesec dana poslije svog izbora, Bonaparte ga je predlagao Šangarnijeu. Njegov vlastiti ministar predsjednik Odilon Baro govorio je u ljeto 1849. uvijeno, a Tjer u zimu 1850. otvoreno o politici državnih udara, Persinji je u maju 1851. još jednom pokušao da Šangarnijea pridobije za udar, »Messager de l'Assemblée«[79] objavio je taj razgovor. Bonapartistički listovi prijetili su državnim udarom prilikom svake parlamentarne bure, i ukoliko se kriza približavala, utoliko je njihov ton postajao glasniji. Na orgijama koje je Bonaparte svake noći pravio s muškim i ženskim swell mob[80] kad god bi se primicao ponoćni čas i kad bi obilno piće odriješilo jezik i zagrijalo maštu, donosila se odluka da se državni udar izvrši idućeg jutra. Mačevi su se vadili iz korica, čaše su zvečale, predstavnici letjeli kroz prozor, carski plašt padao na Bonapartova pleća, sve dok iduće jutro ne bi rastjeralo priviđenje, a iznenađeni Pariz doznavao od ne mnogo šutljivih vestalki i indiskretnih paladina kakva ga je opasnost još jednom mimoišla. U mjesecima septembru i oktobru vijesti o državnom udaru prestizale su jedna drugu. Sjenka je dobivala boju kao kakav šaren dagerotip. Ako se prelistavaju organi evropske dnevne štampe za mjesec septembar i oktobar, naći će se u njima doslovce nagovještaji ove vrste: »Vijesti o coup d'état[81] ispunjavaju Pariz. Prijestonica treba da se u toku noći napuni trupama, a slijedećeg jutra da se donesu dekreti o raspuštanju Nacionalne skupštine, o stavljanju senskog departmana u opsadno stanje, o uspostavljanju općeg izbornog prava, o apelu na narod. Govori se da Bonaparte traži ministre koji će izvršiti te nezakonite dekrete«. Dopisi koji donose te vijesti uvijek se završavaju fatalnim *»odgođeno«*. Državni udar bio je uvijek Bonapartova fiks-ideja. S tom idejom on je ponovo stupio na francusko tlo. Toliko je bio obuzet njom da ju je stalno odavao i izbrbljavao. Toliko je bio slab da ju je isto tako stalno opet napuštao. Sjenka

---

[79] *»Messager de l'Assemblée«* (»Skupštinski vjesnik«) — dnevnik antibonapartističkog pravca. Izlazio je u Parizu 1851. *Red.*

[80] — hohštaplerskim šljamom. *Red.*

[81] — državnom udaru. *Red.*

državnog udara bila je Parižanima kao avet postala toliko prisna da nisu htjeli vjerovati u nj ni kad se najzad pojavio od krvi i mesa. Državni udar, prema tome, uspio je ne zbog zatvorenosti i uzdržljivosti šefa Društva od 10. decembra, niti zato što bi Nacionalna skupština bila iznenađena. Ako je uspio, uspio je usprkos *Bonapartovoj* indiskretnosti i usprkos tome što je *Nacionalna skupština* bila s tim upoznata, — kao nužan, neizbježan rezultat prethodnog razvoja.

10. oktobra Bonaparte je obavijestio svoje ministre da je odlučio uspostaviti opće izborno pravo, 16. su oni podnijeli svoje ostavke, 26. je Pariz saznao da je obrazovana Torinjijeva vlada. Policijskog prefekta Šarlijea zamijenio je u isto vrijeme Mopa, a šef prve divizije Manjan prikupio je u prijestonici najpouzdanije pukove. 4. novembra Nacionalna skupština je opet otpočela održavati svoje sjednice. Ona nije imala da uradi više ništa nego da u kratkom sažetom repetitoriju ponovi kurs kroz koji je prošla i da dokaže kako su je sahranili tek pošto je bila umrla.

U borbi s izvršnom vlašću ona je kao prvu poziciju izgubila vladu. Taj gubitak morala je svečano priznati time što je Torinjijevu vladu, koja je bila samo prividna vlada, primila kao pravu. Stalna komisija sa smijehom je dočekala g. Žiroa kad se predstavio u ime novih ministara. Tako slaba vlada za tako krupne mjere kao što je bilo uspostavljanje općeg izbornog prava! Ali baš je u tome i bila stvar da se ništa ne provede *u* parlamentu, a sve *protiv* parlamenta.

Odmah prvog dana kada je ponovo otvorena, Nacionalna skupština je primila Bonapartovu poslanicu u kojoj on zahtijeva uspostavljanje općeg izbornog prava i ukidanje zakona od 31. maja 1850. Njegovi ministri podnijeli su istog dana dekret u tom smislu. Skupština je prijedlog ministara o hitnosti odbacila odmah, a sam zakon 13. novembra sa 355 glasova protiv 348. Tako je ona još jednom pocijepala svoj mandat, još jednom potvrdila da se od slobodno izabranog predstavništva naroda pretvorila u uzurpatorski parlament jedne klase, još jednom priznala da je sama presjekla mišiće koji su parlamentarnu glavu vezivali s tijelom nacije.

Ako je izvršna vlast svojim prijedlogom za uspostavljanje općeg izbornog prava apelirala mimo Nacionalne skupštine na narod, zakonodavna vlast je svojim prijedlogom

zakona o kvestorima apelirala mimo naroda na armiju. Taj zakon o kvestorima imao je da utvrdi pravo Nacionalne skupštine na neposredno pozivanje trupa, na formiranje parlamentske armije. Proglašavajući tako armiju za arbitra između sebe i naroda, između sebe i Bonaparta, priznavajući je za presudnu silu u državi, ona je, s druge strane, morala potvrditi da se odavno odrekla svoje vlasti nad tom silom. Raspravljajući o svom pravu pozivanja trupa, mjesto da ih smjesta pozove, ona je odala svoje sumnje u vlastitu moć. Odbacujući zakon o kvestorima, ona je otvoreno priznala svoju nemoć. Taj zakon je propao s manjinom od 108 glasova; presudni su, dakle, bili glasovi Montanje. Montanja se nalazila u položaju Buridanova magarca, doduše ne između dvije vreće sijena da odluči koja je privlačnija, nego između dvije poroije batina da odluči koja je surovija. S jedne strane strah od Šangarnijea, s druge strah od Bonaparta. Mora se priznati da položaj nije bio herojski.

18. novembra, uz zakon o općinskim izborima koji je podnijela stranka reda, predložen je amandman po kojemu bi se trogodišnji boravak za birače na općinskim izborima smanjio na godinu dana. Amandman je propao s jednim jedinim glasom, ali se odmah pokazalo da je taj jedan glas greška. Raspadom na svoje neprijateljske frakcije stranka reda je odavno izgubila svoju samostalnu parlamentarnu većinu. Sada se pokazalo da u parlamentu uopće više nije bilo većine. Nacionalna skupština postala je *nesposobna da donosi odluke*. Njene atomističke sastavne dijelove više nije povezivala nikakva sila kohezije, ona je bila utrošila svoj posljednji životni dah, bila je mrtva.

Izvanparlamentarna masa buržoazije, najzad, imala je da još jednom svečano potvrdi, nekoliko dana pred katastrofu, svoj raskid s buržoazijom u parlamentu. Tjer, kao parlamentarni junak naročito zaražen neizlječivom bolešću parlamentarnog kretenizma, izmudrovao je s Državnim savjetom poslije smrti parlamenta novu parlamentarnu spletku: zakon o odgovornosti, koji je imao da drži predsjednika u granicama ustava. Kao što je Bonaparte 15. septembra, prilikom polaganja temelja za novu parisku tržnicu, očarao, kao drugi Masanielo, pariske piljarice, prodavačice ribe — istina, jedna prodavačica ribe vrijedila je po svojoj stvarnoj

sili koliko 17 burggrafa, — kao što je poslije podnošenja zakona o kvestorima oduševio poručnike koje je častio u Elizejskoj palači, tako je sada, 25. novembra, zanio srca industrijske buržoazije okupljene u Cirkusu da iz njegove ruke primi nagradne medalje za londonsku industrijsku izložbu. Navodim karakteristični dio njegovog govora po »Journal des Débats«:

»Tako neočekivani uspjesi daju mi pravo da ponovo kažem kako bi velika bila francuska republika kad bi joj bilo dopušteno da slijedi svoje stvarne interese i da reformira svoje ustanove, mjesto da je stalno ometaju s jedne strane demagozi, s druge strane — monarhističke halucinacije.« (Bučan, buran i ponavljan aplauz sa svih strana amfiteatra.) »Monarhističke halucinacije sprečavaju svaki napredak i ometaju sve ozbiljne grane industrije. Mjesto napretka — samo borba. Vidimo kako ljudi koji su ranije bili najodaniji stubovi kraljevskog autoriteta i kraljevskih povlastica postaju pristalice Konventa samo da bi oslabili autoritet koji je proizišao iz općeg prava glasa.« (Snažan i ponavljan aplauz.) »Vidimo kako ljudi koji su najviše stradali od revolucije, i najviše kukali zbog nje, izazivaju novu, i to samo zato da bi okovali volju nacije... Obećavam vam mir u budućnosti itd., itd.« (Bravo, bravo, burno bravo.)

Tako industrijska buržoazija plješka državnom udaru od 2. decembra, uništenju parlamenta, propasti svoje vlastite vladavine, Bonapartovoj diktaturi i dovikuje joj svoje servilno bravo. Na grmljavinu odobravanja od 25. novembra odgovorila je grmljavina topova 4. decembra, i kuća gospodina Salandruza, koji je najviše pljeskao »bravo«, spljeskana je najvećim brojem bombi.

Kada je Kromvel raspuštao Drugi parlament,[82] otišao je sam u dvoranu, izvadio svoj sat, kako parlamentu ne bi ostavio ni minutu života poslije roka koji mu je odredio, i tjerao je svakog pojedinog člana parlamenta s vedrim humorističnim pogrdama. Napoleon, manji nego njegov uzor, bar je 18. brimera otišao u zakonodavno tijelo i pročitao mu, mada stegnutim glasom, njegovu smrtnu presudu. Drugi

---

[82] *Dugi parlament* (1640—1653) — engleski parlament koji je sazvao kralj Čarls I u situaciji otpočete buržoaske revolucije i koji se pretvorio u njen zakonodavni organ. Godine 1649. parlament je osudio kralja Čarlsa I na smrt i proglasio Englesku republikom. Rastjerao ga je Kromvel godine 1653. *Red.*

Bonaparte, koji je uostalom raspolagao sasvim drugom izvršnom vlašću nego Kromvel ili Napoleon, nije tražio svoj uzor u analima svjetske istorije, nego u analima Društva od 10. decembra, u analima krivičnog pravosuđa. On od Francuske banke krade 25 miliona franaka, kupuje generala Manjana za jedan milion, vojnike za 15 franaka po glavi i za rakiju, sastaje se noću potajno kao lopov sa svojim kompanjonima, naređuje da se upada u kuće najopasnijih parlamentarnih vođa i da se Kavenjak, Lamorisjer, Le Flo, Šangarnije, Šaras, Tjer, Baz i dr. izvuku iz njihovih postelja i odvedu, da trupe posjednu glavne trgove Pariza, kao i zgradu parlamenta, i da se u rano jutro po svim zidovima izlijepe vašarski plakati u kojima se objavljuje raspuštanje Nacionalne skupštine i Državnog vijeća, uspostavljanje općeg izbornog prava i stavljanje senskog departmana u opsadno stanje. Uskoro zatim on objavljuje u »Moniteuru« lažan dokument, prema kojem su se tobože okupile oko njega u neku vrstu državnog savjetodavnog tijela utjecajne ličnosti iz parlamenta.

Krnji parlament, sakupljen u općini 10. okruga, sastavljen uglavnom od legitimista i orleanista, uz ponavljan poklič: »Živjela republika«, rješava da se Bonaparte svrgne, uzalud harangira masu koja zija pred zgradom i najzad biva, u pratnji afričkih strijelaca, prvo odvučen u kasarnu d'Orsej, kasnije potrpan u zatvorenička kola i transportiran u zatvore Mazasa, Ama i Vensena. Takav je bio kraj stranke reda, zakonodavne Skupštine i februarske revolucije.

Prije no što pređemo na zaključak, evo ukratko šeme istorije februarske revolucije:

I. *Prvi period.* Od 24. februara do 4. maja 1848. Februarski period. Prolog. Zanos općeg bratimljenja.

II. *Drugi period.* Period konstituiranja republike i ustavotvorne Nacionalne skupštine.

1. Od 4. maja do 25. juna 1848. Borba svih klasa protiv proletarijata. Poraz proletarijata u junskim danima.

2. Od 25. juna do 10. decembra 1848. Diktatura čistih buržoaskih republikanaca. Nacrt ustava. Stavljanje Pariza u opsadno stanje. Buržoaska diktatura 10. decembra uklonjena izborom Bonaparta za predsjednika.

3. Od 20. decembra 1848. do 28. maja 1849. Borba ustavotvorne Skupštine s Bonapartom i s njim udruženom strankom reda. Propast ustavotvorne Skupštine. Slom republikanske buržoazije.

III. *Treći period.* Period *ustavne republike* i *zakonodavne Nacionalne skupštine.*

1. Od 28. maja 1849. do 13. juna 1849. Borba sitne buržoazije s buržoazijom i s Bonapartom. Poraz sitnoburžoaske demokratije.

2. Od 13. juna 1849. do 31. maja 1850. Parlamentarna diktatura stranke reda. Ona ukidanjem općeg izbornog prava dovodi svoju vladavinu do vrhunca, ali gubi parlamentarnu vladu.

3. Od 31. maja 1850. do 2. decembra 1851. Borba između parlamentarne buržoazije i Bonaparta.

a) Od 31. maja 1850. do 12. januara 1851. Parlament gubi vrhovnu komandu na armijom.

b) Od 12. januara do 11. aprila 1851. Parlament podliježe pri pokušajima da se opet dokopa administrativne vlasti. Stranka reda gubi samostalnu parlamentarnu većinu. Njena koalicija s republikancima i Montanjom.

c) Od 11. aprila 1851. do 9. oktobra 1851. Pokušaji revizije, fuzije, prorogacije. Stranka reda se raspada na svoje pojedine sastavne dijelove. Raskid buržoaskog parlamenta i buržoaske štampe s buržoaskom masom postaje definitivan.

d) Od 9. oktobra do 2. decembra 1851. Otvoreni raskid između parlamenta i izvršne vlasti. Parlament obavlja čin svog umiranja i pada, napušten od svoje vlastite klase, od armije, od svih drugih klasa. Propast parlamentarnog režima i vladavine buržoazije. Pobjeda Bonaparta. Parodija restauracije imperije.

VII

Socijalna republika pojavljuje se na pragu februarske revolucije kao fraza, kao proročanstvo. U junskim danima 1848. ugušena je u krvi *pariskog proletarijata,* ali u slijedećim činovima drame ona kruži kao avet. *Demokratska republika* se najavljuje. Ona nestaje 13. juna 1849, zajedno

sa svojim pobjeglim *sitnim buržujima*, ali bježeći baca iza sebe duplo razmetljive reklame. *Parlamentarna republika* s buržoazijom ovladava cijelom pozornicom, iživljuje se u punoj širini svoje egzistencije, ali je 2. decembar 1851. sahranjuje uz preplašene uzvike ujedinjenih rojalista: »Živjela republika!«

Francuska buržoazija se opirala vladavini radnog proletarijata i dovela je na vlast lumpenproletarijat, sa šefom Društva od 10. decembra na čelu. Buržoazija je održavala Francusku u paničnom strahu od budućih užasa crvene anarhije; Bonaparte joj je tu budućnost eskontirao kada je 4. decembra naredio da armija reda, oduševljena rakijom, iz svojih pušaka skida otmjene građane bulevara Monmartr i Italijanskog bulevara s njihovih prozora. Ona je sablju uzdizala do nebesa; sablja njome vlada. Ona je uništila revolucionarnu štampu; njena vlastita štampa je uništena. Ona je narodne zborove stavila pod policijski nadzor; njeni saloni su pod nadzorom policije. Ona je raspustila demokratske nacionalne garde; njena vlastita Nacionalna garda je raspuštena. Ona je proglašavala opsadno stanje; nad njom je proglašeno opsadno stanje. Ona je porotne sudove zamijenila vojnim komisijama. Njene porotne sudove zamijenile su vojne komisije. Ona je javnu nastavu podvrgla popovima; popovi podvrgavaju nju svojoj nastavi. Ona je deportirala bez presude; nju deportiraju bez presude. Ona je pomoću državne sile ugušivala svaku kretnju društva; svaki pokret njenog društva ugušuje državna sila. Ona se bunila, iz oduševljenja za svoju kesu, protiv svojih vlastitih političara i leterata; njeni političari i literati su uklonjeni, ali njenu kesu pljačkaju pošto su toj kesi začepljena usta i slomljeno pero. Buržoazija je neumorno dovikivala revoluciji, kao sveti Arsenije kršćanima: »Fuge, tace, quiesce! Bježi, šuti, miruj!« Bonaparte dovikuje buržoaziji: »Fuge, tace, quiesce! Bježi, šuti, miruj!«

Francuska buržoazija je odavno riješila Napoleonovu dilemu: »Dans cinquante ans l'Europe sera républicaine ou cosaque.«[83] Riješila ju je u »république cosaque«.[84] Nije to

---

[83] — Za pedeset godina biće Evropa republikanska ili kozačka. *Red.*

[84] — kozačkoj republici. *Red.*

neka Kirka opakom čarolijom pretvorila umjetničko djelo buržoaske republike u nakazu. Ta republika nije izgubila ništa do svoj dostojanstveni izgled. Sadašnja Francuska bila je u gotovu obliku sadržana u parlamentarnoj republici. Bio je potreban samo ubod bajonetom da mjehur pukne i da čudovište postane vidljivo.

Zašto pariski proletarijat nije ustao poslije 2. decembra?

Pad buržoazije bio je samo dekretiran, dekret još nije bio izvršen. Svaki ozbiljni ustanak proletarijata smjesta bi je oživio, izmirio s vojskom, a radnicima neminovno donio drugi junski poraz.

4. decembra proletarijat su podsticali na borbu buržoa i épicier.[85] Uveče toga dana obećalo je više legija Nacionalne garde da će izići na bojište pod oružjem i u uniformi. Jer buržoa i épicier su prokljuvili da je Bonaparte u jednom od svojih dekreta od 2. decembra ukinuo tajno glasanje i njima naredio da u službene spiskove iza svojih imena upisuju svoje *da* ili *ne*. Otpor od 4. decembra zastrašio je Bonapartu. U toku noći on je naredio da se na svim uglovima Pariza izlijepe plakati koji su objavljivali uspostavljanje tajnog glasanja. Buržoa i épicier vjerovali su da su postigli svoj cilj. Idućeg jutra épicier i buržoa se nisu pojavili.

Bonapartov prepad lišio je pariski proletarijat u noći od 1. na 2. decembra njegovih vođa, šefova barikada. Kao armija bez oficira, koju su sjećanja na juni 1848. i na maj 1849. odvraćala od borbe pod zastavom montanjara, proletarijat je ostavio da njegova avangarda, da tajna udruženja spasavanju ustaničku čast Pariza koju je buržoazija bez ikakva otpora predala u ruke soldateski, tako da je Bonaparte kasnije mogao razoružati Nacionalnu gardu uz podrugljivo obrazloženje: strah ga je da će anarhisti zloupotrebiti oružje Nacionalne garde protiv nje same!

»C'est le triomphe complet et définitif du socialisme!«[86] Tako je Gizo karakterizirao 2. decembar. Ali ako slom parlamentarne republike sadrži u sebi klicu trijumfa prole-

---

[85] — trgovac špecerajem, bakalin. *Red.*

[86] — To je potpuni i konačni trijumf socijalizma. *Red.*

terske revolucije, njen prvi opipljivi rezultat bio je *pobjeda Bonaparta nad parlamentom, izvršne vlasti nad zakonodavnom, sile bez fraze nad silom fraze.* U parlamentu je nacija proglasila svoju opću volju za zakon, tj. zakon vladajuće klase za svoju opću volju. Pred izvršnom vlašću ona se odriče svake vlastite volje i podvrgava se naređenju tuđe volje, autoritetu. Izvršna vlast nasuprot zakonodavnoj izražava heteronomiju nacije nasuprot njenoj autonomiji. Prema tome izgleda da je Francuska umakla od despotije jedne klase samo da bi ponovo pala pod despotiju jedne ličnosti, i to pod autoritet jedne ličnosti bez autoriteta. Spor je, izgleda, okončan na taj način što sve klase, jednako nemoćne i jednako nijeme, kleče pred kundakom.

Ali revolucija je temeljita. Ona još prolazi kroz čistilište. Svoj posao ona svršava metodično. Do 2. decembra 1851. svršila je prvu polovinu svojih priprema, sada svršava drugu. Najprije je usavršila parlamentarnu vlast, da bi je mogla oboriti. Sad, kad je to postigla, usavršava *izvršnu vlast*, svodi je na njen najčistiji izraz, izolira je, stavlja je preda se kao jedini objekt, da bi sve svoje rušilačke snage usredotočila protiv nje. A kada dovrši tu drugu polovinu svog prethodnog rada, Evropa će skočiti sa svoga sjedišta i kliknuti: »Dobro riješ, stara krtice!«[87]

Ova izvršna vlast sa svojom ogromnom birokratskom i vojnom organizacijom, svojom razgranatom i složenom državnom mašinerijom, svojom armijom činovnika od pola miliona, pored armije od još jedne polovine miliona, — taj strahoviti parazitski organizam koji se kao neka mrežasta opna obavija oko tijela francuskog društva i začepljuje mu sve pore nastao je u doba apsolutne monarhije, s raspadanjem feudalizma koje je on ubrzao. Vlastelinski privilegiji zemljišnih vlasnika i gradova pretvorili su se u isto toliko atributa državne vlasti, feudalni dostojanstvenici — u plaćene činovnike, a kao kakva zbirka uzoraka šareno mnoštvo protivrječnih srednjovjekovnih suvremenih prava — u sređeni plan državne vlasti, čiji je rad podijeljen i centraliziran kao u tvornici. Prva francuska revolucija sa svojim zadatkom da skrši sve lokalne, teritorijalne, gradske i provincijske

---

[87] Šekspir, »Hamlet«, I čin, prizor peti. *Red.*

zasebne vlasti kako bi stvorila građansko jedinstvo nacije, morala je razviti ono što je apsolutna monarhija započela: centralizaciju, ali ujedno i opseg, atribute i aparat državne vlasti. Napoleon je tu državnu mašineriju usavršio. Legitimna monarhija i julska monarhija nisu dodale ništa do veću podjelu rada, koja je rasla u istoj mjeri u kojoj je podjela rada u buržoaskom društvu stvarala nove grupe interesa, dakle nov materijal za državnu upravu. Svaki *zajednički* interes smjesta se odvajao od društva i suprotstavljao njemu kao viši, *opći* interes, istrzao se iz samostalne djelatnosti članova društva i pravio se predmetom vladine djelatnosti, počev od mosta, školske zgrade i komunalne imovine jedne seoske općine sve do željeznica, nacionalne imovine i državnog univerziteta Francuske. Parlamentarna republika, najzad, bila je u svojoj borbi protiv revolucije prisiljena da zajedno s represivnim mjerama pojača i sredstva i centralizaciju državne vlasti. Svi prevrati su tu mašinu usavršavali mjesto da je razbiju. Stranke koje su se naizmjence borile za vlast smatrale su zauzimanje te ogromne državne zgrade za glavni plijen pobjednikov.

Ali pod apsolutnom monarhijom, za vrijeme prve revolucije, pod Napoleonom, birokratija je bila samo sredstvo da se pripremi klasna vladavina buržoazije. Pod restauracijom, pod Lujem Filipom, pod parlamentarnom republikom, ona je bila oruđe vladajuće klase, ma koliko da je težila za vlastitom vlašću.

Izgleda da je država tek pod drugim Bonapartom postala potpuno samostalna. Državna mašina se prema buržoaskom društvu toliko učvrstila, da je na njenom vrhu dovoljan šef Društva od 10. decembra, pustolov koji je došao iz bijelog svijeta, koga je uzdigla pijana soldateska kupljena rakijom i kobasicama, kojoj on stalno iznova mora da dobacuje kobasicu. Otud ono malodušno očajanje, ono osjećanje strahovite uniženosti, uniženosti koja pritiskuje grudi Francuske i zaustavlja njen dah. Ona se osjeća kao da je obeščašćena.

Pa ipak državna vlast ne lebdi u zraku. Bonaparte zastupa jednu klasu, i to najmnogobrojniju klasu francuskog društva, *parcelne seljake*.

Kao što su Burboni dinastija krupnog zemljišnog vlasništva, kao što su Orleani dinastija novca, tako su Bonaparti dinastija seljaka, tj. francuske narodne mase. Ne onaj Bonaparte koji se podvrgao buržoaskom parlamentu, nego Bonaparte koji je razjurio buržoaski parlament — on je izabranik seljaka. Tri godine su gradovi uspijevali da izvrću smisao izbora od 10. decembra i da seljake obmanjuju u pitanju uspostavljanja carstva. Izbori od 10. decembra 1848. ispunili su se tek državnim udarom od 2. decembra 1851.

Parcelni seljaci čine ogromnu masu ciji članovi žive u istim uslovima, ali ne stupaju u raznolike odnose među sobom. Njihov način proizvodnje izolira jedne od drugih mjesto da ih dovodi do međusobnog općenja. Izolaciju povećavaju loša francuska komunikaciona sredstva i siromaštvo seljaka. Njihovo polje proizvodnje, parcela, pri [illegible] obrađivanju ne daje mogućnosti za podjelu rada, za primjenu nauke, prema tome ne omogućuje mnogostranost razvoja, raznolikost talenata, bogatstvo društvenih odnosa. Svaka pojedina seljačka porodica gotovo je dovoljna sama sebi, proizvodi sama neposredno najveći dio predmeta svoje potrošnje i tako sredstva za svoj život dobiva više u razmjeni s prirodom nego u opštenju s društvom. Parcela, seljak i porodica; pored toga, druga parcela, drugi seljak i druga porodica. Skup takvih parcela čini selo, a skup sela čini departman. Tako se velika masa francuske nacije formira prostim sabiranjem istoimenih veličina, kao što krumpiri u vreći čine vreću krumpira. Ukoliko milioni porodica žive pod ekonomskim uslovima egzistencije koji njihov način života, njihove interese i njihovo obrazovanje odvajaju od načina života, interesa i obrazovanja drugih klasa i njima ih neprijateljski suprotstavljaju, utoliko oni čine klasu. Ukoliko među parcelnim seljacima postoji samo lokalna povezanost, ukoliko istovetnost njihovih interesa ne stvara zajednicu, ne stvara nacionalnu vezu i političku organizaciju među njima, utoliko oni ne čine klasu. Oni su stoga nesposobni da istaknu svoje klasne interese u svoje vlastito ime, bilo putem parlamenta bilo putem konventa. Oni sebe ne mogu zastupati, njih mora drugi da zastupa. Njihov zastupnik ujedno mora biti njihov gospodar, autoritet iznad njih, neograni-

čena vlast koja ih štiti od ostalih klasa i koja im šalje odozgo kišu i sunce. Politički utjecaj parcelnih seljaka nalazi, dakle, svoj krajnji izraz u tome što izvršna vlast sebi podređuje društvo.

Zbog istorijske tradicije nastalo je vjerovanje francuskih seljaka u čudo da će im čovjek po imenu Napoleon povratiti sav nekadašnji sjaj i slavu. I našao se individuum koji se izdaje za tog čovjeka, jer nosi ime Napoleon na osnovu Code Napoléona koji naređuje: La recherche de la paternité est interdite.[88] Poslije dvadesetogodišnjeg skitanja i niza grotesknih avantura, taj čovjek postaje car Francuza — legenda se obistinjuje. Fiks-ideja sinovca se ostvarila, jer se poklapala s fiks-idejom najmnogobrojnije klase Francuza.

No, moglo bi mi se reći: a seljački ustanici u pola Francuske, a hajke armije na seljake, a masovna hapšenja i deportacija seljaka?

Od Luja XIV naovamo Francuska nije doživjela slično proganjanje seljaka »zbog demagoških rovarenja«.

No treba shvatiti ovo. Dinastija Bonaparte predstavlja ne revolucionarnog, nego konzervativnog seljaka, ne seljaka koji teži da iziđe iz uslova svoje socijalne egzistencije, iz parcele, nego onoga koji hoće da je učvrsti; ne seosko stanovništvo koje želi da svojom vlastitom energijom u savezu s gradovima sruši stari poredak, nego, obrnuto, ono koje, sumorno zatvoreno u tom starom poretku, želi da ga, zajedno s njegovom parcelom, avet carstva izbavi i povlasti. Dinastija Bonaparte predstavlja ne prosvijećenost, nego praznovjerje seljaka, ne njegov sud, nego njegovu predrasudu, ne njegovu budućnost, nego njegovu prošlost, ne njegove moderne Seven, nego njegovu modernu Vandeju.[89]

Trogodišnja surova vladavina parlamentarne republike oslobodila je jedan dio francuskih seljaka od napoleonovske

---

88 — Istraživanje očinstva je zabranjeno. *Red.*

89 *Cévennes* — planinski predjel provincije *Langedok* u Francuskoj. U njemu je 1702—1705. seljački ustanak, otpočet zbog progona protestanata, dobio jako izražen antifeudalni karakter.

Vandeja (Vandée) — oblast Francuske, žarište kontrarevolucije za vrijeme francuske revolucije potkraj XVIII stoljeća. U borbi protiv revolucionarne Francuske kontrarevolucija je iskorištavala zaostalo stanovništvo Vandeje, koje je bilo pod jakim utjecajem katoličkog svećenstva. *Red.*

iluzije i revolucionirala ga, mada zasad samo površno; ali buržoazija ih je silom ugušivala kad god bi se pokrenuli. Pod parlamentarnom republikom borila se moderna svijest francuskih seljaka s tradicionalnom. Proces se odigravao u obliku neprekidne borbe između učitelja i popova. Buržoazija je udarila po učiteljima. Seljaci su se po prvi put trudili da prema radu vlade zauzmu samostalan stav. To se ispoljavalo u neprestanim sukobima predsjednika općina s policijskim prefektima. Buržoazija je smjenjivala predsjednike. Najzad se seljaci u raznim mjestima podigoše, za vrijeme parlamentarne republike, protiv svog vlastitog poroda, protiv armije. Buržoazija ih je kažnjavala opsadnim stanjima i egzekucijama. A ta ista buržoazija sada viče o gluposti tih masa, te vile multitude[90] koja ju je izdala i predala Bonapartu. Ona sama je nasilno učvrstila kod seljačke klase privrženost bonapartizmu, ona je održavala stanje u kojemu se rađa ta seljačka vjera. Istina, buržoazija se mora plašiti gluposti masa dok one ostaju konzervativne, a svijesti masa čim postanu revolucionarne.

U ustancima poslije državnog udara protestirao je jedan dio francuskih seljaka s oružjem u ruci protiv svog vlastitog glasanja od 10. decembra 1848. Škola kroz koju su prošli od 1848. naučila ih je pameti. Ali oni su obrekli svoju dušu podzemnim bogovima istorije, istorija ih je uhvatila za riječ, i većina njih je još bila toliko smetena da je upravo u najcrvenijim departmanima seljačko stanovništvo otvoreno glasalo za Bonaparta. Njega je, po njihovom mišljenju, Nacionalna skupština sputavala. Sad je on samo razbio okove kojima su gradovi okivali volju sela. Mjestimice su se čak zanosili smiješnom idejom: da se pored Napoleona postavi i Konvent.

Pošto je prva revolucija seljake, koji su bili upola kmetovi, pretvorila u slobodne vlasnike zemlje, Napoleon je učvrstio i regulirao uslove pod kojima su mogli nesmetano iskorištavati zemlju Francuske, zemlju koja im je tek pripala, i odavati se mladenačkom uživanju u vlasništvu. Ali sada francuski seljak propada zbog same svoje parcele, zbog diobe zemlje, zbog oblika vlasništva koji je Napoleon

---

[90] — prostačke gomile. *Red.*

učvrstio u Francuskoj. Baš ti materijalni uslovi napravili su od francuskog feudalnog seljaka — parcelnog seljaka, a od Napoleona — cara. Dvije generacije bile su dovoljne da stvore neminovni rezultat; progresivno pogoršanje zemljoradnje, progresivno zaduženje zemljoradnika. »Napoleonovski« oblik vlasništva, koji je u početku XIX vijeka predstavljao uslov za oslobođenje i obogaćenje francuskog seljaštva, postao je u toku ovoga vijeka zakonom njegovog robovanja i njegovog pauperizma. I upravo taj zakon je prva od onih idées napoléoniennes koje drugi Bonaparte ima da zastupa. Ako on još ima istu iluziju kao i seljaci: da uzrok njihove propasti ne treba tražiti u samom parcelnom vlasništvu, nego izvan toga, u uticajima sekundarnih okolnosti, onda će se i njegovi eksperimenti kao mjehuri od sapunice razbiti o odnose proizvodnje.

Ekonomski razvitak parcelnog vlasništva izmijenio je iz osnova odnos seljaka prema ostalim društvenim klasama. Pod Napoleonom parceliranje zemlje na selu dopunjavalo je slobodnu konkurenciju i početke krupne industrije u gradovima .Seljačka klasa bila je onaj svuda prisutni protest protiv tek oborene zemljišne aristokratije. Korijeni koje je parcelno vlasništvo pustilo u francusko tlo oduzimali su feudalizmu sve životne sokove. Kolje kojim su obilježavane međe parcela predstavljalo je prirodno utvrđenje buržoazije protiv svakog prepada od strane njenih starih gospodara. Ali u toku XIX vijeka stupili su na mjesto feudalca gradski lihvar, na mjesto feudalnih zemljišnih obaveza hipoteka, na mjesto aristokratskog zemljišnog vlasništva buržoaski kapital. Seljakova parcela samo je još izgovor koji kapitalistu dopušta da iz oranice izvlači profit, kamate i rentu, ostavljajući seljaku da sam gleda kako će istjerati plaću za svoj rad. Hipotekarni dug kojim je opterećena francuska zemlja nameće francuskom seljaštvu kamate koje su tako velike kao godišnje kamate cjelokupnog britanskog državnog duga. Parcelno vlasništvo u tom robovanju kapitalu — a njegov razvoj neminovno vodi tome — pretvorilo je masu francuskog naroda u troglodite. 16 miliona seljaka (uračunavajući žene i djecu) stanuju u jazbinama, od kojih veliki dio ima samo jedan otvor, drugi samo dva, a onaj najbolji samo tri otvora. Prozori na kući su što i pet čula za glavu. Buržo-

aski poredak koji je početkom ovoga vijeka pred novonastalu parcelu postavio državu kao stražara i đubrio je lovorikama, taj poredak postao je vampir koji joj siše krv iz srca i mozak iz glave, pa je baca u alkemistički kotao kapitala. Code Napoléon je samo još zakonik egzekucije, subhastacije, prinudne prodaje. Uz 4 miliona (uračunavajući djecu, itd.) oficijelnih paupera, skitnica, zločinaca i prostitutki, koliko ih ima u Francuskoj, dolazi još 5 miliona koji lebde nad ponorom egzistencije te ili borave na selu ili sa svojim prnjama i svojom djecom stalno bježe iz sela u gradove i iz grada na selo. Interes seljaka, dakle, nije više, kao pod Napoleonom, u skladu, nego je u suprotnosti s interesima buržoazije, s kapitalom. Tako seljaci nalaze svog prirodnog saveznika i vođu u *gradskom proletarijatu*, čiji je zadatak obaranje buržoaskog poretka. Ali *jaka i neograničena vlada* — a to je druga »idée napoléonienne« koju drugi Napoleon treba da provede — pozvana je da silom brani taj »materijalni« poredak. A taj »ordre matériel«[91] služi kao parola u svim Bonapartovim proklamacijama protiv buntovnih seljaka.

Pored hipoteke koju joj nameće kapital, parcelu pritiskuje *porez*. Porez je izvor života birokratije, armije popova i dvora, ukratko čitavog aparata izvršne vlasti. Jaka vlada i jak porez su identični. Parcelno vlasništvo je po svojoj prirodi pogodno da bude osnova jedne svemoćne i mnogobrojne birokratije. Ono stvara isti nivo odnosa i ličnosti po cijeloj površini zemlje. Prema tome, ono također dopušta da se iz jednog vrhovnog centra ravnomjerno utječe u pravcu svih tačaka te ravnomjerne mase. Ono uništava aristokratske međustepene između narodne mase i državne vlasti. Ono, dakle, sa svih strana izaziva direktno uplitanje te državne vlasti i njenih neposrednih organa. Najzad, ono stvara nezaposlen suvišak stanovništva koji ne nalazi mjesta ni na selu ni u gradovima i stoga grabi državne službe kao jednu vrstu časne milostinje i izaziva stvaranje državnih službi. U novim tržištima, koja je otvarao pomoću bajoneta i u pljačkanju kontinenta Napoleon je prinudni porez vraćao s kamatama. Napoleonov porez bio je stimulans za selja-

---

91 — materijalni poredak. *Red.*

kovu kućnu radinost, dok danas porez lišava tu radinost posljednjih resursa, posljednje otpornosti prema pauperizmu. A prekomjerna birokratija, sva u širitima i dobro uhranjena — ta »idée napoléonienne« najviše od svih odgovara drugom Bonapartu. Kako i ne bi kad je primoran da pored stvarnih društvenih klasa stvara umjetnu kastu, za koju održanje njegova režima postaje pitanje nasušnog hljeba. Stoga je jedna od njegovih prvih finansijskih operacija bila ponovno povišenje činovničkih plaća na njihov raniji iznos i stvaranje novih sinekura.

Još jedna »idée napoléonienne« je gospodstvo *popova* kao sredstvo režima. Ali ako je novonastala parcela, u svom skladu s društvom, u svojoj zavisnosti od prirodnih sila i svom podvrgavanju autoritetu koji ju je štitio odozgo bila prirodno religiozna, onda prezadužena parcela, koja se nalazi u sukobu s društvom i autoritetom, gonjena da iziđe iz svoje vlastite ograničenosti, postaje prirodno nereligiozna. Nebo je bilo sasvim lijep dodatak uz tek dobiven mali komadićak zemlje, pogotovu zato što nebo daje kišu i sunce, ono postaje uvredom čim se čovjeku nameće kao zamjena za parcelu. Pop ostaje samo još miropomazano njuškalo zemaljske policije — još jedna »idée napoléonienne«. — Ekspedicija protiv Rima odigraće se idući put u samoj Francuskoj, ali ne u smislu u kom je zamišlja gospodin de Montalamber, nego u obrnutom.

Najzad, vrhunac »napoleonovskih ideja« je prevlast *armije*. Vojska je bila point d'honneur[92] seljaka, u njoj su se oni sami preobražavali u heroje koji su prema vani branili novi posjed, veličali svoju tek izvojevanu nacionalnost, pljačkali i revolucionirali svijet. Uniforma je bila njihovo vlastito paradno odijelo, rat njihova poezija, proširena i u mašti zaokrugljena parcela — otadžbina, a patriotizam — idealni oblik smisla za vlasništvo. Ali neprijatelji od kojih francuski seljak sad mora da brani svoju imovinu nisu Kozaci, nego huissiers[93] i poreski egzekutori. Parcela više ne leži u takozvanoj otadžbini, već u knjizi hipoteka. Sama armija više nije cvijet seljačke omladine, ona je močvarska biljka se-

---

[92] — Stvar časti, predmet naročitog ponosa. *Red.*
[93] — sudski izvršitelji. *Red.*

ljačkog lumpenproletarijata. Ona se velikim dijelom sastoji od remplaçants, od zamjenika, kao što je sâm drugi Bonaparte samo remplaçant, zamjenik za Napoleona. Svoja junačka djela ona sad čini u hajkama na seljake, u žandarmskoj službi, a kada šefa Društva od 10. decembra unutrašnje suprotnosti njegova sistema protjeraju preko francuske granice, ona poslije nekoliko banditskih podviga neće požnjeti lovorike nego batine.

Vidimo: *sve »idées napoléoniennes« su ideje nerazvijene, mladenačke parcele,* one su besmislica za preživjelu parcelu. One su samo halucinacije njene agonije, riječi pretvorene u fraze, duhovi pretvoreni u aveti. Ali parodija imperija bila je potrebna da bi se masa francuskog naroda oslobodila tereta tradicije i da bi se jasno istakla suprotnost između državne vlasti i društva. Sa sve većim upropaštavanjem parcelnog vlasništva ruši se na njemu izgrađena državna zgrada. Državna centralizacija koja je potrebna modernom društvu može se podići samo na razvalinama vojno-birokratske državne mašinerije, koja je bila iskovana u borbi s feudalizmom.[94]

Položaj francuskih seljaka rješava nam zagonetku *općih izbora od 20. i 21. decembra,* koji su drugog Bonaparta odveli na Goru Sinajsku ne da primi zakone, nego da ih dâ.

Buržoazija sad očigledno nije imala drugi izbor nego da izabere Bonaparta. Kad su se puritanci na koncilu u Konstancu[95] žalili zbog poročnog života papa i kukali da je nužna reforma morala, zagrmio im je kardinal Pjer d'Aji: »Samo đavo može još spasiti katoličku crkvu, a vi tražite

[94] U izdanju od 1852. taj se stav završava ovim redovima koje je u izdanju od 1869. Marks izostavio: »Slom državne mašine ne izlaže centralizaciju nikakvoj opasnosti. Birokratija je samo najniža i gruba forma centralizacije koja je još opterećena svojom suprotnošću, feudalizmom. Pošto se razočarao u Napoleonovoj restauraciji, francuski seljak će prestati da vjeruje i u svoju parcelu; srušiće se čitava državna zgrada sagrađena na toj parceli, i *proleterska revolucija steći se hor bez koga bi se njeno solo pjevanje u svim seljačkim zemljama pretvorilo u labudovu pjesmu«. Red.*

[95] *Koncil u Konstancu* (1414—1418) bio je sazvan radi učvršćenja pokolebane pozicije katoličke crkve u početku reformacijskog pokreta. *Red.*

anđele«. Tako je povikala i francuska buržoazija poslije državnog udara: Samo još šef Društva od 10. decembra može spasiti buržoasko društvo! Samo još krađa vlasništvo, krivokletstvo religiju, kopilanstvo porodicu, nered red!

Bonaparte, kao osamostaljena snaga izvršne vlasti, osjeća se pozvan da osigura »buržoaski poredak«. Ali snaga tog buržoaskog poretka je srednja klasa. On, prema tome, smatra da je predstavnik srednje klase i izdaje dekrete u tom smislu. No on predstavlja nešto samo po tome što je slomio političku moć te srednje klase i što je svakog dana iznova slama. Prema tome, on smatra da je protivnik političke i literarne moći srednje klase. Zaštićujući pak njenu materijalnu moć, on ponovo stvara njenu političku moć. Prema tome, uzrok se mora održati u životu, ali posljedica, gdje se pokaže, mora se ukloniti s ovoga svijeta. Ipak bez malog brkanja uzroka s posljedicama to ne biva, jer u svom uzajamnom djelovanju uzroci i posljedice gube obilježja po kojima se razlikuju: otud novi dekreti koji graničnu liniju čine nejasnom. Bonaparte ujedno smatra da je on, nasuprot buržoaziji, zastupnik seljaka i naroda uopće koji u granicama buržoaskog društva hoće da usreći niže klase naroda, Otuda novi dekreti koji su unaprijed plagirali mudrost vladanja »istinskih socijalista«. No Bonaparte smatra da je on prije svega šef Društva od 10. decembra, predstavnik lumpenproletarijata kojemu pripada on sam, njegova entourage[96], njegova vlada i njegova vojska, i da je tom lumpenproletarijatu prije svega stalo do toga da uživa i da izvlači kalifornijske srećke iz državne blagajne. I to da je šef Društva od 10. decembra, on potvrđuje dekretima, bez dekreta i usprkos dekretima.

Taj protivrječni zadatak toga čovjeka objašnjava protivrječnosti njegove vladavine, nejasno tapkanje tamo-amo kojim pokušava da čas ovu, čas onu klasu čas pridobije, čas ponizi, i kojim podjednako sve izaziva protiv sebe; čija praktična nesigurnost krajnje komično kontrastira zapovjedničkom, kategoričkom stilu vladarskih akata u kojima on vjerno oponaša stil svoga strica.

---

[96] — okolina. *Red.*

Industrija i trgovina, dakle poslovi srednje klase, treba pod jakom vladom da procvjetaju kao u staklenoj bašti. Stoga — davanje bezbrojnih koncesija za željeznice. Ali bonapartistički lumpenproletarijat treba da se obogati. Stoga — oni koji su unaprijed posvećeni prave na berzi prljave poslove sa željezničkim koncesijama. Ali za željeznice se ne javlja kapital. Stoga — obavezivanje banke da daje predujmove na željezničke akcije. Ali banku treba ujedno da iskoristi Bonaparte osobno i njoj, dakle, treba ugađati: onda — banka se razrješava dužnosti da objavljuje svoje nedjeljne izvještaje; leoninski ugovor[97] banke s vladom. Narod treba da se zaposli. Stoga — naređuje se da se podižu državne građevine. Ali državne građevine povećavaju poreske obaveze naroda: dakle — smanjivanje poreza napadom na rentijere konvertiranjem petprocentnih renta u čitiriipoprocentne. Ali srednja klasa mora se opet nečim obdariti: dakle — udvostručenje poreza na vino za narod, koji ga kupuje na malo, i smanjenje na polovicu za srednju klasu koja ga pije na veliko. Postojeće radničke asocijacije se raspuštaju, ali se obećavaju buduća čuda od asocijacija. Seljacima treba pomoći. Stoga — ustanovljavaju se hipotekarne banke, koje ubrzavaju njihovo zaduženje i koncentraciju vlasništva. Ali te banke treba iskoristiti da se izvuče novac iz konfisciranih imanja kuće Orlean. Nijedan kapitalist neće da pristane na taj uvjet koji nije sadržan u dekretu, i hipotekarna banka ostaje samo dekret itd., itd.

Bonaparte bi htio da ga drže za patrijarhalnog dobrotvora svih klasa. Ali on nijednoj ne može da daje a da od druge ne uzima. Kao što se za vrijeme fronde govorilo za vojvodu od Giza da je od svih ljudi u Francuskoj on najviše obligeant[98] zato što je sva svoja imanja pretvorio u obligacije, u dužničke obaveze koje su njegove pristalice imale prema njemu, tako bi Bonaparte htio da bude »najobližantniji« čovjek Francuske i da sve vlasništvo, sav rad Francuske postanu lična obligacija prema njemu. On bi htio da ukrade cijelu Francusku da bi je poklonio Francuskoj, ili

[97] *Leoninski ugovor* — izraz učinjen prema Ezopovoj basni, u kojoj lav (latinski: leo), oslanjajući se na svoju snagu, prisvaja sve što je osvojio zajedno s drugim životinjama. *Red.*

[98] — obavezan, u smislu predusretljiv, ljubazan. *Red.*

bolje reći da bi Francusku mogao ponovo kupiti pomoću francuskog novca, jer kao šef Društva od 10. decembra on mora kupovati to što treba da mu pripadne. I tako institutom kupovine postaju sve državne institucije — Senat, Državni savjet, zakonodavno tijelo, legija časti, vojnička medalja, praonice, radovi na državnim objektima, željeznice, generalštab Nacionalne garde bez običnih vojnika, konfiscirana imanja kuće Orlean — sve to postaje predmet kupovine. Predmetom kupovine postaje svaki položaj u vojsci i vladinom aparatu. Ali najvažnije u tom procesu, u kojemu se od Francuske uzima da bi joj se dalo, jesu procenti koji za vrijeme prometa otpadaju na poglavara i članove Društva od 10. decembra. Dosjetka kojom je grofica L., metresa gospodina de Mornija, karakterizirala konfiskaciju orleanskih imanja: »C'est le premier vol de l'aigle«[99] — vrijedi za svaki let ovoga *orla,* koji je više *gavran.* On sam i njegove pristalice svakog dana dovikuju jedan drugom, kao onaj talijanski kartuzijanski kaluđer tvrdici koji je, hvaleći se, nabrajao svoja bogatstva od kojih može da troši još godinama: »Tu fai conto sopra i beni, bisogna prima far il conto sopragli anni«.[100] Da ne bi pogriješili u računanju godina, brojali su na minute. U dvor, u ministarstva, na vrh uprave i armije gura se gomila mangupa, i o najboljem od njih može se reći da se ne zna otkuda dolazi; bučna, ozloglašena, pljačkaška boema, koja s istom groteskom dostojanstvenošću navlači na sebe mundir sa širitima kao Sulukovi velikodostojnici. Čovjek može sebi jasno predočiti taj viši sloj Društva od 10. decembra ako ima na umu da je njihov propovjednik morala *Veron-Krevel,*[101] a *Granje de Kasanjak* njihov mislilac. Kada je Gizo za vrijeme svog ministrovanja upotrijebio toga Granjea u jednom budžaklijskom listu protiv dinastičke opozicije, on ga je obično hvalio frazom: »C'est le roi des

---

[99] — Riječ »vol« znači *let* i *krađa. Red.*

[100] »Ti sračunavaš svoja bogatstva, a trebalo bi prvo da sračunaš svoje godine« *Red.*

[101] — Balzak u svom romanu »Rođaka Beta« prikazuje u Krevelu, čiji je lik dat po dru Veronu, vlasnika lista »Constitutionnel«, do srži pokvarenog pariskog filistra. *Red.*

drôles«, »To je kralj budala«. Bilo bi pogrešno, povodom dvora i družine Luja Bonaparta pomišljati na Regentstvo[102] ili na Luja XV. Jer »često je već Francuska doživjela da njome upravljaju metrese, ali još nikada da njome upravljaju izdržavani muškarci.«[103]

Gonjen protivrječnim zahtjevima svog položaja, a istodobno primoran da kao neki mađioničar stalnim iznenađivanjima drži oči publike uperene u sebe kao zamjenika Napoleonova, da prema tome svakog dana izvršuje državni udar en miniature, Bonaparte unosi pometnju u cijelu buržoasku privredu, dira u sve ono što je revoluciji od 1848. izgledalo nepovredivo, čini da se jedni prema revoluciji odnose strpljivo, drugi da je žele, i stvara anarhiju u ime reda, dok u isto vrijeme sa cijele državne mašine skida svetačku aureolu, profanira je, čini je u isto vrijeme odvratnom i smiješnom. On kult svete haljine trijerske[104] ponavlja u Parizu u obliku kulta Napoleonova carskog plašta. Ali kad carski plašt najzad padne na pleća Luja Bonaparta, srušiće se bronzana statua Napoleonova s visine Vandomskog stupa.

Napisano od decembra 1851. do marta 1852.
Štampano kao prva sveska časopisa
»Die Revolution«, New York, 1852.

(Preveo *Hugo Klajn*.
redigovale *M. Fran* i *N. Tkalec*)

---

[102] Ima se u vidu regentstvo Filipa Orleanskog u Francuskoj 1715—1723, za vrijeme maloljetnosti Luja XV. *Red.*

[103] — Riječi gospođe Žirarden. *Red.*

[104] *Sveta haljina trijerska* — katolička relikvija koja se čuva u katedrali njemačkog grada Trijer. Predstavlja tobož haljinu skinutu s Krista prije nego što je bio pribijen na križ. *Red.*

D O D A C I

dolaska. Tko je kralj budala? Bilo bi pogrešno, povodom dvorskih družina Luja Bonaparta pomišljati na Regentstvo[88] ili na Luja XV. Jer »često je već Francuska doživjela da njome upravljaju metrese, ali još nikada da njome upravljaju izdržavani muškarci.«[89]

Gonjen protivrječnim zahtjevima svog položaja, a istodobno prisiljen da kao neki mađioničar stalnim novim iznenađenjima drži oči publike uperene u sebe kao zamjenika Napoleonova, da prema tome svakog dana izvršuje državni udar en miniature, Bonaparte unosi pometnju u cijelu buržoasku privredu, dira u sve ono što je revoluciji od 1848. izgledalo nepovredivo, čini da se jedni prema revoluciji odnose strpljivo, drugi da je žele, i stvara anarhiju u ime reda, dok u isto vrijeme sa cijele državne mašine skida svetačku aureolu, profanira je, čini je u isto vrijeme odvratnom i smiješnom. On kult svete haljine trirske[90] ponavlja u Parizu u obliku kulta Napoleonova carskog plašta. Ali kad carski plašt najzad padne na pleća Luja Bonaparta, srušiće se brončana statua Napoleonova s vrha Vandômskog stupa.

Napisano od decembra 1851. do marta 1852.
Štampano kao prvi svezak časopisa
»Die Revolution«, New York, 1852.

(*Preveo Ivan Klein,*
redigovao M. Foan i N. Tkalec)

---

[88] Ima se u vidu regentstvo Filipa Orleanskog u Francuskoj 1715—1723. za vrijeme maloljetnosti Luja XV. *Red.*

[89] — Riječi gospođe Žirarden. *Red.*

[90] Sveta haljina *trirska* — katolička relikvija koja se čuva u katedrali njemačkog grada Trijer. Prema legendi to je haljina skinuta s Krista prije nego što je bio pribijen na križ. *Red.*

Karl Marks

KRITIČKE PRIMJEDBE UZ ČLANAK »PRUSKI KRALJ I SOCIJALNA REFORMA OD JEDNOG PRUSA«

(»*Vorwärts*« *br. 60)*[1]

U broju 60 lista »Vorwärts« nalazi se članak pod naslovom: »Pruski kralj i socijalna reforma«, potipisan: »*Jedan Prus*«.

Tobožnji Prus najprije referira o sadržaju kraljevske pruske vladine naredbe o *ustanku šleskih radnika* i mišljenju francuskog lista »La Réforme« o naredbi pruske vlade. »Réforme« smatra da je »*strah i religiozni osjećaj*« kralja izvor vladine naredbe. Taj list nalazi u tom dokumentu čak *predosjećaj* velikih reformi koje predstoje građanskom društvu, »Prus« poučava »Réforme« ovako:

»Kralj i njemačko društvo još nisu došli do 'predosjećaja njihove reforme',[2] čak ni šleski ni češki ustanci nisu proizveli taj osjećaj. Nemoguće je *djelomičnu* nevolju tvorničkih okruga prikazati kao opću stvar jednoj *nepolitičkoj* zemlji kao što je Njemačka, da ne govorimo, da se ne može prikazati kao zlo za cijeli civilizirani svijet. Taj događaj ima za Nijemce isti karakter kao i neka lokalna poplava ili glad.Zato kralj to smatra *nedostatkom uprave ili pomanj-*

---

[1] Specijalni razlozi potiču me da izjavim, da je ovo prvi članak koji sam poslao listu »Vorwärts«.

[2] Zamijetite stilističku i gramatičku besmislicu: »pruski kralj i društvo *nije* još dospjelo do predosjećaja *njihove* reforme« (na što se odnosi ono »*njihove*«?)

kanjem milosrđa. Zbog toga razloga i zato što je malo vojnika izašlo na kraj sa slabim tkačima, nije demoliranje tvornica i strojeva ulilo »strah« ni kralju ni vlastima. Čak štoviše, ni religiozni osjećaj nije diktirao vladinu naredbu: ona je vrlo trijezan izraz kršćanske, državne vještine i doktrine, koja smatra da nikakve teškoće ne mogu postojati pred njenim jedinim lijekom, pred 'dobronamjernosti kršćanskih srdaca'. Siromaštvo i zločin dva su velika zla; ko ih može liječiti? Država i vlast? Ne, ali mogu ujedinjena kršćanska srca.«

Tobožnji Prus poriče kraljev »strah« između ostalog iz razloga, što je malo vojnika izašlo nakraj sa slabim tkačima.

Dakle, u zemlji, u kojoj gozbe s liberalnim zdravicama i liberalna šampanjska pjena — podsjetimo se na gozbu u Diseldorfu — izazivaju kraljevsku vladinu naredbu, u kojoj nije bio potreban *nijedan* vojnik da suzbije čežnju *cijele* liberalne buržoazije prema slobodi štampe i konstituciji; u zemlji, u kojoj je pasivna poslušnost à l'orde du jour;[3] u takvoj zemlji nasilna primjena oružane sile protiv slabih tkača ne bi bila *nikakav događaj,* nikakav *zastrašujući* događaj? A slabi tkači pobijedili su pri prvom sukobu. Oni su bili svladani naknadnim povećanjem broja trupa. Da li je ustanak gomile radnika manje opasan, jer nije potrebna armija da ga uguši? Neka mudri Prus uporedi ustanak šleskih tkača s ustancima engleskih radnika, pa će mu šleski tkači izgledati kao *jaki* tkači.

Iz *općeg* odnosa *politike* prema *socijalnim nevoljama* objasnićemo, zašto ustanak tkača nije mogao uliti kralju nikakav osobit *»strah«*. Za sada samo toliko: ustanak nije bio toliko usmjeren neposredno protiv pruskog kralja, on je bio usmjeren protiv buržoazije. Kao aristokrat i apsolutni monarh pruski kralj ne može voljeti buržoaziju; on se još manje može uplašiti, ako se njena pokornost i njena nemoć povećava takvim odnosom prema proletarijatu koji je pun napetosti i teškoća. Nadalje: ortodoksni katolik se neprijateljskije odnosi prema ortodoksnom protestantu nego prema ateistu, kao što se legitimist neprijateljskije odnosi prema

3 na dnevnom redu.

liberalu nego prema komunistu. Ne zbog toga što su ateist i komunist srodniji katoliku i legitimistu, nego zato što su mu otuđeniji od protestanta i liberala, jer su *izvan* njegova kruga. Pruski kralj kao političar ima svoju neposrednu suprotnost u politici, u liberalizmu. Suprotnost prema proletarijatu postoji za kralja isto tako malo kao i kralj za proletarijat. Proletarijat bi već morao zadobiti odlučujuću moć, da bi ugušio antipatije, političke suprotnosti i da bi cjelokupno neprijateljstvo politike usmjerio protiv sebe. Napokon: poznatom kraljevom karakteru koji je požudan za *interesantnim i značajnim,* morao je čak pružiti radosno uzbuđujuće iznenađenje onaj *»interesantni«* i *»mnogo kritizirani«* pauperizam u vlastitoj zemlji, i što je na taj način nađena prilika da se iznova govori o njemu. Kako je njemu moralo biti prijatno kad je čuo, da sada ima »vlastiti« kraljevski pruski *pauperizam.*

Naš *»Prus«* još je nesretniji, kad *»religiozni osjećaj«* *poriče* kao izvor kraljevske vladine naredbe.

Zašto religiozni osjećaj nije izvor te vladine naredbe? Jer je ona »vrlo *trezveni* izraz kršćanske državne vještine«, *»trezveni«* izraz doktrine, koja »smatra da nikakve teškoće ne mogu postojati pred njenim jedinim lijekom, pored dobronamjernosti kršćanskih srdaca«.

Nije li *religiozni osjećaj* izvor *kršćanske* državne vještine? Ne temelji li se na religioznom osjećaju doktrina koja u dobronamjernosti *kršćanskih srdaca* nalazi svoje univerzalno sredstvo? Da li *trezveni* izraz religioznog osjećaja prestaje biti izraz religioznog osjećaja? Još više! Tvrdim da je religiozni osjećaj koji »državi i vlastima« odriče sposobnost *»liječenja velikih zala«* i to liječenje traži u *»sjedinjavanju kršćanskih srdaca«,* da je to vrlo uobraženi, sobom opijeni religiozni osjećaj. To je vrlo *opijeni* religiozni osjećaj koji — prema priznanju »Prusa« — cijelo zlo nalazi u pomanjkanju kršćanskog osjećaja te stoga vlasti upućuje na *»opomenu«* kao na jedino sredstvo da taj smisao jača. *Kršćansko osjećanje* je prema »Prusu« cilj vladine naredbe. Religiozni osjećaj, razumije se, kad je zanesen, kad nije trezven, smatra sebe jedinim dobrom. Gdje vidi zlo pripisuje ga svojoj *odsutnosti,* jer ako je on jedino dobro, onda također jedino on može proizvoditi dobro. Dakle,

vladina naredba koja je diktirana religioznim osjećajem, diktira konzekventno religiozni osjećaj. Jedan političar *trezvenog* religioznog osjećaja ne bi u svojoj »bespomoćnosti« tražio pomoć u »opomeni pobožnog propovjednika na jačanju kršćanskog uvjerenja«.

Kako, dakle, tobožnji Prus dokazuje listu »Réforme«, da vladina naredba nije posljedica religioznog osjećaja? Na taj način, što vladinu naredbu stalno prikazuje kao posljedicu religioznog osjećaja. Može li se od tako *nelogične* glave očekivati razumijevanje socijalnih gibanja? Čujmo što on *brblja* o odnosu *njemačkog društva* prema radničkom pokretu i prema socijalnoj reformi uopće.

Razlikujmo ono što »Prus« zanemaruje, razlikujmo različite kategorije koje su sažete u izrazu *»njemačko društvo«:* vlada, buržoazija, štampa, napokon sami radnici. To su *različite mase* o kojima se ovdje radi. »Prus« spaja te mase i sve zajedno ih osuđuje sa svog uzvišenog stanovišta. *Njemačko društvo,* prema njemu, »još nije ni došlo do *predosjećaja* o svojoj 'reformi'«.

Zašto mu nedostaje taj instinkt?

»U jednoj *nepolitičkoj* zemlji kao što je Njemačka« odgovara Prus, »nemoguće je *djelomičnu* nevolju tvorničkih okruga prikazati kao *opću stvar,* da ne govorimo da je nemoguće prikazati je kao zlo cijelog civiliziranog svijeta. Događaj ima za Nijemce isti karakter kao neka *lokalna* poplava ili glad. Stoga to kralj smatra *nedostatkom upravljanja i milosrđa*«.

Dakle, »Prus« objašnjava to izopačeno shvaćanje o radničkim nevoljama pomoću *svojevrsnosti* jedne *nepolitičke* zemlje.

Neko će dodati: Engleska je *politička* zemlja. Dalje će dodati: Engleska je zemlja *pauperizma,* štoviše, ta riječ je engleskog porijekla. Promatranje Engleske je najsigurniji eksperiment da bi se upoznao *odnos* jedne *političke* zemlje prema *pauperizmu.* U Engleskoj nevolja radnika nije *parcijalna,* nego *univerzalna;* ona nije ograničena na tvorničke distrikte, nego je proširena na pokrajine. Pokreti nisu ovdje u nastajanju, oni se periodički vraćaju gotovo jedno stoljeće.

Kako *pauperizam* shvaća *engleska* buržoazija i s njome povezana vlada i štampa?

Ukoliko engleska buržoazija priznaje pauperizam kao *krivicu politike*, onda *vigovac* smatra *torijevca*, a *torijevac vigovca* uzrokom pauperizma. Prema vigovcima, monopol velikog zemljoposjeda i prohibiciono zakonodavstvo protiv uvoza pšenice glavni su uzrok pauperizma. Prema torijevcima, cijelo je zlo u liberalizmu, u konkurenciji, u tvorničkom sistemu koji je daleko dotjerao. Nijedna partija ne nalazi razlog u politici uopće, nego svaka naprotiv samo u politici svoje suprotne partije; o nekoj reformi društva nijedna partija uopće ne sanja.

Najjasniji izraz engleskog razumijevanja pauperizma — mi govorimo uvijek o razumijevanju engleske buržoazije i vlade — jest *engleska nacionalna ekonomija, tj.* naučno odražavanje engleskih nacionalno-ekonomskih prilika.

Jedan od najboljih i najslavnijih engleskih nacionalnih ekonomista, koji poznaje savremene odnose i koji mora imati cjelokupan pregled kretanja građanskog društva, učenik ciničkog Rikarda, Mak Kulok, usuđuje se još u javnom predavanju i to uz odobravanje, da na nacionalnu ekonomiju primijeni ono, što *Bekon* kaže o filozofiji:

»Čovjek koji s istinskom i neumornom mudrošću odlaže svoj sud, stupnjevito ide naprijed, jednu za drugom prelazi zapreke koje kao brda zadržavaju hod naučnog istraživanja, s vremenom će dostići vrhunac nauke, gdje se uživa u miru i svježem zraku, gdje se priroda nudi oku u cijeloj svojoj ljepoti i odakle pomoću ugodno prokrčene staze možemo sići do posljednjih detalja prakse!«

Dobar *čist zrak* kužne atmosfere engleskih podrumskih stanova! Velika *prirodna ljepota* fantastične odrpane odjeće engleske sirotinje i uvelo, smežurano tijelo žena, koje su od rada i bijede istrošene; djeca koja leže na smeću; nakaze koje proizvodi iscrpljujući jednolični mehanički tvornički rad! Najdraži *posljednji detalj prakse:* prostitucija, smrt i vješala!

Čak i onaj dio engleske buržoazije koji je prožet strahom od pauperizma, shvaća tu opasnost, kao i sredstvo za pomoć, ne samo na *partikularan* način, nego, da kažemo bez okolišanja, na *djetinjast i budalast* način.

Tako npr. dr *Kej* u svojoj brošuri »Recent measures for the promotion of education in England«[4] sve reducira na *zapušteni odgoj*. Pogodite, iz kojeg razloga! Naime, zbog nedostatka obrazovanja radnik ne shvaća *»prirodne zakone trgovine«*, zakone koji ga *nužno* dovode do pauperizma. S toga se on buni protiv njih. To bi moglo *»smetati prosperitetu* engleske manufakture i trgovine, uzdrmati uzajamno povjerenje poslovnih ljudi, *umanjiti stabilnost* političkih i socijalnih institucija«.

Tolika je misaona ograničenost engleske buržoazije i njene štampe o pauperizmu, o toj nacionalnoj epidemiji Engleske.

Pretpostavimo, dakle, da su opravdani prigovori koje naš »Prus« upućuje *njemačkom* društvu. Da li je razlog u *nepolitičkim* prilikama Njemačke? Ali, ako buržoazija *nepolitičke* Njemačke ne zna sebi predočiti opće značenje *parcijalne* nevolje, buržoazija *političke* Engleske pravi se, naprotiv, da ne vidi opće značenje univerzalne nevolje koja je svoje opće značenje pokazala djelomično periodičkim vraćanjem u vremenu, djelomično raširenošću u prostoru, a djelomično osujećivanjem svih pokušaja da se nevolja ukloni.

»Prus« nadalje upisuje u grijeh *nepolitičkoj* Njemačkoj, što pruski *kralj* nalazi razlog pauperizma u *nedostacima upravljanja i pomanjkanja dobročinstva*, te stoga u *upravnim mjerama i dobročinstvu* traži sredstvo protiv pauperizma.

Da li je takvo shvaćanje svojstveno pruskom kralju? Bacimo jedan brz pogled na Englesku, na zemlju u kojoj se može govoriti o velikoj *političkoj* akciji protiv pauperizma.

Sadašnje englesko zakonodavstvo o sirotinji datira od zakona u 43. godini vladavine kraljice Elizabete.[5] U čemu se sastoje sredstva tog zakonodavstva? U obavezi župa da pomažu svoje siromašne radnike, u porezu u korist sirotinje, u legalnom dobročinstvu. Taj zakon trajao je dva stoljeća — to dobročinstvo preko uprave. Nakon dugog i bolnog iskustva, na kojem stanovištu nalazimo parlament u njegovu Amandman Bilu iz 1843?

---

[4] Najnovije mjere za unapređenje odgoja u Engleskoj

[5] Za našu svrhu nije neophodno da se vraćamo do radničkog statuta pod Eduardom III.

Prije svega on objašnjava strahoviti porast pauperizma »*nedostacima upravljanja*«.

Stoga se reformira administracija koja upravlja porezom u korist sirotinje; ta administracija sastojala se od činovnika dotičnih župa. Stvaraju se *savezi* od otprilike dvadeset župa koje su ujedinjene u jednu jedinu administraciju. Jedan odbor činovnika — Board of Guardians[6] — činovnika koje biraju poreski obveznici, okupi se određenog dana u rezidenciji saveza i odlučuje o davanju potpore. Ovim odborima upravljaju i nadziru ih predstavnici vlade, centralne komisije Somerset House-a, tog *ministarstva pauperizma,* kako ga je tačno nazvao jedan Francuz.[7] Kapital koji ta administracija nadzire gotovo je jednak sumi koja se troši na ratnu administraciju u Francuskoj. Broj lokalnih administracija koje ona upošljava iznosi oko 500, a svaka od tih lokalnih administracija zapošljava opet najmanje dvanaest činovnika.

Engleski parlament nije ostao kod *formalne* reforme administracije.

Glavni izvor *akutnog* stanja engleskog pauperizma on je našao u samom *zakonu o sirotinji.* Legalno sredstvo protiv socijalnog zla, dobročinstvo, pomaže socijalno zlo. Što se tiče pauperizma *općenito,* on je prema *Maltusovoj* teoriji *vječni zakon prirode:*

»Budući da stanovništvo neprestano teži da nadmaši sredstva za izdržavanje, onda je dobročinstvo glupost, javno ohrabrivanje bijede. Stoga država ne može učiniti ništa, nego bijedu prepustiti svojoj sudbini, a najviše što može učiniti je to, da olakša smrt bijednika!«

S tom čovjekoljubivom teorijom engleski parlament povezuje shvaćanje, da je pauperizam *bijeda radnika za koju su oni sami krivi,* da ga stoga ne treba smatrati nesrećom nego ga naprotiv treba suzbijati, kažnjavati kao zločin.

Tako je nastao režim Workhouses, tj. domova za sirotinju čija unutrašnojst *zastrašuje* bijednike, da bi u njima tražili pribježište pred smrću od gladi. U sirotinjskim domovima je dobročinstvo oštroumno isprepleteno s *osvetom* buržoazije sirotinji, koja apelira na njeno dobročinstvo.

---

[6] Socijalna zaštita za siromašne
[7] Ežen Bire

Dakle, Engleska je najprije pokušala uništiti pauperizam pomoću *dobročinstva* i *administrativnim mjerama*. Ona nije vidjela u progresivnom rastu pauperizma nužnu konzekvenciju moderne *industrije*, nego, naprotiv, konzekvenciju *engleskog poreza za sirotinju*. Opću nevolju shvatila je samo kao *partikularnost* engleskog zakonodavstva. Što je ranije objašnjavano iz *nedostatka dobročinstva*, sada je objašnjeno iz *pretjeranog dobročinstva*. Na kraju, bijeda je bila smatrana krivicom bijednika za koju su oni bili kažnjavani.

Opće značenje koje je *politička* Engleska dala pauperizmu ograničava se na to, da se u toku razvitka, i pored upravnih mjera, pauperizam formirao u *nacionalnu ustanovu i* stoga neminovno postao predmet razgranate i veoma razvijene administracije, koja međutim *nema više* zadatak da ga uguši, nego da ga *disciplinira*, ovjekovječi. Ta administracija je odustala od toga da *pozitivnim* sredstvima zatvori izvor pauperizma; ona se zadovoljava time, kad god se on pojavi na površini oficijelne zemlje, da mu s policijskom blagošću iskopa grob. Engleska država, daleko od toga da prevaziđe administrativne i dobročinstvene mjere, pala je daleko ispod njih. Ona se samo još brine za *onaj* pauperizam koji je pao u očajanje i dozvolio da ga se uhvati i zatvori.

Do sada, dakle, »Prus« nije dokazao ništa *svojevrsnoga* u postupku pruskoga kralja. *Zašto* međutim uzvikuje taj veliki čovjek *s rijetkom naivnošću*; »Zašto pruski kralj odmah *ne naredi hitan odgoj sve zapuštene djece?*« Zašto se on najprije obraća organima vlasti i očekuje njihove planove i prijedloge?

Premudri »Prus« će se umiriti kad sazna, da je pruski kralj u ovome isto tako malo originalan kao i u svojim ostalim postupcima; da je čak krenuo jedinim putem kojim *može* krenuti šef jedne države.

Napoleon je htio uništiti prosjačenje jednim udarcem. On je naredio svojim organima vlasti da pripreme plan za iskorjenjivanje *prosjačenja* u cijeloj Francuskoj. Na projekt se moralo čekati; Napoleon je izgubio strpljenje, te je pisao svom ministru unutrašnjih poslova Kreteu; zapovjedio mu je da uništi prosjačenje u roku od jednog mjeseca; Napoleon je rekao:

»Ne smijemo koračati po ovoj zemlji, a da ne ostavimo trag koji će uspomenu na nas predati kasnijim pokoljenjima. Ne zahtijevajte od mene još tri ili četiri mjeseca da biste dobili obavijest: imate mlade vojne suce, mudre prefekte, dobro obrazovane inženjere za gradnju mostova i cesta, pokrenite sve to, ne uspavljujte se u običnom kancelarijskom radu.«

Za nekoliko mjeseci sve se dogodilo. 5. jula 1808. izdan je zakon koji suzbija prosjačenje. Čime? Pomoću depoa koji su se tako brzo pretvorili u kaznene zavode, tako da su siromašni dospijevali u te ustanove samo putem *policije za čuvanje morala.* Pa ipak je M. Noaje di Gard, član zakonodavnog tijela, tada uzviknuo:

»Vječno priznanje heroju koji siromašnima osigurava utočište, a gladnima ishranu. Djeca neće više biti prepuštena sudbini, siromašne porodice neće više biti bez pomoći, niti će radnicima nedostajati ohrabrenja ni zaposlenja. Nos pas ne seront plus arrêtés par l'image dégoûtante des infirmités et de la honteuse misère.[9]

Posljednji cinički pasus jedina je istina u ovom hvalospjevu.

Kad se Napoleon obraćao razumijevanju svojih vojnih sudaca, prefekata, inženjera, zašto se pruski kralj ne bi obraćao svojim organima vlasti.

Zašto Napoleon nije *odmah* naredio ukidanje prosjačenja? Iste je vrijednosti pitanje »Prusa«: »Zašto pruski kralj odmah ne naredi odgoj zapuštene djece?« Da li »Prus« znade, što bi kralj morao narediti? Ništa drugo nego *uništenje proletarijata.* Da bismo odgajali djecu, moramo ih *hraniti* i osloboditi *zarađivanja.* Ishranjivanje i odgajanje zapuštene djece, tj. ishranjivanje i odgoj *cijelog odraslog* proletarijata, bilo bi *uništenje* proletarijata i pauperizma.

Konvent je u jednom momentu imao hrabrosti da *naredi* ukidanje paupenizma doduše ne »odmah«, kao što zahtijeva »Prus« od svoga kralja, nego pošto je zadužio Comité du

---

[9] »Nećemo se više susretati s neukusnom slikom bolesti i sramotne bijede«

salut public[10] da razradi nužne planove i prijedloge i pošto je Komitet koristio opširna istraživanja Assemblé constituante[11] o stanju francuske bijede, i preko Barera predložio osnivanje »Livre de la bienfaisance nationale«.[12] Kakva je bila posljedica naređenja Konventa? Da je na svijetu bila jedna naredba više i da su *godinu* dana iza toga izgladnjele *žene opsjedale Konvent.*

A Konvent je predstavljao *maksimum političke energije, političke moći i političkog razuma.*

Odmah, bez sporazumijevanja s organima vlasti, *nijedna* vlada na svijetu nije izdala *naredbu* o pauperizmu. Engleski parlament je čak poslao komesare u sve zemlje Evrope da bi upoznali različite administrativne lijekove protiv pauperizma. Međutim, ukoliko su se države pozabavile pauperizmom, one su ostale kod *upravnih* i *karitativnih mjera* ili su išle natrag odustajući i od tih mjera.

Da li *država* može drugačije postupiti?

Država nikada neće naći uzrok *socijalnih bolesti u »državi i uređenju društva«,* kao što zahtijeva Prus od svoga kralja. Tamo gdje postoje političke partije, svaka od njih nalazi uzrok *svake* nevolje u tome, što se na *državnom kormilu* nalazi njen protivnik, a ne ona. Čak radikalni i revolucionarni političari nalaze uzrok nevolje ne u *suštini* same države, nego u određenom *obliku države,* na čije mjesto žele postaviti neki *drugi* oblik države.

Država i uređenje društva s političkog stanovišta nisu *dvije* različite stvari. Država je uređenje društva. Ukoliko država priznaje *socijalne* bolesti, ona ih traži ili u *prirodnim zakonima,* kojima ne može zapovijedati nikakva ljudska sila, ili u *privatnom životu* koji je od nje nezavisan, ili u *nesvrsishodnosti administracije* koja od nje zavisi. Tako Engleska nalazi da je bijeda zasnovana u *prirodnom zakonu,* prema kojemu stanovništvo stalno mora prevazići sredstva za izdržavanje. S druge strane ona objašnjava pauperizam *zlom voljom siromašnih,* kao što ga pruski kralj objašnjava *nekršćanskim osjećanjem bogatih,* a Konvent *sumnjivom kontra-*

10 Komitet javnog blagostanja.
11 Ustavotvorna skupština.
12 Knjiga nacionalnog dobročinstva.

revolucionarnom nastrojenošću vlasnika. Stoga Engleska kažnjava siromašne, pruski kralj opominje bogate, a Konvent odrubljuje glavu vlasnicima.

Napokon, *sve* države traže uzroke u *slučajnim* ili *namjernim nedostacima* administracije, pa zato u *mjerama* administracije traže i pomoć protiv svojih nedostataka. Zašto? Upravo zato, što je administracija organizirana djelatnost države.

Protivrječnost između određenja i dobre volje administracije s jedne strane, i njenih sredstava te njenih mogućnosti s druge, država ne može ukinuti, a da ne ukine samu sebe, jer se ona *zasniva* na toj protivrječnosti. Ona se zasniva na protivrječnosti između *javnog* i *privatnog života,* na protivrječnosti između *općih* interesa i *posebnih* interesa. *Administracija* se stoga mora ograničiti na *formalnu* i *negativnu* djelatnost, jer, gdje počinje građanski život i njegov rad, upravo tamo je prestala njena moć. Nasuprot tim konzekvencijama koje proizlaze iz nesocijalne prirode tog građanskog života, tog privatnog vlasništva, te trgovine, te industrije, tog uzajamnog pljačkanja različitih građanskih krugova, tim konzekvencijama nasuprot *nemoć* je *prirodni zakon* administracije. Jer ta rastrganost, ta podlost, to *ropstvo građanskog društva* prirodni je fundament na kojemu se zasniva *moderna* država, kao što je *građansko društvo ropstva* bilo prirodni fundament, na kojemu je bazirala *antička* država. Egzistencija države i egzistencija ropstva su nerazdvojni. Antička država i antičko ropstvo — otvorene *klasične* suprotnosti — nisu bili tješnje *povezani* od moderne države i modernog ćiftinskog svijeta — licemjerne *kršćanske* suprotnosti. Kad bi moderna država htjela ukinuti *nemoć* svoje administracije, onda bi morala ukinuti sadašnji *privatni život.* Kad bi htjela ukinuti privatni život, onda bi morala ukinuti samu sebe, jer ona živi samo u suprotnosti prema njemu. Međutim, *niko živ* ne vjeruje da su nedostaci njegova opstanka zasnovani u *principu* njegova života, u suštini njegova života, nego u okolnostima *izvan* njegova života. *Samoubistvo* je protuprirodno. Dakle, država ne može vjerovati u *unutrašnju* nemoć svoje administracije, to znači same sebe. Ona može uvidjeti *samo* formalne, slučajne nedostatke i pokušati da

ih otkloni. Ako su te modifikacije neplodne, onda su socijalni nedostaci prirodna nesavršenost nezavisna od ljudi, *božji zakon,* ili je volja privatnih ljudi suviše iskvarena da bi prihvatila dobre ciljeve administracije. Kakvi pokvareni privatni ljudi? Oni gunđaju protiv vlade kadgod ona ograničava slobodu, a zahtijevaju od vlade da spriječi nužne posljedice te slobode!

Ukoliko je moćnija država, ukoliko je stoga više *politička* zemlja, utoliko je manje prikladno tražiti razlog *socijalnim* nedostacima i shvatiti njihov *opći* princip u *principu države,* dakle u *sadašnjem uređenju društva,* čiji je djelatni, samosvjesni i oficijelni izraz država. *Politički* razum baš je *politički* razum, jer misli *unutar* okvira politike. Ukoliko je oštroumniji, ukoliko je življi, utoliko je *nesposobniji* za shvaćanje socijalnih nedostataka. *Klasični* period političkog razuma je *francuska revolucija.* Daleko od toga da bi u principu države sagledali izvor socijalnih nedostataka, heroji francuske revolucije sagledavaju, naprotiv, u socijalnim nedostacima izvor političkih neprilika. Tako *Robespjer* u velikom siromaštvu i velikom bogatstvu vidi samo zapreku za *čistu demokratiju.* Zato on želi uspostaviti opću *spartansku* umjerenost. Princip politike je *volja.* Ukoliko je jednostraniji, to dakle znači, ukoliko je savršeniji *politički* razum, utoliko više vjeruje u *svemoć* volje, ukoliko je više slijep za *prirodna* i duhovna *ograničenja* volje, utoliko je dakle nesposobniji da otkrije izvor socijalnih nedostataka. Nisu potrebna daljnja izvođenja protiv budalaste nade »Prusa«, prema kojoj je »*politički razum* pozvan da otkrije *korijen društvenih nevolja* u Njemačkoj«.

Bilo je budalasto očekivati od pruskog kralja ne samo moć kakvu Konvent i Napoleon zajedno nisu posjedovali; bilo je budalasto očekivati od njega način shvaćanja koji prelazi granice *cjelokupne* politike, način shvaćanja, kojemu mudri »Prus« sam ne stoji bliže od svoga kralja. Ta cijela deklaracija bila je utoliko budalastija, kad nam »Prus« priznaje:

»Dobre riječi i dobro uvjerenje su *jeftini,* shvaćanje i uspješna djela su *skupi;* ona su u ovom slučaju *više nego skupa, njih se uopće ne može imati*«.

Ako ih uopće ne možemo imati, onda priznajmo svakoga ko sa svog stanovišta pokušava ono što je moguće. Uostalom, prepuštam taktu čitaoca, da li pri tome merkantilistički ciganski jezik kao »jeftin«, »skup«, »više nego skup«, »još se uopće ne može imati« treba ubrojiti u kategoriju *»dobrih* riječi« i *»dobrih* uvjerenja«.

Pretpostavimo, dakle, da su primjedbe »Prusa« o njemačkoj vladi i njemačkoj buržoaziji — posljednja je svakako obuhvaćena u »njemačkom društvu« — potpuno osnovane. Da li je taj dio društva bespomoćniji u Njemačkoj nego u Engleskoj i Francuskoj? Može li se biti bespomoćniji nego u Engleskoj, gdje je *bespomoćnost* oformljena u sistemu? Kad danas u cijeloj Engleskoj izbijaju ustanci radnika, onda su tamošnja buržoazija i vlada jednako bespomoćni kao i u posljednjoj trećini osamnaestog stoljeća. Njezin jedini izlaz je materijalna sila, a kako materijalna sila opada u istom stupnju u kojem se povećavaju raširenost pauperizma i spoznaja proletarijata, to engleska bespomoćnost raste nužno u geometrijskoj proporciji.

Napokon, *neistinito je, stvarno neistinito,* da njemačka buržoazija sasvim krivo shvaća opće značenje šleskog ustanka. U više gradova pokušavaju majstori da se ujedine s kalfama. Svi *liberalni* njemački listovi, organi liberalne buržoazije, prepuni su organizacije rada, reforme društva, kritike monopola, konkurencije itd. Sve zbog radničkih pokreta. Listovi u Trijeru, Ahenu, Kelnu, Veselu, Manhajmu, Breslau, čak i u Berlinu, često donose sasvim razumne socijalne članke iz kojih »Prus« uvijek može nešto naučiti. U pismima iz Njemačke stalno se izražava čuđenje zbog neznatnog otpora buržoazije *socijalnim* tendencijama i idejama.

»Prus« — da je bio bolje upoznat sa istorijom socijalnog pokreta, postavio bi svoje pitanje obrnuto. Zašto čak njemačka buržoazija parcijalnu nevolju tumači srazmjerno tako univerzalno? Odakle *animozitet i cinizam političke* buržoazije, odakle *pomanjkanje otpora* i *simpatije nepolitičke* buržoazije prema proletarijatu?

(»Vorwärts« br. 64 od 10. augusta 1844)

A sada pređimo na proricanje »Prusa« o *njemačkim radnicima. »Njemački siromasi«,* pokušava biti duhovit, *»nisu*

mudriji od siromašnih Nijemaca, to znači, oni *nigdje* ne vide preko svog ognjišta, svoje tvornice, svog distrikta: cijelo pitanje *dosad je još* zanemarila *politička duša* koja sve prožima«.

Da bi mogao uporediti prilike njemačkih radnika s prilikama francuskih i engleskih radnika, »Prus« je morao uporediti *prvi oblik,* početak engleskog i francuskog pokreta, s *njemačkim* pokretom *koji upravo počinje.* On je to propustio. Stoga se njegovo rezoniranje svodi na trivijalnost, npr. na to, da *industrija* u Njemačkoj nije tako razvijena kao u Engleskoj, ili da neki pokret izgleda drugačije u svom početku nego kasnije. On je htio da govori o *svojevrsnosti* njemačkog radničkog pokreta. On ne kaže ni riječi o toj svojoj temi.

Neka se »Prus« stavi na ispravno stanovište. On će konstatirati da *nijedan* francuski i engleski radnički ustanak nije imao takav *teorijski* i *svjesni* karakter, kao ustanak šleskih tkača.

Prije svega podsjetimo se na *pjesmu tkača,* na tu hrabru *parolu* borbe, u kojoj se uopće ne spominje ognjište, tvornica, distrikt, nego proletarijat odmah ističe svoju suprotnost protiv društva privatnog vlasništva, na uvjerljiv, oštar, bezobziran, nasilan način. Šleski ustanak *počinje* upravo onim, čime *završavaju* francuski i engleski radnički ustanci, sa sviješću o suštini proletarijata. Sama akcija nosi taj *nadmoćni* karakter. Ne samo da se razbijaju strojevi, ti rivali radnika, nego i *trgovačke knjige,* povelje vlasništva, i dok su se svi ostali pokreti najprije okrenuli samo protiv *industrijalaca,* vidljivog neprijatelja, ovaj pokret se okreće istovremeno protiv bankara, skrivenog neprijatelja. Napokon, nijedan engleski radnički ustanak nije bio vođen s takvom hrabrošću, promišljenošću i ustrajnošću.

Što se tiče obrazovanosti ili sposobnosti za obrazovanje njemačkih radnika uopće, podsjećam na *Vajtlingove* genijalne spise, koji u teorijskom pogledu često prelaze samoga *Prudona,* ma koliko da zaostaju u izvođenju. Gdje bi buržoazija mogla pokazati — uračunavajući njene filozofe i poznavaoce svetoga pisma — slično djelo o emancipaciji buržoazije — o političkoj emancipaciji kao Vajtlingovo »*Garancije harmonije* i *slobode*«. Ako uporedimo bezbojnu, plašljivu

osrednjost njemačke političke literature s tim *gigantskim* i briljantnim debijem njemačkih radnika; ako uporedimo tu divovsku *dječju cipelu* proletarijata s patuljastom cipelom njemačke buržoazije, onda *njemačkoj pepeljuzi* moramo proreći *atletski stas*. Treba priznati da je njemački proletarijat *teoretičar* evropskog proletarijata, kao što je engleski proletarijat njegov nacionalni ekonom, a francuski proletarijat njegov *političar*. Moramo poznati da Njemačka posjeduje isto tako klasičnu sklonost za *socijalnu* revoluciju, kao što je nesposobna za *političku*. Jer kao što je nemoć njemačke buržoazije *politička* nemoć Njemačke, tako je sposobnost njemačkog proletarijata — čak apstrahirajući od njemačke teorije — *socijalna* sposobnost Njemačke. Nesrazmjer između filozofijskog i političkog razvitka u Njemačkoj nije *nenormalnost*. To je neophodan nesrazmjer. Tek u socijalizmu može jedan filozofski narod naći svoju odgovarajuću praksu, dakle, tek u *proletarijatu* može naći djelatni element svog oslobođenja.

Međutim u ovom trenutku nemam ni vremena ni volje da »Prusu« objašnjavam odnos »njemačkog društva« prema socijalnom prevratu, te iz tog odnosa, s jedne strane, slabu reakciju njemačke buržoazije protiv socijalizma, a s druge strane osobite sklonosti njemačkog proletarijata prema socijalizmu. Prve elemente za razumijevanje tog fenomena on će naći u mom Uvodu kritici Hegelove filozofije prava (»Deutsch-Französische Jahrbücher«).

Dakle, mudrost *njemačkih siromaha* u obrnutom je odnosu prema mudrosti *siromašnih Nijemaca*. Međutim, ljudi kojima svaki predmet mora služiti za javne stilističke vježbe, dospijevaju tom *formalnom* djelatnošću do izopačenog sadržaja, dok izopačeni sadržaj sa svoje strane opet udara formi pečat prostote. Tako je pokušaj »Prusa« da svoja razmišljanja o šleskim radničkim nemirima izvede u obliku antiteze, zaveo njega na najveću antitezu protiv istine. Jedini zadatak misaona i istinoljubiva čovjeka prilikom prvog izbijanja šleskog radničkog ustanka, nije se sastojao u tome da glumi *učitelja* toga događaja, nego, naprotiv, da studira njegov *svojevrsni* karakter. Za to je svakako potrebno iz-

vjesno naučno shvaćanje i izvjesna ljubav prema ljudima, dok je za drugu operaciju sasvim dovoljna gotova frazeologija, natopljena šupljim samoljubljem.

Zašto »Prus« tako prezrivo prosuđuje njemačkog radnika? Jer »cijelo pitanje« — naime pitanje nevolje radnika — *»do sada još«* nije dotakla *»politička duša* koja sve prožima«. Svoju platonsku ljubav prema političkoj duši on izražava pobliže ovako:

»U krvi i bezumlju biće ugušeni svi ustanci koji izbiju u toj beznadnoj *izoliranosti ljudi od zajednice* i njihovih *misli od socijalnih principa;* međutim, ako nevolja tek rađa razum, i ako *politički* razum Nijemaca otkrije korijen društvene nevolje, tada će i u Njemačkoj te događaje osjetiti kao simptome velikog prevrata«.

Prije svega, neka nam »Prus« dozvoli jednu *stilističku* primjedbu. Njegova antiteza je nepotpuna. U prvoj polovini kaže se: Ako *nevolja proizvede razum,* a u drugoj polovini: ako *politički razum* otkrije *korijen društvene nevolje. Jednostavan* razum u prvoj polovini antiteze postaje u drugoj polovini *politički* razum, kao što i jednostavna *nevolja* prve polovine antiteze u drugoj polovini postaje *društvena* nevolja. Zašto je majstor stila tako nejednako obdario obje polovine antiteze? Ne vjerujem da je on sebi polagao računa o tome. Ja ću mu protumačiti njegov pravi *instinkt.* Da je »Prus« napisao: »Ako *društvena* nevolja proizvodi *politički* razum i ako *politički razum* otkriva korijen *društvene* nevolje«, onda nijednom objektivnom čitaocu ne bi promakao *besmisao* te antiteze. Prije svega, svako bi se pitao, zašto anonimni pisac ne stavlja društveni razum uz društvenu nevolju, a politički razum uz političku nevolju, kao što to nalaže najjednostavnija logika? A sada na stvar!

Toliko je pogrešna misao da *društvena nevolja* proizvodi *politički* razum, da upravo sasvim obrnuto, *društveno blagostanje* proizvodi *politički* razum. *Politički* razum je spiritualnost i daće onome koji već ima, ko već ugodno živi. Neka naš »Prus« čuje o tome jednog francuskog nacionalnog ekonomista, gospodina *Mišela Ševalijea:*

»1789. godine, kad se buržoazija uzdigla, njoj je nedostajalo samo učestvovanje u upravljanju zemljom da bi bila slobodna. Oslobođenje se za nju sastojalo u tome, da vođe-

nje javnih poslova, visokih građanskih vojnih i religioznih funkcija oduzme iz ruku privilegiranih koji su posjedovali monopol tih funkcija. *Bogata i prosviječena,* u stanju da bude dovoljna sama sebi i da sama sobom upravlja, ona se htjela osloboditi režima du bon plaisir.[13]

Koliko je *politički* razum nesposoban da otkrije izvor društvene nevolje, to smo »Prusu« već dokazali. Još jednu riječ o tome njegovu shvaćanju. Ukoliko je obrazovaniji i općenitiji *politički* razum jednog naroda, utoliko više *proletarijat* rasipa svoje snage — barem u početku pokreta — na nerazumne, nekorisne i u krvi ugušene pobune. Budući da misli u obliku politike, on sagledava razlog svih nevolja u *volji,* a sva sredstva za pomaganje u *sili* i *obaranju određenog* oblika države. Dokaz: prvi ustanci *francuskog* proletarijata. Radnici u Lionu vjerovali su da slijede samo političke ciljeve, da su samo vojnici republike, dok su uistinu bili vojnici socijalizma. Tako im je njihov politički razum zamaglio korijen društvene nevolje, tako je iskrivio njihovo shvaćanje njihova stvarnog cilja, tako je njihov *politički razum prevario* njihov *socijalni instinkt.*

Međutim, ako »Prus« očekuje da će nevolja stvoriti razum, zašto stavlja jedno uz drugo *»ugušenje u krvi« i »ugušenje u nerazumnosti«?* Ako je nevolja uopće sredstvo, onda je *krvava* nevolja čak *vrlo akutno* sredstvo za stvaranje razuma. »Prus« je dakle morao reći: Ugušenje u krvi ugušiće nerazumnost i pribaviti razumnu potrebnu promaju.

»Prus« proriče ugušenje ustanka koji izbijaju u *»beznadnoj izoliranosti ljudi od zajednice* i u *odvajanju njihovih misli od socijalnih principa!«*

Mi smo pokazali da se šleski ustanak ni u kom slučaju nije dogodio u odvajanju misli od socijalnih principa. Još imamo posla samo *s »beznadnim izoliranjem ljudi od zajednice«.* Pod zajednicom ovdje se razumije *politička zajednica, država.* To je stara pjesma o *nepolitičkoj* Njemačkoj.

Međutim, ne izbijaju li *svi* ustanci bez izuzetka u *beznadnoj izliranosti ljudi od zajednice?* Ne pretpostavlja li *svaki* ustanak nužno izolaciju? Da li bi se revolucija 1789.

---

[13] vladavina samovolje.

dogodila bez beznadnog izoliranja francuskih građana od zajednice? Ona je upravo bila određena da ukine to izoliranje.

Međutim, *zajednica* od koje je radnik *izoliran*, to je zajednica sasvim drugačije realnosti i drugačijeg opsega nego što je *politička* zajednica. Ta zajednica, od koje ga dijeli *njegov vlastiti rad*, to je sam *život*, fizički i duhovni, ljudska ćudorednost, ljudska djelatnost, ljudski užitak, *ljudsko* biće. *Ljudsko biće* je *prava zajednica* ljudi. Koliko je beznadna izolacija od tog bića nesrazmjerno svestranija, nesnosnija, užasnija, protivrječnija nego izolacija od političke zajednice, toliko je i ukidanje te izolacije, pa čak i parcijalna reakcija, *ustanak* protiv nje, utoliko mnogo beskonačniji, koliko je *čovjek* beskonačniji od *građanina*, a *čovjekov život* od *političkog života*. Ma kako *industrijski* ustanak bio *parcijalan*, on u sebi uključuje *univerzalnu* dušu: ma kako *politički* ustanak bio univerzalan, on pod *najkolosalnijim* oblikom sakriva *uskogrudni* duh.

»Prus« završava svoj sastav dostojanstveno sljedećom frazom: »*Socijalna revolucija bez političke duše* (tj. bez organiziranog shvaćanja sa stanovišta cjeline) je nemoguća.«

Vidjeli smo da se *socijalna* revolucija nalazi stoga na stanovištu *cjeline*, jer je ona — makar se dogodila samo u *jednom* tvorničkom distriktu — protest čovjeka protiv onečovječena života, jer polazi sa *stanovišta pojedinog, stvarnog individuuma*, jer je *zajednica*, protiv čijeg odvajanja reagira individuum, istinska zajednica čovjeka, *čovjekovo* biće. *Politička duša* revolucije sastoji se naprotiv u *tendenciji* politički neutjecajne klase da ukine svoju *izolaciju* od *države i vladavine*. Njeno stanovište je stanovište države, *apstraktne* cjeline, koja postoji *samo* odvajanjem od stvarnog života, koji je *nezamisliv* bez *organizirane* suprotnosti između opće ideje i individualne egzistencije čovjeka. Stoga revolucija *političke* duše organizira također, u skladu s *ograničenom* i *dvostrukom* prirodom te duše, vladajući krug u društvu, na račun društva.

Želimo povjeriti »Prusu«, što je »*socijalna revolucija s političkom* dušom«; time mu istovremeno povjeravamo tajnu, da se čak ni u *načinu govora* ne zna uzdići iznad ograničenog političkog stanovišta.

»Socijalna« revolucija s *političkom* dušom ili je složena besmislica, ako »Prus« pod »socijalnom« revolucijom podrazumijeva »socijalnu« revoluciju kao suprotnost političkoj, i pored svega toga socijalnoj revoluciji umjesto socijalne dodjeljuje političku dušu. Ili, *»socijalna revolucija s političkom dušom«* nije ništa drugo do *parafraza* onoga što se inače nazivalo *»političkom revolucijom«* ili *»naprosto revolucijom«*. Svaka revolucija rastvara *staro društvo;* utoliko je ona *socijalna*. Svaka revolucija ruši *staru vlast;* utoliko je ona *politička*.

Neka »Prus« bira između *parafraze* i *besmisla!* Međutim, koliko je parafrastična ili besmislena *socijalna revolucija s političkom dušom,* toliko je razumna *politička revolucija sa socijalnom dušom. Revolucija* uopće — rušenje postojeće vlasti i *razaranje* starih odnosa — *politički je akt*. Međutim, *socijalizam* se ne može izvesti bez *revolucije*. Njemu je potreban taj *politički* akt, ukoliko mu je potrebno *razaranje* i *raspadanje*. Međutim, gdje počinje njegova *organizirana djelatnost,* gdje se javlja njegova *samosvrha,* njegova *duša,* tamo socijalizam odbacuje *politički* plašt.

Bila je potrebna tolika opširnost da bi se rastrgao splet zabluda koje su se skrivale u jednom jedinom novinskom stupcu. Ne mogu svi čitaoci biti obrazovani i imati vremena da sebi objasne takvo *literarno šarlatanstvo*. Nema li dakle anonimni »Prus« obavezu prema čitalačkoj publici, da se privremeno odrekne svakog piskaranja o političkim i socijalnim pitanjima, kao i deklamacijâ o njemačkim prilikama i nasuprot tome da počne sa savjesnim samoispitivanjem svog vlastitog položaja.

Pariz, 31. jula 1844.

(Preveo STANKO BOŠNJAK
redaktor dr PREDRAG VRANICKI)

»Socijalna revolucija s političkom dušom« ili je složena besmislica, ako »Prus« pod »socijalnom« revolucijom podrazumijeva »socijalnu« revoluciju kao suprotnost političkoj, i pored svega toga socijalnoj revoluciji umjesto socijalne daje političku dušu. Ili »socijalna revolucija s političkom dušom« nije ništa drugo do parafraza onoga što se inače nazivalo »političkom revolucijom« ili »revolucijom naprosto«. Svaka revolucija raspušta staro društvo; utoliko je ona socijalna. Svaka revolucija ruši staru vlast; utoliko je ona politička.

Nakon »Prusove« besmislene parafraze, međutim, koliko je parafrastična ili besmislena socijalna revolucija s političkom dušom, toliko je razumna politička revolucija sa socijalnom dušom. Revolucija uopće — rušenje postojeće vlasti i razrješenje starih odnosa — politički je akt. Međutim, socijalizam se ne može izvesti bez revolucije. Njemu je potreban taj politički akt, ukoliko mu je potrebno razaranje i raspadanje. Međutim, gdje počinje njegova organizatorska djelatnost, gdje se javlja njegova samosvrha, njegova duša, tamo socijalizam odbacuje politički plašt.

Bilo je potrebno toliko opširnosti da bi se rastrgao splet zabluda koje su se skrivale u jednom jedinom novinskom stupcu. Ne mogu svi čitaoci biti obrazovani i imati vremena da sebi objasne takvo literarno šarlatanstvo. Nema li dakle anonimni »Prus« obavezu prema čitalačkoj publici, da se privremeno odrekne svakog pisanja o političkim i socijalnim pitanjima, kao i deklamacija o njemačkim prilikama, i nasuprot tome da počne sa savjesnim samospoznavanjem svog vlastitog položaja?

Pariz, 31. jula 1844

(Preveo STANKO BOŠNJAK;
redaktor dr PREDRAG VRANICKI)

Fridrih Engels

ULOGE SILE U ISTORIJI

SILA I EKONOMIJA PRI STVARANJU NOVOG NJEMAČKOG RAJHA

Primijenimo[1] sad našu teoriju[2] na najnoviju njemačku istoriju i na njenu nasilnu praksu krvi i željeza. Iz toga ćemo jasno vidjeti zbog čega je politika krvi i željeza morala privremeno imati uspjeha i zbog čega mora naposljetku propasti.

1. NASTOJANJA OKO JEDINSTVA I PERSPEKTIVE JEDINSTVA DO POČETKA ŠEZDESETIH GODINA

Bečki kongres je 1815. god. razdijelio i rasprodao Evropu na način koji je cijelom svijetu jasno pokazao potpunu nesposobnost vladara i državnika. Opći rat naroda protiv Napoleona bio je reakcija nacionalnog osjećanja, koje je Napoleon gazio nogama kod svih naroda. Kao hvalu za nj, vladari i diplomati Bečkog kongresa su ovo nacionalno osjećanje

---

[1] Ovaj rad Fridriha Engelsa nađen je u njegovoj rukopisnoj ostavštini, u jednom povećem kovertu na kome je pisalo: *Teorija sile.* U istom kovertu nalazile su se tri glave iz drugog odjeljka *Anti-Diringa* (II, III i IV) i razne Engelsove bilješke. Cio taj materijal Engels je bio pripremio za brošuru, o kojoj nešto više doznajemo iz nedovršenog predgovora. Taj predgovor glasi:

»Ovaj spis je separatan otisak iz moga rada *Prevrat u nauci izvršen od g. Eugena Diringa* i obuhvata tri glave koje tamo imaju naslov *Teorija sile.* One su već ranije izašle posebno u ruskom prevodu, i to kao dodatak ruskom izdanju mog *Razvitka socijalizma od utopije do nauke.* U ovom izdanju izvršene su samo najnužnije izmjene i dopune. Ali separatan otisak zahtijeva poseban dodatak.

Kad na njemačkom jeziku izdajem brošuru *O ulozi sile u istoriji,* onda njemački čitalac ima pravo da od mene zahtijeva da ne krijem svoje gledanje na veoma važnu ulogu koju je sila posljednjih trideset godina igrala baš u njegovoj istoriji. Zato

još grublje pogazili. Najmanja dinastija vrijedjela je više od najvećeg naroda. Njemačka i Italija bile su opet rascjepkane na male države. Poljska po četvrti put podijeljena, Mađarska je ostala podjarmljena. Pa čak se ne može reći da je narodima učinjena nepravda, jer zašto su to dopustili i zašto su ruskog cara bili pozdravili kao svog oslobodioca?

Ali ovo nije moglo potrajati. Od kraja srednjeg vijeka istorija radi u pravcu konstituiranja takve Evrope koja će se sastojati od velikih nacionalnih država. Jedino takve države su normalna politička organizacija evropske vladajuće buržoazije, a takođe su neophodan preduslov za uspostavljanje harmonične internacionalne saradnje narodâ, bez koje vladavina proletarijata ne može postojati. Da bi se obezbijedio internacionalni mir, najprije moraju biti uklonjena sva ona nacionalna trvenja koja se mogu izbjeći, svaki narod mora biti nezavisan i gospodar u vlastitoj kući. Sa razvojem trgovine, poljoprivrede, industrije, a time socijalne moći buržoazije, jačalo je svuda nacionalno osjećanje; rascjepkane i ugnjetene nacije zahtijevale su jedinstvo i samostalnost.

Stoga je revolucija od 1848. bila svuda izvan Francuske usmjerena isto toliko na zadovoljenje nacionalnih koliko i slobodarskih zahtjeva. Ali iza buržoazije, koja je ostala pobjednik u prvom naletu, svuda se već dizala preteća figura proletarijata, koji je u stvari izvojevao pobjedu, i gonila buržoaziju u naručje tek pobijeđenog protivnika — monarhijske, birokratske, polufeudalne i vojne reakcije, kojoj je revolucija podlegla 1849. U Mađarsku, gdje se to nije desilo, umarširali su Rusi i ugušili revoluciju. Ruski car, kome to nije bilo dosta, došao je u Varšavu i sudio tamo kao arbitar

---

sam dodao još četvrtu glavu, koja sadrži, naravno, samo osnovna gledišta. Možda ću jedanput kasnije moći ovaj predmet da obradim opširnije.«

Četvrta glava, na kojoj je Engels radio u zimu 1887/88. godine, ostala je nedovršena. U njenom nedovršenom obliku prvi put je objavio u pet brojeva (22—26) XIV godišta (1895/96) *Neue Zeita,* neposredno poslije Engelsove smrti, Eduard Bernštajn, davši joj naslov *Sila i ekonomija pri stvaranju novog njemačkog Rajha* i niz podnaslova.

[2] Riječ je o teoriji sile. Vidi *F. Engels,* »Anti-Diring« »Kultura«, Beograd 1959, str. 175—202.

Evrope. On je imenovao Kristijana Gliksburga, svoju poslušnu kreaturu, za prestolonasljednika Danske. On je ponizio Prusku onako kako je još nikad niko nije ponizio, zabranivši joj i samu pomisao na eksploatiranje njemačkih težnji za jedinstvom i primoravši je da uspostavi Bundestag[3] i da se potčini Austriji. Na prvi pogled se činilo da je cijeli rezultat revolucije u tome da se u Austriji i Pruskoj upravlja po ustavnoj formi ali u starom duhu i da ruski car vlada Evropom više nego ikad ranije.

Ali u stvarnosti revolucija je i buržoaziju raskomadanih zemalja, a naročito Njemačke, snažno prodrmala i pokrenula iz tradicionalnog javašluka. Ona je dobila udio, iako skroman, u političkoj vlasti, a svaki politički uspjeh buržoazije iskorišćava se za industrijski prosperitet. »Luda godina«, koja je srećom prošla, opipljivo je pokazala buržoaziji da ona sad mora, jedanput zauvijek, učiniti kraj staroj letargiji i dremežu. Zbog kalifornijske i australijske zlatne kiše i drugih okolnosti došlo je do takvog proširenja svjetskog tržišta i poleta poslova kao nikad ranije; trebalo je prihvatiti se posla i obezbijediti sebi udio. Počeci krupnih industrija, koje su poslije 1830. i naročito poslije 1840. nastajale na Rajni, u Saksonskoj, Šleskoj, Berlinu i u pojedinim gradovima Juga, sad su se brzo razvijali i proširivali; kućna industrija u seoskim srezovima širila se sve više i više; gradnja željeznica je ubrzavana, a emigracija, koja je uza sve to ogromno rasla, stvorila je njemačko transatlantsko parobrodarstvo, kome nije bila potrebna nikakva subvencija. Više nego ikad ranije nastanjivali su se njemački trgovci u svim prekomorskim emporijima, igrali ulogu posrednika u sve većem dijelu svjetske trgovine i postepeno počinjali posredovati u prodaji ne samo engleskih nego i njemačkih industrijskih proizvoda.

---

[3] *Bundestag* (Savezna skupština) — predstavnički organ država Njemačkog Saveza, zasjedao je u Frankfurtu na Majni. Njemački Savez, konfederacija koja se sastojala od 35 država i 4 slobodna grada, obrazovan je 8. VI 1815. na Bečkom kongresu. Hegemoniju u Njemačkom savezu imala je Austrija. Rješenja Bundestaga nisu bila obavezna za države članice Saveza. Njemački savez raspao se za vrijeme revolucije 1848—49 ali je 1850. ponovo uspostavljen na osnovu *Olomouckih punktacija*, ugovora između Pruske i Austrije. Postojao je do 1866.

Ali ovoj industriji, koja se snažno razvijala, i s njom tijesno povezanoj trgovini morale su njemačke male države sa svojim mnogostrukim i različitim trgovinskim i industrijskim zakonodavstvom ubrzo postati nepodnošljivi okovi. Na svakih nekoliko milja drugo mjenično pravo, drugi uslovi pri vršenju industrijske djelatnosti, svuda, ali baš svuda, druge šikane, birokratske i fiskalne klopke, a često još i esnafska ograničenja protiv kojih nije pomagala ni koncesija! A uz to mnogi različiti zakoni o zavičajnosti i ograničenju boravka, koji su kapitalistima onemogućavali da raspoloživu radnu snagu bace u dovoljnom broju na mjesta gdje su ruda, ugalj, vodena snaga i drugi prirodni uslovi nalagali podizanje industrijskih preduzeća! Mogućnost da se neometano eksploatiše radna snaga otadžbine bila je prvi uslov industrijskog razvoja; ali, svuda gdje je patriotski fabrikant sakupljao radnike sa svih strana, nastanjivanju pridošlica opirala se policija i uprava za staranje o sirotinji. Opštenjemačko građansko pravo i puna sloboda kretanja za sve građane Rajha, jedinstveno trgovinsko i industrijsko zakonodavstvo više nisu bili patriotske fantazije egzaltiranih studenata; to su sad bili nužni životni uslovi industrije.

Uz to u svakoj državi i državici drugi novac, druge mjere i težine, često po dvije i tri u istoj državi. A od svih tih bezbrojnih vrsta monete, mjere ili težine ni jedna jedina nije bila priznata na svjetskom tržištu. Zar je onda čudo što su trgovci i fabrikanti, koji su pravili poslove na svjetskom tržištu ili imali da konkurišu uvezenim artiklima, morali pored svih tih i tolikih moneta, mjera, i težina da upotrebljavaju još i strane, što je pamučna pređa namatana u engleskim funtama, što su svilene materije izrađivane u metarskim dužinama, računi za inostranstvo ispostavljani u funtama sterlinga, dolarima, francima? I kako da se pojave velike kreditne ustanove na ovim ograničenim valutnim oblastima, sa banknotama u guldenima na jednom mjestu, u pruskim talirima na drugom, pored talira u zlatu, »novih dvotrećinskih« talira, maraka u papiru, maraka u moneti, monete od dvadeset guldena, monete od dvadeset i četiri guldena, pri beskrajnim preračunavanjima i kolebanjima kurseva?

A ako je uspjelo da se sve to najzad svlada, koliko je snage utrošeno kod svih tih trvenja, koliko je novca i vremena bilo izgubljeno! Najzad se i u Njemačkoj počelo shvaćati da je danas vrijeme — novac.

Mlada njemačka industrija morala je izdržati probu na svjetskom tržištu; ona je mogla porasti samo putem izvoza. Za ovo je bilo potrebno da u tuđini uživa zaštitu međunarodnog prava. Engleski, francuski i američki trgovac mogao je u inozemstvu da uvijek dozvoli sebi još i nešto više nego kod kuće. Za njega se zauzimalo njegovo poslanstvo, a u slučaju nužde — i nekoliko ratnih brodova. A Nijemac! Na Levantu se Austrijanac bar donekle mogao osloniti na svoje poslanstvo, a drugdje ono nije ni njemu mnogo pomagalo. Ali kad se pruski trgovac požalio u tuđini svome poslaniku na nanesenu nepravdu, dobijao je gotovo uvijek odgovor: »Tako vam i treba, šta ovdje tražite, zašto ne sjedite lijepo kod kuće?« Pogotovo je trgovac iz male države bio svuda bespravan. Ma kuda došli, njemački trgovci stajali su pod tuđom — francuskom, engleskom, američkom — zaštitom, ili su gledali da što prije steknu državljanstvo u novoj domovini. Pa čak kad bi se njihovi poslanici i htjeli da zauzmu za njih, šta bi im to vrijedilo? Njemački poslanici u prekomorskim zemljama bili su i sami tretirani kao čistači cipela.

Iz ovoga se vidi kako je zahtijevanje jedne jedinstvene »otadžbine« imalo vrlo materijalnu pozadinu. To više nije bila maglovita težnja članova studentskih udruženja na vartbruškim proslavama »gdje su hrabrost i snaga plamtjele u njemačkim dušama« i gdje je, po jednoj francuskoj melodiji, »mladića vuklo da s vjetrom poleti, za otadžbinu svoju tući se i mrijeti« da bi se uspostavila romantična slava srednjovjekovnog carstva, i gdje je s vjetrom leteći mladić pod svoje stare dane postao sasvim običan pijetistički i apsolutistički vladarski sluga. Isto tako to više nije bio, čvrstom tlu već znatno bliži, unitaristički poklič advokata i drugih buržoaskih ideologa proslave u Hambahu, koji su mislili da vole slobodu i jedinstvo zbog njih samih i koji nisu opažali da je pretvaranje Njemačke u neku vrstu Švajcarske, u republiku sa kantonima, na šta se svodio ideal najtrezvenijih glava među njima, isto tako nemoguće kao i hoenštaufovsko

carstvo[4] onih studenata. Ne, to je bila želja, rođena iz direktne poslovne potrebe praktičnog trgovca i industrijalca, da se ukloni sav onaj istorijski baštinjeni malodržavni starež koji je stajao na putu slobodnom razvoju trgovine i industrije, da se odstrani sve suvišno trenje koje njemački poslovni čovjek mora najprije savladati kod kuće ako hoće da stupi na svjetsko tržište, a od čega su svi njegovi konkurenti bili pošteđeni. Njemačko jedinstvo je postalo ekonomska nužnost. A ljudi koji su ga sad zahtijevali znali su šta hoće. Bili su vaspitani u trgovini i za trgovinu, umjeli su da trguju, a moglo se s njima i pogađati. Znali su da se mora tražiti što viša cijena, ali i liberalno skidati od cijene. Oni su pjevali o njemačkoj otadžbini, ubrajajući tu i Štajersku, Tirol i Austriju, »bogatu slavom i pobjedama«, i »Von der Maas bis an die Memel, von der Etsch bis an den Belt, Deutschland, Deutschland über alles, über alles in der Welt«[5] — no bili su spremni da na ovu otadžbinu, koja je imala da bude sve veća, odobre prilično veliki rabat pri plaćanju u gotovom — dvadeset i pet do trideset odsto. Njihov plan jedinstva je bio gotov i odmah ostvarljiv.

Ali njemačko jedinstvo nije bilo samo njemačko pitanje. Od tridesetogodišnjeg rata[6] ni jedna jedina općenjemačka

---

[4] *Hoenštaufovci* (Hohenstaufen) — dinanstija njemačkih careva od 1138—1254. Od kraja XII vijeka vladali su Južnom Italijom i Sicilijom. U svom nastojanju da stvore »svjetsko carstvo«, Hoenštaufovci Fridrih I Barbarosa, Hajnrih VI i Fridrih II sukobili su se s rimskim papama i gradovima sjeverne Italije; u borbi sa ovim protivnicima dinastija Hoenštaufovaca bila je uništena.

[5] Od Masa (franc. Meuse) pa sve do Memela, od Eča (ital. Adige) pa do Belta, Njemačka, Njemačka iznad svega, iznad svega na svijetu.

[6] *Tridesetogodišnji rat 1618—1648* — rat njemačkih protestantskih knezova, na jednoj strani, i cara (Habsburga) s njemačkim katoličkim knezovima, na drugoj strani. Započet kao unutrašnji njemački rat, pretvorio se brzo u općeevropski rat. Na strani cara i katoličkih knezova bili su rimski papa i Španija (Katolička liga), a u antihabzburšku koaliciju, osim njemačkih protestantskih knezova (Protestantska unija), ulazile su, u raznim periodima rata, Engleska, Francuska, Švedska, Nizozemska, Danska i dr. Završen je vestfalskim mirom 1648, po kojem je Švedska dobila niz njemačkih teritorija, a Francuska sačuvala za sebe Mec, Tul i Verden.

stvar nije bila rješavana bez vrlo osjetnog miješanja inostranstva. Fridrih II osvojio je 1740. Šlesku pomoću Francuza. Francuska i Rusija su 1803. bukvalno diktirale reorganizaciju Svetog rimskog carstva Generalnim zaključkom Deputacije Rajha[7]. Zatim je Napoleon ustrojio Njemačku kako je njemu konveniralo. I najzad, na Bečkom kongresu ona je bila nanovo, u prvom redu od Rusije a u drugom od Engleske i Francuske, rascjepkana na 36 država sa preko 200 posebnih velikih i malih komada zemlje, a njemački dinasti, baš kao i 1802. do 1803. na Regensburškom rajhstagu, pošteno su tome pripomogli i rascjepkanost još povećali. Uz to su pojedini komadi Njemačke bili predati stranim vladarima. Tako je Njemačka bila ne samo nemoćna i bespomoćna, iznuravajući se u unutrašnjem razdoru, ne samo politički, vojnički i čak industrijski osuđena na beznačajnost, nego, što je još mnogo gore, Francuska i Rusija su po tradiciji stekle pravo na rascjepkanost Njemačke, baš kao što su Francuska i Austrija prisvojile sebi pravo da bdiju nad tim da Italija ostane raskomadana. To je bilo ono tobožnje pravo koje car Nikolaj ostvario 1850. kad je, najgrublje zabranjujući svaku samovlasnu promjenu Ustava, iznudio uspostavljanje Bundestaga, tog izraza nemoći Njemačke.

Dakle, jedinstvo Njemačke moralo je biti izvojevano ne samo protiv vladara i drugih unutrašnjih neprijatelja, nego i protiv inostranstva. Ili pak — pomoću inostranstva. A kakva je u to vrijeme bila situacija u inostranstvu?

U Francuskoj je Luj Bonaparte iskoristio borbu između buržoazije i radničke klase da bi se pomoću seljaka popeo na predsjedničku stolicu, a pomoću armije na carski prijesto.

---

[7] *Generalni zaključak Deputacije Rajha* (Reichsdeputationshauptschluss). — Februara 1803. obrazovana je pri Rajhstagu u Regensburgu specijalna Deputacija (Komisija) Rajha, koja je pod francuskim i ruskim pritiskom donijela zaključak o sekularizaciji crkvenih država i o medijatizaciji (potčinjavanju sitnih knezova Rajha krupnijim; medijatizovani knez nije više bio potčinjen carskoj vlasti neposredno, nego *posredno*, preko drugog, krupnijeg kneza). Na osnovu toga zaključka ukinuta su gotovo sva crkvena i sitna svjetovna njemačka kneževstva, a broj slobodnih gradova sveden na 6. Ukupno je bilo likvidirano 112 državica a njihove teritorije predane Austriji, Pruskoj, Hanoveru, Badenu, Bavarskoj i dr.

Ali novi, od armije na prijesto dovedeni car Napoleon u granicama Francuske od 1815 — to je bila nemoguća stvar. Ponovo rođeno Napoleonovo carstvo — to je značilo proširenje Francuske do Rajne, ostvarenje tradicionalnog sna francuskog šovinizma. No, Rajnu Napoleon nije mogao dobiti odmah; svaki pokušaj u tom pravcu imao bi za posljedicu evropsku koaliciju protiv Francuske. Umjesto toga, pružala se prilika da se uveća prestiž Francuske i da se armija pokrije novim lovorikama u jednom ratu, vođenom u sporazumu sa gotovo cijelom Evropom, protiv Rusije, koja je revolucionarni period Zapadne Evrope iskoristila da krišom okupira dunavske kneževine[8] i pripremi nov osvajački rat protiv Turske. Engleska je sklopila savez sa Francuskom, Austrija je jednoj i drugoj bila naklonjena, samo je herojska Pruska ljubila rusku šibu, koja je još juče kažnjavala, i ostala je u rusofilskoj neutralnosti. Ali ni Engleska ni Francuska nisu željele ozbiljnu pobjedu nad protivnikom, i tako se rat završio vrlo blagim poniženjem Rusije i rusko-francuskim savezom protiv Austrije.*

Krimski rat učinio je Francusku vodećom silom Evrope, a avanturistu Napoleona najvećim čovjekom dana, što, dabome, ne znači mnogo. Ali krimski rat nije Francuskoj donio

[8] *Dunavske kneževine* — nekadašnji naziv za kneževine Vlašku i Moldaviju.

* Krimski rat je bio jedna jedinstvena kolosalna komedija zablude, gdje se kod svakog novog prizora pita: ko sad treba da bude prevaren? Ali komedija je stajala nebrojeno blago i dobar milion ljudskih života. Tek što je rat počeo, Austrija je umarširala u dunavske kneževine; Rusi su se povukli pred Austrijancima. Time je na ruskoj kopnenoj granici, dotle dok je Austrija ostajala netralna, rat protiv Turske bio onemogućen. No, Austrija se mogla pridobiti kao saveznik za rat na toj granici pod uslovom da se rat ozbiljno vodi radi uspostavljanja Poljske i trajnog pomjeranja ruske zapadne granice. Tada bi morala da se pridruži Pruska, preko koje je Rusija sada sve uvozila; Rusija bi bila blokirana s kopna i s mora i morala bi brzo podleći. Ali to nije bila namjera saveznika. Naprotiv, oni su bili srećni što su se sad oslobodili svake opasnosti jednog ozbiljnog rata. Palmerston je predložio da se ratište prenese na Krim — što je Rusija željela — a Luj Napoleon je vrlo rado na to pristao. Rat je tamo mogao da ostane još samo prividan rat, i tako su svi glavni učesnici bili zadovoljeni. Ali car Nikolaj uvrtio je sebi

nikakvo teritorijalno uvećanje; zato je u svom krilu nosio novi rat, u kome je trebalo da Luj Napoleon ispuni svoj pravi poziv kao »uvećavalac imperije«. Taj novi rat bio je pripremljen već za vrijeme prvoga rata time što je Sardiniji bilo dopušteno da se priključi savezu zapadnih sila kao satelit carske Francuske i specijalno kao njena predstraža protiv Austrije; dalje, on je bio pripremljen prilikom zaključenja mira sporazumom Luja Napoleona sa Rusijom, kojoj nije bilo ništa ugodnije nego kažnjavanje Austrije.

Luj Napoleon bio je sad idol evropske buržoazije. Ne samo zbog toga što je »spasao društvo« 2. decembra 1851. kad je, doduše, uništio političku vladavinu buržoazije, ali samo zato da bi spasao njenu socijalnu vladavinu; ne samo zbog toga što je pokazao kako se opće pravo glasa u povoljnim prilikama može pretvoriti u oruđe za ugnjetavanje masa; ne samo zbog toga što su pod njegovom vladavinom industrija i trgovina, a naročito špekulacija i berzanska igra doživjele dotle neviđen polet, nego prije svega zbog toga što je buržoazija u njemu vidjela prvog »velikog državnika«, koji je bio meso njenog mesa, kost njene kosti. On je bio skorojević kao i svaki pravi buržoa. »Namazan svim mastima«, karbonarski zavjerenik[9] u Italiji, artiljerijski oficir u Švajcarskoj, zaduženi otmeni lumpacius vagabundus i poli-

---

u glavu da tamo vodi ozbiljan rat, a zaboravio je pri tom da ono što za prividan rat predstavlja najpovoljniji teren, za ozbiljan rat predstavlja najnepovoljniji. Snaga Rusije u defanzivi — ogromno prostranstvo njene rijetko naseljene, besputne i izvorima snabdijevanja siromašne teritorije — okreće se pri svakom ruskom ofanzivnom ratu protiv same Rusije, i nigdje više nego u pravcu Krima. Južnoruske stepe, koje su imale da budu grob napadača, postale su grob ruskih armija, koje je Nikolaj brutalnom i glupom bezobzirnošću jednu za drugom — najzad usred zime — gonio u Sevastopolj. I kad je posljednja, na brzinu prikupljena, jedva oskudno naoružana, mizerno snabdjevena kolona izgubila na maršu dvije trećine svoga sastava (čitavi bataljoni propali su u snježnoj vijavici), a ostatak nije bio u stanju da otjera neprijatelja sa ruskog tla, tada se naduveni šupljoglavac Nikolaj bijedno slomio i otrovao. Otada je rat postao ponovo prividan i doveo ubrzo do zaključenja mira.

[9] *Karbonarski zavjerenik* — član tajne revolucionarne organizacije koja je postojala u Italiji u prvoj trećini XIX vijeka; karbonarski, od italijanskog *carbonaro* = ugljenar.

cijski volonter u Engleskoj, ali uvijek i svuda pretendent, on se avanturističkom prošlošću i moralnom kompromitovanošću u svim zemljama spremio za cara Francuza i upravljača sudbinom Evrope, kao što se uzorni buržoa, Amerikanac, spremao za milionara nizom poštenih i lažnih bankrotstava. Kao car potčinio je ne samo politiku kapitalističkom profitu i berzanskoj igri, nego je i samu politiku vodio sasvim po načelima berze i špekulirao »nacionalnim principom«. Rascjepkanost Njemačke i Italije bila je neoborivo osnovno pravo dotadašnje francuske politike; Luj Napoleon se odmah prihvatio toga da ovo osnovno pravo rasproda na parče za takozavane kompenzacije. Bio je spreman da ide na ruku Italiji i Njemačkoj u odstranjivanju rascjepkanosti, pod uslovom da mu Italija i Njemačka svaki korak ka nacionalnom jedinstvu plate ustupanjem teritorije. Time se ne samo zadovoljavao francuski šovinizam i carstvo postepeno dovodilo u granice od 1801, nego se i Francuska ponovo predstavljala kao specifično prosvijećena i narodnooslobodilačka sila, a Luj Napoleon kao zaštitnik potlačenih nacija. I čitava prosvijećena i nacionalnom idejom ushićena buržoazija (jer je bila živo zainteresirana za odstranjenje svih poslovnih zapreka sa svjetskog tržišta) jednoglasno je klicala toj svjetskooslobodilačkoj prosvijećenosti.

Početak je učinjen u Italiji. Tu je od 1849. Austrija vladala neograničeno, a Austrija je tada bila grešni jarac cijele Evrope. Mršavi rezultati krimskog rata nisu pripisivani neodlučnosti zapadnih sila, koje su htjele samo prividan rat, nego neodlučnom držanju Austrije, za koje su najveću krivicu snosile same zapadne sile. Ali Rusiju je marš Austrijanaca na Prut — hvala za rusku pomoć u Mađarskoj 1849 — toliko uvrijedio (mada je baš taj marš spasio Rusiju) da se radovala svakom napadu na Austriju. Pruska više nije uzimana u račun, i bila je već na Pariskom mirovnom kongresu tretirana s nipodaštavanjem. I tako je rat za oslobođenje Italije »sve do Jadrana«, zakuhan uz sudjelovanje Rusije, preduzet u proljeće 1859. i već u ljeto završen na Minču[10]. Austrija nije bila izbačena iz Italije; Italija nije bila

---

[10] *Minčo* — rijeka u Sjevernoj Italiji, pritoka Poa. Na Minču su se odigrale poznate bitke: kod Kustoce 1848. i 1866, a kod Solferina 1859.

»oslobođena do Jadrana« i nije bila ujedinjena; Sardinija je uvećala teritoriju, ali je Francuska stekla Savoju i Nicu i time, prema Italiji, granicu od 1801.

Ali time nisu bili zadovoljni Italijani. U Italiji je tada još preovladavala prava manufaktura, a krupna industrija bila je još u povojima. Radnička klasa još ni izdaleka nije bila sasvim eksproprirana i proletarizirana; u gradovima je još posjedovala sopstvena sredstva za proizvodnju, a na selu je industrijski rad bio sporedno zanimanje sitnih seljaka — sopstvenika ili zakupaca zemlje. Stoga energija buržoazije još nije bila slomljena suprotnošću prema modernom klasno svjesnom proletarijatu. A pošto je u Italiji rascjepkanost postojala samo zbog austrijske tuđinske vladavine, pod čijom su zaštitom vladari rđavu upravu doveli do krajnjih granica, stajali su i krupno zemljoposjedničko plemstvo i gradska narodna masa na strani buržoazije kao zatočnika nacionalne nezavisnosti. Ali tuđinska vladavina bila je 1859, osim u Veneciji, zbačena, njeno dalje miješanje u Italiji onemogućeno od strane Francuske i Rusije i niko se nje više nije bojao. A Italija je u Garibaldiju imala heroja antičkog karaktera, koji je mogao stvarati čuda i koji je stvarao čuda. Sa hiljadu dobrovoljaca srušio je cijelo Napuljsko kraljevstvo, faktički ujedinio Italiju, pokidao cio vještački splet bonapartističke politike. Italija je bila slobodna i, u stvari, ujedinjena — ali ne spletkama Luja Napoleona nego revolucijom.

Poslije italijanskog rata spoljna politika Drugog francuskog carstva nije više ni za koga bila tajna. Pobjedioci velikog Napoleona trebalo je da budu kažnjeni — ali l'un apres l'autre, jedan za drugim. Rusija i Austrija dobile su svoj dio, na redu je bila Pruska. A Pruska je bila prezrenija no ikad; njena politika za vrijeme italijanskog rata bila je kukavička i jadna, sasvim kao u vrijeme bazelskog mira 1795[11]. S politikom »slobodnih ruku« ona je dotjerala dotle da je bila potpuno osamljena u Evropi, da su svi njeni veliki i mali susjedi s radošću očekivali prizor kako će

[11] Bazelski mir — mirovni ugovor između Francuske i Pruske (5. april 1795), po kojem je Francuska stekla pravo na lijevu obalu Rajne.

Pruska obrati bostan, da su njene ruke bile slobodne još samo za jedno: da ustupe lijevu obalu Rajne Francuskoj.

Zaista, prvih godina poslije 1859. vladalo je svuda, i nigdje jače nego na samoj Rajni, uvjerenje da će lijeva obala Rajne neminovno pripasti Francuskoj. Ovo se nije baš željelo, ali se na to gledalo kao na neizbježnu sudbinu, a — priznajmo istini za volju — nije se od toga baš mnogo strahovalo. Kod seljaka i sitne buržoazije ponovo su se probudila stara sjećanja na francusko vrijeme, koje je stvarno donijelo slobodu; što se tiče buržoazije, finansijska aristokratija, osobito u Kelnu, bila je već jako upetljana u prevare pariskog Crédit Mobilier-a i drugih bonapartističkih kaišarskih kompanija i glasno je zahtijevala aneksiju.*

Ali gubitak lijeve obale Rajne oslabio bi ne samo Prusku nego i Njemačku. A Njemačka je bila pocjepanija no ikad. Austrija i Pruska otuđile su se više no ikad zbog neutralnosti Pruske u italijanskom ratu, a žgadija malih vladara je upola bojažljivo, upola požudno pogledala ispod oka na Luja Napoleona kao protektora obnovljenog Rajnskog saveza[12] — to je bila situacija zvanične Njemačke. I to u momentu kad su samo ujedinjene snage čitave nacije mogle otkloniti opasnost rasparčavanja.

Ali kako ujediniti snage cijele nacije? Pošto su pokušaji od 1848, koji su gotovo svi bili magloviti, propali, no baš svojom propašću raspršili mnogu maglu, otvarala su se tri puta.

Prvi put bio je put stvarnog ujedinjenja uklanjanjem svih posebnih država, dakle otvoreno revolucionaran put. Taj put je baš tada doveo u Italiji do cilja; savojska dinastija priključila se revoluciji i time zadobila krunu Italije. Ali za takav smion čin bili su naši njemački Savojci, Hoencolerni,

---

* Da je ovo tada bilo opće raspoloženje na Rajni, u to smo se Marks i ja dosta često uvjeravali na licu mjesta. Industrijalci s lijeve obale Rajne pitali su me, između ostalog, kako će se njihova industrija osjećati pod francuskom carinskom tarifom.

[12] *Rajnski Savez* (1806—1813) — konfederacija većeg broja država zapadne i južne Njemačke. Nalazeći se pod protektoratom Napoleonove Francuske, Rajnski savez imao je da posluži kao njeno političko i vojno uporište u centralnoj Evropi. Raspao se poslije Napoleonova poraza u bici kod Lajpciga.

pa čak i njihovi najodvažniji Kavuri à la Bismark, apsolutno nesposobni. Narod bi sve morao učiniti sam — a u ratu za lijevu obalu Rajne on bi zacijelo bio u stanju da učini sve potrebno. Neizbježan uzmak Prusa preko Rajne, pozicioni rat kod rajnskih tvrđava i u tom slučaju nesumnjiva izdaja južnonjemačkih vladara — to bi bilo dovoljno da razbukti nacionalni pokret pred kojim bi se čitavo gazdovanje dinasta raspršilo. A tada bi Luj Napoleon bio prvi koji bi vratio mač u korice. Drugo Carstvo moglo je upotrijebiti kao protivnika samo reakcionarne države, prema kojima se pojavljivalo kao nastavljač francuske revolucije, kao oslobodilac narodâ. Prema jednom narodu u revoluciji ono je bilo nemoćno, štaviše pobjedonosna njemačka revolucija mogla je dati podstrek za obaranje cijelog francuskog carstva. To bi bio najpovoljniji slučaj; u najnepovoljnijem slučaju, ako bi dinasti zagospodarili pokretom, lijeva obala Rajne bila bi privremeno izgubljena u korist Francuske, aktivna ili pasivna izdaja dinasta razgolićena pred cijelim svijetom i stvorena kritična situacija iz koje Njemačka ne bi imala drugog izlaza do revolucije, protjerivanja svih vladara i uspostavljanja jedinstvene njemačke republike.

Pri tadašnjem stanju stvari na taj put ujedinjenja Njemačke moglo se stupiti samo u slučaju ako bi Napoleon počeo rat zbog rajnske granice. Ali taj rat je izostao — iz razloga koje ćemo nešto dalje pomenuti. A time je i pitanje nacionalnog ujedinjenja prestalo da bude neodložno životno pitanje koje je moralo da bude riješeno od danas do sutra, ako se nije htjela doživjeti katastrofa. Nacija je neko vrijeme mogla da čeka.

Drugi put bio je ujedinjenje pod hegemonijom Austrije. Austrija je 1815. zadržala u cijelosti položaj kompaktne, zaokrugljene državne teritorije koji joj je bio nametnut napoleonskim ratovima. Svoje pređašnje izolovane posjede u južnoj Njemačkoj nije zahtijevala nazad; zadovoljila se pripajanjem starih i novih područja koja su se mogla geografski i strategijski prilagoditi preostalom jezgru Monarhije. Odvajanje njemačke Austrije od ostale Njemačke, započeto zaštitnim carinama Josifa II, pojačano policijskim postupcima Franca I u Italiji i dovedeno raspadom Njemačkog Rajha i Rajnskim savezom do kulminacije, ostalo je na snazi i poslije

1815. Meternih je ogradio svoju državu sa njemačke strane pravim kineskim zidom. Carine nisu puštale u nju materijalne, a cenzura duhovne proizvode Njemačke; najnevjerovatnije šikane oko pasoša ograničavale su lični saobraćaj na najnužniji minimum. Unutra je apsolutistička samovolja, koja čak ni u Njemačkoj nije imala sličnog primjera, sprečavala svako pa i najneprimjetnije političko kretanje. Tako je Austrija bila potpuno strana čitavom buržoasko-liberalnom pokretu u Njemačkoj. Sa 1848. godinom pala je velikim dijelom bar duhovna pregrada; ali događaji te godine i njihove posljedice nisu bili nimalo podesni da Austriju zbliže sa ostalom Njemačkom; naprotiv, Austrija je sve više i više insistirala na položaju nezavisne velike sile. I tako se dogodilo da niko — mada su austrijski vojnici u saveznim tvrđavama bili omiljeni, a pruski omraženi i ismijavani, i mada je Austrija na cijelom, pretežno katoličkom, jugu i zapadu još uvijek bila popularna i ugledna — nije ozbiljno mislio na ujedinjenje Njemačke pod hegemonijom Austrije, osim, možda, nekoliko vladara u malim i srednjim njemačkim državama.

Drukčije i nije moglo biti. Sama Austrija nije htjela drukčije, uprkos tome što se potajno zanosila romantičnim snovima o imperiji. Austrijska carinska granica ostala je vremenom jedina pregrada unutar Njemačke, i utoliko se jače osjećala. Politika nezavisne velike sile nije imala nikakvog smisla ako nije značila napuštanje njemačkih interesa u korist specifično austrijskih, dakle italijanskih, mađarskih itd. Kako prije tako i poslije revolucije, Austrija je ostala najreakcionarnija, savremenim strujanjima najmanje zahvaćena država Njemačke, a uz to jedina preostala specifično katolička velika sila. Što je više poslijemartovska vlada nastojala da uspostavi staro popovsko-jezuitsko gazdovanje to je manje bila moguća njena hegemonija nad zemljom koja je u dvije trećine protestantska. I najzad, ujedinjenje Njemačke pod Austrijom bilo je moguće samo razbijanjem Pruske. I mada to samo po sebi ne bi bila nikakva nesreća za Njemačku, ipak bi razbijanje Pruske od strane Austrije bilo isto toliko kobno koliko i razbijanje Austrije od strane Pruske prije predstojeće pobjede revolucije u Rusiji (poslije koje postaje suvišno, jer se tada Austrija, pošto je učinjena suvišnom, mora raspasti sama od sebe).

Ukratko, njemačko jedinstvo pod okriljem Austrije bilo je romantičan san i pokazalo se takvim kad su se njemački mali i srednji vladari 1863. godine sastali u Frankfurtu da bi austrijskog Franca Josifa proklamirali za njemačkog cara. Pruski kralj prosto nije došao, i carska komedija je bijedno propala.

Ostao je treći put: ujedinjenje pod pruskom hegemonijom. A taj put, jer se njime stvarno pošlo, vodi nas iz oblasti spekulacije na solidnije, iako prilično prljavo tlo praktične »realne politike«.

2. »NJEMAČKI POZIV« PRUSKE, NACIONALNA UNIJA I BISMARK

Od Fridriha II Pruska je gledala u Njemačkoj, kao i u Poljskoj, samo područje osvajanja, od koga treba uzeti šta se može, ali koje se mora, razumije se po sebi, dijeliti s drugima. Ovo dijeljenje Njemačke sa inostranstvom — prije svega sa Francuskom — bio je »njemački poziv« Pruske poslije 1740. »Je vais, je crois, jouer votre jeu; si les as me viennent, nous partagerons«[13] — bile su oproštajne riječi Fridriha francuskom poslaniku kad je polazio u svoj prvi rat. Vjerna tom »njemačkom pozivu«, Pruska je izdala Njemačku 1795. u bazelskom miru, pristala unaprijed (ugovor od 24. avgusta 1796), pošto je dobila obećanje da će njena teritorija biti uvećana, na ustupanje lijeve obale Rajne Francuskoj i stvarno je prilikom Generalnog zaključka Deputacije Rajha[7], koji su diktirale Rusija i Francuska, inkasirala nagradu za izdaju Rajha. Godine 1805. još jedanput je izdala svoje saveznike Rusiju i Austriju čim joj je Napoleon stavio u izgled Hanover — mamac koji je svakog puta zagrizla — ali se toliko zapetljala u svom vlastitom glupom lukavstvu da je ipak zaratila s Napoleonom, i kod Jene dobila zasluženu kaznu. Pod utiskom ovih udaraca htio je Fridrih Vilhelm III, čak poslije pobjede 1813. i 1814, da se odrekne svih zapadnonjemačkih spoljnih pozicija, da se ograniči na

---

[13] Mislim da ću igrati igru u vašu korist; ako dobijem asove, podijelićemo.

posjedovanje sjeveroistočne Njemačke i, slično Austriji, da se po mogućnosti povuče iz Njemačke — što bi cijelu zapadnu Njemačku pretvorilo u novi Rajnski savez pod ruskim ili francuskim protektoratom. Plan nije uspio; Pruskoj su, sasvim protiv kraljeve volje, naturene Vestfalija i Rajnska provincija, a s njima i nov »njemački poziv«.

Sa aneksijama — izuzev kupovine pojedinih sitnih komada zemlje — bilo je za neko vrijeme svršeno. U unutrašnjosti se, malo-pomalo, staro junkersko-birokratsko gazdovanje ponovo rascvjetalo; ustavna obećanja, data u ljutoj nevolji narodu, uporno su kršena. Ali uza sve to buržoazija se i u Pruskoj sve više uzdizala, jer bez industrije i trgovine ni nadmena pruska država nije ništa predstavljala. Polako, protiv volje, u homeopatskim dozama, morali su se činiti ekonomski ustupci buržoaziji. A sa jedne strane ti ustupci su obećavali da će poduprijeti »njemački poziv« Pruske: jer Pruska je, da bi uklonila tuđe carinske granice između svoje dvije polovine, pozvala susjedne njemačke države na carinsko ujedinjenje. Tako je nastala Carinska unija, koja je do 1830. bila samo pobožna želja (pristupio je samo Hesen-Darmštat), ali koja je zatim, pri nešto bržem tempu političkog i ekonomskog kretanja, najveći dio unutrašnje Njemačke ekonomski prisajedinila Pruskoj. Nepruske obalne zemlje ostale su van Carinske unije do poslije 1848.

Carinska unija bila je veliki uspjeh Pruske. Još je najsporednije bilo što je značila pobjedu nad austrijskim uticajem. Osnovno je bilo što je privukla na stranu Pruske svu buržoaziju malih i srednjih država. Osim u Saksonskoj, ni u jednoj drugoj državi nije industrija bila ma i samo približno razvijena kao u Pruskoj, a to se nije imalo pripisati samo prirodnim i istorijskim uslovima, nego i većoj carinskoj oblasti i većem unutrašnjem tržištu. I što se više Carinska unija širila i primala male države u to unutrašnje tržište, to više se mlada buržoazija ovih država navikavala da na Prusku gleda kao na svog ekonomskog, a jednog dana i političkog hegemona. A kako su buržuji pjevali, onako su profesori zviždali. Što su u Berlinu hegelovci filozofski konstruirali, tj. da je Pruska pozvana da stane na čelo Njemačke, to su u Hajdelbergu istorijski dokazivali Šloserovi

učenici, naročito Hojzer i Gervinus. Pri tom se, prirodno, pretpostavljalo da će Pruska promijeniti cio svoj politički sistem, da će ispuniti zahtjeve ideologa buržoazije.*

Ali sve ovo nije se događalo iz osobite ljubavi za prusku državu, kao što je to bilo, recimo, kod italijanskih buržuja koji su akceptirali Pijemont kao vodeću državu, pošto se on otvoreno stavio na čelo nacionalnog ustavnog pokreta. Ne, to se događalo protiv volje, buržuji su uzimali Prusku kao najmanje zlo, jer je Austrija njih isključila sa svoga tržišta i jer je Pruska, upoređena s Austrijom, još uvijek imala izvjestan buržoaski karakter već zbog svog finansijskog tvrdičluka. Dvije dobre institucije imala je Pruska kao prednost pred ostalim velikim državama: opštu vojnu obavezu i opšte obavezno školovanje. Uvela ih je u vrijeme očajne nužde, a u boljim danima bila se zadovoljila time da ih nemarnim provođenjem i namjernim kvarenjem liši njihovog, u izvjesnim okolnostima opasnog karaktera. Ali one su i dalje postojale na papiru, a to je Pruskoj davalo mogućnost da potencijalnu energiju koja drijema u narodnoj masi razvije jednog dana do tog stepena koji bi drugdje, pri istom broju stanovništva, bio nedostižan. Buržoazija se snalazila u obje institucije; lična obaveza služenja vojnog roka za »jednogodišnje«, dakle za buržoaske sinove, mogla se oko 1840. lako i prilično jevtino zaobići mitom, utoliko prije što se tada u samoj armiji malo polagalo na oficire landvera[14], regrutovane iz krugova trgovaca i industrijalaca. A što se tiče obaveznog školovanja, za buržoaziju je bilo od velike koristi što je u Pruskoj neosporno još postojao veći broj ljudi sa izvjesnim elementarnim znanjem; taj broj je na-

---

* *Rajnske novine* od 1842. raspravljale su sa ovog stanovišta pitanje pruske hegemonije. Gervinus mi je već u ljeto 1843. rekao u Ostendeu: »Pruska mora stati na čelo Njemačke, a za to je potrebno troje: Pruska mora dati ustav, mora dati slobodu štampe i mora prihvatiti spoljnu politiku koja ima određenu boju.«

[14] *Landver* (Landwehr) — u pruskom sistemu oružanih snaga XIX vijeka bio je prvobitno jedan oblik milicije (suprotno stajaćoj vojsci).

pretkom krupne industrije najzad postao čak nedovoljan.* žalbe na skupo stajanje obje institucije, koje je dolazilo do izražaja u visokim porezima, čule su se, uglavnom, kod sitne buržoazije; ojačala buržoazija izračunala je, međutim, da će ovo skupo stajanje buduće velike sile, koje je, dodušc, neprijatno ali i neizbježno, biti obilno nadoknađeno povećanim profitima.

Ukratko, njemački buržuji nisu imali nikakvih iluzija o pruskoj ljubaznosti. Poslije 1840. pruska hegemonija stekla je kod njih ugled samo zato i samo toliko koliko je pruska buržoazija, zbog svog bržeg ekonomskog razvoja, privredno i politički stala na čelo njemačke buržoazije, samo zato i samo toliko koliko su Rotecki i Velkeri staroustavnog Juga bili potisnuti u pozadinu od Kamphauzena, Hanzemana i Mildea pruskog Sjevera, advokati i profesori od trgovaca i fabrikanata. I doista se kod pruskih liberala posljednjih godina prije 1848, naročito kod rajnskih, osjećao sasvim drugi revolucionarni duh nego kod liberala iz malih država Juga. Tada su nastale dvije najbolje političke narodne pjesme poslije XVI vijeka — pjesma o gradonačelniku Čehu i pjesma o baronici Droste-Fišering, nad drskošću kojih se danas, u starosti, zgražaju oni isti ljudi koji su ih 1846. veselo pjevali:

Hatte je ein Mensch so 'n Pech
Wie der Bürgermeister Tschech,
Dass er diesen dicken Mann
Auf zwei Schritt nicht treffen kann![15]

Ali sve to trebalo je uskoro da se izmijeni. Došla je februarska revolucija, i bečki martovski dani, i berlinska revolucija od 18. marta. Buržoazija je pobijedila a da se nije ozbiljno ni borila; ozbiljnu borbu, kad je do nje došlo, ona čak nije ni htjela. Jer buržoazija, koja je još nedavno koketovala sa socijalizmom i komunizmom onog doba (naročito na Rajni), odjednom je opazila da je odgojila ne samo

* Još za vrijeme »Kulturkampf«-a žalili su mi se rajnski fabrikanti da ne mogu odlične radnike da unaprijede za nadglednike zbog toga što nemaju dovoljno školskog znanja. A to naročito važi za katoličke krajeve.

[15] Ima l' iko takav peh, — kao birgermajster Čeh, — koji toga debeljka — promaši na dva koraka! *Prev.*

pojedine radnike, nego radničku *klasu*, proletarijat, koji je, doduše, još napola obuzet snom, ali se ipak postepeno budi, i koji je po svojoj najdubljoj prirodi revolucionaran. A taj proletarijat, koji je svuda izvojevao pobjedu za buržoaziju, postavljao je već, naročito u Francuskoj, zahtjeve koji su bili nespojivi sa opstankom cijelog buržoaskog poretka; u Parizu je došlo do prve strahovite borbe između obje klase 23. juna 1848; poslije četverodnevne bitke proletarijat je podlegao. Otada je masa buržoazije u cijeloj Evropi stala na stranu reakcije, povezala se s apsolutističkim birokratima, feudalcima i popovima — koje je pomoću radnika tek bila oborila — protiv neprijatelja društva, to jest protiv tih istih radnika.

U Pruskoj se to dogodilo u toj formi da je buržoazija ostavila na cjedilu svoje sopstvene izabrane predstavnike i s prikrivenim ili otvorenim veseljem posmatrala kad ih je vlada, u novembru 1848, rastjerala. Junkersko-birokratska vlada, koja se otada desetak godina šepurila u Pruskoj, morala je, doduše, upravljati u ustavnoj formi, ali se za ovo svetila sistemom sitnih, dotada i u samoj Pruskoj nečuvenih šikaniranja i maltretiranja, pod kojim niko nije patio više od buržoazije. Ali ona je skrušeno ušla u sebe, ponizno je primala kišu udaraca kao kaznu za svoje nekadašnje revolucionarne prohtjeve i sad je malo-pomalo učila da misli ono što je kasnije izrekla: ipak smo džukele!

Onda je došlo regentstvo. Da bi dokazao svoju vjernost kralju, Mantojfel je prestolonasljednika, sadašnjeg cara (Vilhelma I), okružio špijunima upravo tako kao sada Putkamer redakciju *Sozialdemokrata*. Kad je prestolonasljednik postao regent, Mantojfel je, prirodno, dobio nogom u tur, i počela je nova era. To je bila samo promjena dekoracije. Princ-regent je blagoizvolio dopustiti buržujima da opet budu liberalni. Buržuji su sa zadovoljstvom koristili to dopuštenje, ali su uobražavali da su sad oni gospodari situacije, da pruska država mora igrati kako oni sviraju. A to nikako nije bila namjera u »mjerodavnim krugovima«, kako glasi stil reptilske štampe. Reorganizacija armije trebalo je da bude cijena koju će liberalni buržuji platiti za novu eru. Vlada je ovim samo zahtijevala sprovođenje opšte vojne obaveze do onog stepena koji je bio uobičajen oko 1816. Sa stanovišta

liberalne opozicije, protiv toga nije se moglo reći apsolutno ništa što ne bi bilo u žestokoj opreci s njenim sopstvenim frazama o hegemoniji i njemačkom pozivu Pruske. Međutim, liberalna opozicija vezala je svoj pristanak za uslov da zakonski rok službe traje maksimalno dvije godine. Samo po sebi to je bilo sasvim racionalno, ali se postavljalo pitanje da li se taj uslov može iznuditi, da li je liberalna buržoazija zemlje spremna da se za taj uslov založi do krajnjih granica — životom i imanjem. Vlada je čvrsto stajala na roku od tri godine, komora[16] na roku od dvije godine; izbio je konflikt. A s konfliktom u vojnom pitanju spoljna politika postala je opet odlučujuća, pa i za unutrašnju.

Vidjeli smo kako je Pruska svojim držanjem u krimskom i italijanskom ratu izgubila i posljednji ostatak ugleda. Za ovu bijednu politiku moglo se naći djelomično opravdanje u rđavom stanju armije. Budući da se već prije 1848. bez pristanka staleža nisu mogli nametati novi porezi niti uzimati zajmovi, a sazivati staleže za tu svrhu nije se htjelo, nikad nije bilo dovoljno novaca za armiju, i ova je od beskrajnog škrtarenja potpuno propala. Duh parade i drila; ukorijenjen pod Fridrihom Vilhelmom III, dotukao ju je do kraja. Koliko se bespomoćna pokazala ta paradna armija 1848. na danskim bojištima može se pročitati kod grofa Valderzea. Mobilizacija 1850. bila je potpun fijasko; nedostajalo je svega, a ono čega je bilo većim dijelom nije ništa vrijedilo. Doduše, tome je sad bilo doskočeno votiranjem kredita od strane komora; armija se trgla iz javašluka, ratna služba potisla je, bar velikim dijelom, paradnu službu. Ali jačina armije bila je još uvijek ista kao 1820, dok su sve ostale velike sile, naročito Francuska od koje je baš sada prijetila opasnost, svoje trupe znatno povećale. Pri tom je u Pruskoj postojala opća vojna obaveza; svaki Prus je na papiru bio vojnik, i dok je stanovništvo poraslo od 10½ miliona (1817) na 17¾ milona (1858), kadrovi armije nisu bili dovoljni da prime i obuče više od trećine za vojsku sposobnih muš-

[16] *Komora* (njem. Kammer, franc. chambre) — Skupština, dom, od XIX vijeka naziv za narodno predstavništvo u mnogim zemljama. U sistemu dva doma podijeljena je na prvu komoru (Gornji dom, Senat itd.) i na drugu komoru (Donji dom, Poslanički dom itd.).

karaca. Vlada je sad zahtijevala pojačanje armije koje je gotovo tačno odgovaralo prirastu stanovništva poslije 1817. Ali oni isti liberalni poslanici koji su bez prestanka tražili od vlade da stane na čelo Njemačke, da čuva prestiž Njemačke u odnosu na inostranstvo, da ponovo uspostavi njen ugled među nacijama, ti isti ljudi tvrdičili su i cjenkali se i nisu htjeli da odobre ništa — osim na bazi dvogodišnjeg vojnog roka. A da li su imali snage da svoju volju, na kojoj su tako tvrdokorno insistirali, i sprovedu? Da li je iza njih stajao narod, ili makar samo buržoazija, spreman da pređe u napad?

Naprotiv. Buržoazija je klicala njihovim govorničkim borbama protiv Bismarka, a u stvarnosti je organizovala pokret koji je, iako nesvjesno, faktički bio upcren protiv politike većine u pruskoj komori. Zahvati Danske u holštajnski ustav, pokušaji nasilne dinastije u Šlezvigu razgnjevili su njemačkog buržuja. Da bude šikaniran od velikih država, na to je bio navikao; ali da prima udarce nogom od male Danske, to je raspalilo njegovu srdžbu. Bila je obrazovana Nacionalna unija [Nationalverein]; njenu snagu sačinjavala je buržoazija upravo malih država. A Nacionalna unija, skroz-naskroz liberalna, zahtijevala je, prije svega, nacionalno ujedinjenje pod vodstvom Pruske, po mogućnosti liberalne Pruske, ali u slučaju nužde Pruske pa ma kakva ona bila. Nacionalna unija je prije svega zahtijevala da se najzad krene naprijed, da se na svjetskom tržištu likvidira kukavan položaj Nijemaca kao ljudi drugog reda, da Danska bude kažnjena, da se u Šlezvig-Holštajnu velikim silama pokažu zubi. A pri tom je zahtjev za pruskim vodstvom bio sad oslobođen svih nejasnoća i fantazija koje su ga do 1850. još obavijale. Znalo se sasvim tačno da on znači izbacivanje Austrije iz Njemačke i faktičko uklanjanje suverenosti malih država, i da se ni jedno ni drugo ne može postići bez građanskog rata i bez podjele Njemačke. Ali od građanskog rata više se nije strahovalo, a podjela je predstavljala samo konačan rezultat austrijske carinske blokade. Industrija i trgovina Njemačke bile su se razvile do takve visine, mreža trgovačkih kuća razapeta po svjetskom tržištu postala je toliko široka i gusta da se pocijepanost na male države kod kuće i bespravnost i nezaštićenost u inostranstvu nisu duže

mogle trpjeti. I dok je najjača politička organizacija koju je buržoazija ikad imala izglasala ovo faktično nepovjerenje berlinskim poslanicima, ovi su se i dalje cjenkali oko vojnog roka!

Takva je bila situacija kad se Bismark spremao da aktivno zahvati u spoljnu politiku.

Bismark je Luj Napoleon transponovan iz francuskog avanturističkog pretendenta na carsku krunu u pruskog krautjunkera i njemačkog korštudenta[17]. Baš kao i Luj Napoleon, Bismark je čovjek velikog praktičnog uma i velike lukavosti, prepreden, rođen poslovan čovjek koji bi se pod drugim okolnostima mogao na njujorškoj berzi takmičiti sa Vanderbiltima i Džej Guldima, a koji je i svoje privatne poslove umio lijepo da posvršava. Ali sa ovim razvijenim umom u oblasti praktičnog života često je spojena odgovarajuća ograničenost vidika, a u tome Bismark nadmašuje svog francuskog preteču. Jer ovaj je svoje »napoleonske ideje« za vrijeme svojih skitanja ipak sam smislio — one su tome i odgovarale — dok kod Bismarka, kako ćemo vidjeti, nikad nije bilo ni traga neke sopstvene političke ideje, nego je on samo kombinovao gotove ideje drugih. Ali upravo ova borniranost bila je njegova sreća. Bez nje on ne bi nikad mogao da cijelu svjetsku istoriju predstavi sebi sa specifično pruskog aspekta; kad bi njegov sasvim pruski pogled na svijet imao rupicu kroz koju prodire svjetlost dana, on bi posumnjao u cijelu svoju misiju, i njegovoj slavi došao bi kraj. Dabome, kad je svoju posebnu misiju, propisanu spolja, izvršio na svoj način, tada više nije umio dalje; vidjećemo kakve je skokove morao da čini zbog apsolutnog pomanjkanja racionalnih ideja i nesposobnosti da shvati istorijsku situaciju koju je sam stvorio.

Ako je Luj Napoleon svojom prošlošću bio naviknut na to da prilikom izbora sredstava vodi malo računa o raznim obzirima, Bismark je iz istorije pruske politike, naročito politike takozvanog Velikog izbornog kneza i Fridriha II, naučio da postupa još neskrupuloznije, pri čemu je mogao

---

[17] *Korštudent* (Korpsstudent) — član studentskog udruženja koje se zove kor (Korps); na univerzitetima u Njemačkoj kor je bio strogo ekskluzivno udruženje, u koje su mogli da stupe samo sinovi krautjunkera, visokih činovnika i sl.

da zadrži uzvišenu svijest da u tome ostaje vjeran otadžbinskoj tradiciji. Njegov poslovni um učio ga je da potisne svoje junkerske prohtjeve ondje gdje je to moralo da bude; kad se činilo da to više nije potrebno, oni su se opet jasno ispoljili. To je, razumije se, bio znak dekadanse. Njegov politički metod bio je metod korštudenta; burleskno-verbalno tumačenje pivskih regula, kojima se korštudenti izvlače u krčmi svog kora, primjenjivao je u Komori, bez ikakvog ustručavanja, na pruski ustav; sve novotarije koje je uveo u diplomatiju uzete su od korštudenata. Ali ako je Luj Napoleon u odlučnim momentima često bivao nesiguran, kao kod državnog udara 1851, kad ga je Morni zaista morao silom natjerati da započetu stvar dovrši, ili kao u predvečerje rata 1870, kad mu je nesigurnost pokvarila cijelu situaciju, Bismarku se mora priznati da mu se to nikada nije dogodilo. Snaga volje nije ga nikad ostavljala na cjedilu; mnogo češće pretvarala se u otvorenu brutalnost. I u tome je, u prvom redu, tajna njegovih uspjeha. U Njemačkoj su sve vladajuće klase, junkeri kao i buržoazija, do te mjere izgubile i posljednji ostatak energije, u »obrazovanoj« Njemačkoj je bezvoljnost do te mjere ušla u običaj da je jedini čovjek među njima koji još ima neku volju baš zbog toga postao njihov najveći čovjek i tiranin nad svima njima, pred kojim oni, protiv svog vlastitog uvjerenja i savjesti, kako to sami vele, drage volje »skaču preko štapa«. Razumije se, u »neobrazovanoj« Njemačkoj nije se još dotjeralo tako daleko; radni narod je pokazao da ima svoju volju s kojom ni Bismarkova jaka volja ne može da izađe na kraj.

Briljantna karijera ležala je pred našim junkerom iz Stare Marke, samo ako je imao smjelosti i pameti da stupi u akciju. Zar nije Luj Napoleon postao idol buržoazije baš time što je rastjerao njen parlament, ali povećao njene profite? I zar Bismark nije imao onaj isti poslovni talenat kome su se buržuji toliko divili kod lažnog Napoleona? Zar njega nije nešto vuklo njegovom Blajhrederu, kao Luja Napoleona njegovom Fuldu? Zar 1864. nije u Njemačkoj postojala protivrječnost između buržoaskih predstavnika u komori, koji su htjeli da iskamče skraćenje vojnog roka, i buržuja van komore, u Nacionalnoj uniji, koji su po svaku cijenu htjeli na-

cionalna djela, djela za koja je potrebna vojska? Potpuno slična protivrječnost postojala je 1851. u Francuskoj između buržuja u Skupštini, koji su htjeli da obuzdaju vlast predsjednika republike, i buržuja van Skupštine, koji su htjeli mir i jaku vladu, mir po svaku cijenu — a tu protivrječnost riješio je Luj Napoleon time što je rastjerao parlamentske bukače i masi buržoazije donio mir. Zar situacija u Njemačkoj nije bila još povoljnija za smjelu akciju? Zar buržoazija nije izliferovala gotov plan reorganizacije i zar nije glasno zahtijevala energičnog pruskog državnika koji bi izveo njen plan, isključio Austriju iz Njemačke i ujedinio male države pod pruskom hegemonijom? A ako se pri tom s pruskim ustavom moralo postupati ponešto grubo, ako su ideolozi u Komori i van Komore morali, kao što su zaslužili, da budu gurnuti ustranu, zar se nije moglo, kao što je učinio Luj Bonaparta, upotrijebiti kao oslonac opće pravo glasa? Šta je moglo biti demokratskije od uvođenja opšteg prava glasa? Zar Luj Napoleon nije dokazao njegovu potpunu bezopasnost — ako se njime ispravno postupa? I zar baš to opće pravo glasa nije pružalo mogućnosti da se apeluje na široke narodne mase, da se malo koketira sa novonastalim socijalnim pokretom, ako se buržoazija pokaže uporna?

Bismark je stupio u akciju. Trebalo je ponoviti državni udar Luja Napoleona, opipljivo objasniti njemačkoj buržoaziji stvarne odnose snaga, silom raspršiti njene liberalne iluzije, a sprovesti njene nacionalne zahtjeve, koji su se poklapali s pruskim željama. Povod za akciju dao je najprije Šlezvig-Holštajn. Teren spoljne politike bio je pripremljen. Ruski car bio je pridobijen pandurskim uslugama koje mu je 1863. učinio Bismark protiv poljskih ustanika; Luj Napoleon bio je također obrađen i mogao je svoju ravnodušnost, pa čak i svoje potajno pomaganje Bismarkovih planova, opravdati svojim omiljenim »nacionalnim principom«; u Engleskoj je premijer bio Palmerston, koji je maloga lorda Džona Rasela stavio u inostrane poslove samo zato da bi se ovaj učinio tamo smiješnim. A Austrija je, što se tiče hegemonije u Njemačkoj, bila konkurent Pruske, i upravo u ovoj prilici nije smjela dopustiti da je Pruska pretekne baš zato što se, kao pandur cara Nikolaja, 1850. i 1851, ponijela u Šlezvig-Holštajnu u stvari još gore od same Pruske.

Situacija je, dakle, bila izvanredno povoljna. Ma koliko da je Bismark mrzio Austriju i ma koliko da je Austrija željela iskaliti svoj bijes na Pruskoj, njima nije poslije smrti Fridriha VII Danskog ostalo ništa drugo nego da zajednički — uz prećutnu rusku i francusku dozvolu — preduzmu korake protiv Danske. Uspjeh je bio unaprijed osiguran ako Evropa ostane neutralna; to se i dogodilo; vojvodstva su bila osvojena i mirovnim ugovorom ustupljena.

Pruska je u tom ratu imala i sporedan cilj: da svoju armiju, obučavanu od 1850. po novim principima, a 1860. reorganiziranu i povećanu, iskuša pred neprijateljem. Armija se pokazala dobra preko svakog očekivanja, i to u najrazličitijim ratnim situacijama. Da je puška iglenjača daleko efikasnija od nabojnjače i da su je vojnici umjeli ispravno upotrebljavati pokazala je borba kod Lengbija u Jitlandu, gdje je 80 Prusa, postavljenih iza jedne živice, brzom paljbom natjeralo u bjekstvo triput veći broj Danaca. Istovremeno je bilo prilike da se vidi kako su Austrijanci iz italijanskog rata i iz francuskog načina borbe izvukli samo tu pouku da pucanje ne vrijedi ništa, da pravi vojnik mora odbiti neprijatelja bajonetom, i to se dobro upamtilo jer se neka povoljnija neprijateljska taktika pred cijevima ostraguša nije mogla ni poželjeti. A da bi se Austrijancima omogućilo da se u to što prije uvjere u praksi, vojvodstva su prilikom sklapanja mira stavljena pod zajednički suverenitet Austrije i Pruske, stvoreno je, dakle, sasvim provizorno stanje, koje je moralo dovoditi do neprestanih sukoba, pa je tako bilo sasvim u vlasti Bismarka u kom momentu će neki takav sukob iskoristiti za svoj veliki potez protiv Austrije. S obzirom na to da je tradicija pruske politike da se povoljna situacija »bezobzirno iskorišćava do krajnjih granica«, kako to kaže g. fon Zibel, bilo je po sebi razumljivo što je pod izgovorom oslobođenja Njemaca od danskog ugnjetavanja oko 200000 Danaca iz sjevernog Šlezviga usput anketirano Njemačkoj. Kratkih rukava ostao je kandidat malih država i njemačke buržoazije na šelzvig-holštajnski prijesto — vojvoda od Augustenburga.

Tako je Bismark u vojvodstvima izvršio volju njemačke buržoazije protiv njene volje. Otjerao je Dance, prkosio inostranstvu, a inostranstvo se nije maklo. A sa vojvodstvi-

ma, tek oslobođenim, postupalo se kao sa osvojenom zemljom; za njihovu volju nije se uopšte pitalo, nego su ona bez ikakva okolišenja privremeno podijeljena između Austrije i Pruske. Pruska je ponovo postala velika sila, nije više bila peti točak na evropskim kolima; nacionalne želje buržoazije bile su na najboljem putu da se ispune, ali izabrani put nije bio liberalan put buržoazije. Pruski konflikt oko vojske trajao je, dakle, i dalje, i čak postajao sve nerješljiviji. Morao se napraviti uvod u drugi čin Bismarkove velike akcije[18].

Danski rat je ispunio dio nacionalnih želja. Šlezvig-Holštajn je bio »oslobođen«, Varšavski i Londonski protokol, u kojima su velike sile zapečatile poniženje Njemačke pred Danskom, bili su pocijepani i bačeni pred noge velikim silama a da one nisu ni pisnule. Austrija i Pruska su opet bile složne, njihove trupe pobijedile su naporedo, i nijedan vladar nije više mislio na to da dirne u njemačku teritoriju. Rajnski prohtjevi Luja Napoleona, koji su dotada potiskivani u pozadinu zbog zauzetosti na drugom mjestu (italijanska revolucija, poljski ustanak, danske komplikacije, najzad ekspedicija u Meksiko) nisu više imali izgleda na ispunjenje. Dakle, za jednog konzervativnog pruskog državnika bio je međunarodni položaj takav da se bolji nije mogao poželjeti. Ali Bismark nije nikada do 1871, a u to vrijeme pogotovo, bio konzervativan, a njemačka buržoazija nije niukoliko bila zadovoljna.

Njemačka buržoazija kretala se, kao i prije, u poznatoj protivrječnosti. S jedne strane, ona je zahtijevala političku vlast isključivo za sebe, to jest za vladu izabranu iz redova liberalne većine u Komori; takva vlada imala bi da vodi desetogodišnju borbu protiv starog sistema predstavljenog u kruni, dok njena nova vlast ne bi bila definitivno priznata; dakle, deset godina unutrašnjeg slabljenja. A, s druge strane, ona je zahtijevala revolucionarni preobražaj Njemačke, koji se mogao izvršiti samo silom, dakle samo faktičnom diktaturom. A pri tom je buržoazija od 1848. uzastopno, u svakom odlučnom momentu, dokazivala da nema ni trunke potrebne

---

[18] *Haupt- und Staatsaktion* — u Njemačkoj u XVII i XVIII vijeku naziv za pozorišni komad istorijsko-političke sadržine; u prenesenom značenju politička akcija.

energije da bi sprovela bilo jedno bilo drugo a kamoli oboje. U politici postoje samo dvije odlučujuće snage: organizovana državna sila, armija, i neorganizovana elementarna sila narodnih masa. Buržoazija se odlučila još 1848. da apeluje na mase; ona se njih bojala još više nego apsolutizma. A armija joj uopće nije stajala na raspolaganju. Ali je zato stajala na raspolaganju Bismarku.

Bismark je u još uvijek neriješenom ustavnom konfliktu najžešće pobijao parlamentarne zahtjeve buržoazije. Ali on je gorio od želje da sprovede njene nacionalne zahtjeve; ta oni su se poklapali s najskrivenijim željama pruske politike. Ako bi sad još jedanput izvršio volju buržoazije protiv njene volje, ako bi ostvario ujedinjenje Njemačke onako kako ga je formulirala buržoazija, konflikt bi nestao sam od sebe i Bismark bi morao postati idol buržoazije isto onako kao i njegov uzor Luj Napoleon.

Buržoazija mu je pokazala cilj, Luj Napoleonov put ka cilju; Bismarku je samo ostalo — izvođenje.

Da bi Pruska došla na čelo Njemačke, trebalo je ne samo Austriju silom istjerati iz Njemačkog saveza, nego potčiniti i male države. Takav slavan rat Nijemaca protiv Nijemaca bio je u pruskoj politici odvajkada glavno sredstvo teritorijalnog širenja; od toga nije zazirao nijedan valjani Prus. Isto tako ni drugo glavno sredstvo nije moglo nikoga dovesti u nedoumicu: savez sa inostranstvom protiv Nijemaca. Sentimentalnog ruskog cara Aleksandra Bismark je imao u džepu. Luj Napoleon nije nikad potcjenjivao pijemontski poziv Pruske u Njemačkoj i bio je potpuno spreman da sa Bismarkom napravi mali posao. Ako je ono što mu je bilo potrebno mogao dobiti mirnim putem, u formi kompenzacija, on je tome davao prvenstvo. A osim toga, njemu nije bila potrebna čitava lijeva obala Rajne odjednom; ako mu se bude davalo parče po parče, po jedan komad za svaki novi uspjeh Pruske, to će biti manje upadljivo, a ipak će voditi cilju. Jer u očima francuskih šovinista jedna kvadratna milja na Rajni vrijedila je koliko cijela Savoja i Nica. Sa Lujem Napoleonom se, dakle, pregovaralo, izdejstvovala se njegova dozvola za uvećanje Pruske i za jedan Sjevernonjemački savez. Da mu je za ovo bio ponuđen komad njemačke teritorije na Rajni, to je nesumnjivo; u pregovorima sa Govoneom

Bismark je govorio o Rajnskoj Bavarskoj i o Rajnskom Hesenu. Doduše, on je to kasnije poricao. Ali diplomat, naročito pruski, ima svoje nazore o granicama unutar kojih ima pravo ili čak dužnost da istini učini malo nasilje. Istina je žensko i, po junkerskom shvatanju, ona to, u stvari, i voli. Luj Napoleon nije bio takva budala da bi dozvolio uvećanje Pruske, a da mu Pruska ne obeća kompenzaciju: prije bi Blajhreder pozajmio novac bez kamata. Ali on nije dovoljno poznavao svoje Pruse, i na kraju je ipak bio prevaren. Jednom riječi, pošto je Luj Napoleon bio uspokojen uvjeravanjima, sklopljen je savez sa Italijom radi zadavanja »udarca u srce«.

Filistri raznih zemalja duboko su negodovali zbog ovog izraza. Sasvim neopravdano. A la guerre comme à la guerre.[19] Izraz dokazuje samo to da je Bismark njemački građanski rat od 1866. smatrao onim što je taj rat i bio, to jest, *revolucijom,* i da je bio spreman da tu revoluciju izvrši revolucionarnim sredstvima. I to je učinio. Njegov postupak prema Bundestagu bio je revolucionaran. Umjesto da se pokori ustavnoj odluci saveznih vlasti, on je njih optužio za kršenje saveznog ugovora — prazan izgovor! — razbio je Savez, proklamovao novi ustav (sa Rajhstagom[20] koji se bira na osnovu revolucionarnog općeg prava glasa) i, najzad, istjerao Bundestag iz Frankfurta. U Gornjoj Šleskoj formirao je mađarsku legiju pod komandom Klapke, generala iz revolucije, i drugim oficirima iz revolucije, čije je ljudstvo, mađarski prebezi i ratni zarobljenici, trebalo da ratuje protiv svog vlastitog legitimnog vrhovnog komandanta. Poslije osvajanja Češke Bismark je izdao proglas »Stanovništvu slavne Kraljevine Češke« čiji se sadržaj takođe grubo kosio sa tradicijama legitimiteta. Mirovnim ugovorom oduzeo je za Prusku sve posjede tri legitimna njemačka savezna vla-

---

[19] Rat je rat.

[20] *Rajhstag* (Reichstag) — parlament (od 1867) Sjevernonjemačkog saveza, a od 1871. parlament Njemačkog Rajha. Odluke Rajhstaga potvrđivao je Bundesrat (predstavništvo vlada onih država koje su sačinjavale Sjevernonjemački Savez odnosno Njemački Rajh) i car. U srednjem vijeku Rajhstag je bio jedan od organa centralne vlasti u takozvanom Svetom rimskom carstvu njemačke nacije.

dara i jednog slobodnog grada, a da ovo istjerivanje vladara, koji nisu bili ništa manje »po milosti božjoj« od pruskog kralja, nije nimalo opteretilo njegovu kršćansku legitimističku savjest. Ukratko, to je bila potpuna revolucija izvršena revolucionarnim sredstvima. Mi smo, razumije se, posljednji koji ćemo mu ovo prebaciti. Mi mu prebacujemo, naprotiv, što nije bio dovoljno revolucionaran, što je bio samo pruski revolucionar odozgo, što je jednu cijelu revoluciju počeo u situaciji u kojoj je mogao da izvrši samo pola revolucije, što se, kad je već pošao putem aneksija, zadovoljio sa četiri traljave male države.

Ali odmah poslije toga docupkao je mali Napoleon i zatražio svoju nagradu. On je za vrijeme rata mogao da uzme na Rajni što god je htio; nije samo teren bio obnažen, obnažene su bile i tvrđave. Oklijevao je; očekivao je dugotrajan rat koji će iscrpsti obje strane — a kad tamo, došli su ovi brzi udarci, savlađivanje Austrije za osam dana. Tražio je najprije ono što je Bismark generalu Govoneu označio kao moguću teritoriju kompenzacije — Rajnsku Bavarsku i Rajnski Hesen sa Majncom. Ali to sad Bismark više nije mogao dati, čak i da je htio. Ogromni ratni uspjesi nametnuli su mu nove obaveze. U momentu kad se Pruska nametala za zaštitnika Njemačke, ona nije mogla da proda inostranstvu ključ srednje Rajne, Majnc. Bismark je odbio. Luj Napoleon je bio spreman da se pogađa; zahtijevao je samo još Luksemburg, Landau, Sarlui i sarbrikenski ugljeni bazen. Ali ni to Bismark više nije mogao da ustupi, utoliko manje što se ovdje zahtijevala i pruska teritorija. Zašto Luj Napoleon nije ovo sam dograbio, u pravo vrijeme, kad su Prusi bili vezani u Češkoj? Ukratko, od komenzacija Francuskoj nije bilo ništa. Da je to značilo docniji rat sa Francuskom, to je Bismark znao. Ali to je on upravo i htio.

Prilikom zaključenja mira Pruska se ovog puta nije koristila povoljnom sitacijom onako bezobzirno kako je inače, u sreći, običavala. I za to je imala dovoljno razloga. Saksonska i Hesen-Darmštat bili su uvučeni u novi Sjever-

nonjemački savez[21] i već zbog toga pošteđeni. Sa Bavarskom, Virtembergom i Badenom moralo se postupati obazrivo, jer se Bismark spremao da s njima sklopi tajne ofanzivne i defanzivne saveze. A Austrija — zar joj Bismark nije učinio uslugu time što je presjekao tradicionalne veze koje su je vezivale za Njemačku i Italiju? Nije li joj tek sada pribavio nezavisan položaj velike sile za kojim je tako dugo čeznula? Nije li on, u stvari, znao bolje od same Austrije šta njoj treba kad ju je pobijedio u Češkoj! Zar nije Austrija, pri ispravnom postupanju, morala uvidjeti da su geografski položaj i povezanost obje zemlje činile pruski ujedinjenu Njemačku, njenim nužnim i prirodnim saveznikom?

Tako se dogodilo da se Pruska, prvi put otkako postoji, mogla okružiti oreolom velikodušnosti, jer je »kobasicom gađala šunke«.

3. ISPUNJENJE U GODINI 1870/71.

Na češkim bojnim poljima nije bila potučena samo Austrija — potučena je bila i njemačka buržoazija. Njoj je Bismark pokazao da zna bolje nego ona sama šta je za nju probitačno. Na nastavljanje konflikta od strane Komore nije se moglo ni misliti. Liberalne pretenzije buržoazije bile su zadugo sahranjene, ali su se zato njeni nacionalni zahtjevi iz dana u dan sve više ispunjavali. Sa brzinom i tačnošću kojima se i sama divila, Bismark je izvodio njen nacionalni program. I pošto joj je njenu mlitavost, odsustvo svake energije, a time i njenu totalnu nesposobnost za sprovođenje njenog sopstvenog programa opipljivo pokazao *in corpore vili,* na njenom sopstvenom bezvrijednom tijelu, Bismark je i prema njoj igrao ulogu velikodušnog čovjeka i zamolio od faktički razoružane Skupštine indemnitet[22] zbog

[21] *Sjevernonjemački Savez* (Norddeutscher Bund) — konfederacija njemačkih država obrazovana 1867 poslije prusko-austrijskog rata i raspada Njemačkog Saveza. Sjevernonjemački Savez sastojao se od Pruske i 21 sjevernonjemačke države koje su se na njenoj strani borile protiv Austrije. Postojao do 1871.

[22] *Indemnitet* — izjava parlamenta data u formi zakona, rezolucije i sl. kojom se neki vladin postupak, iako učinjen protiv volje parlamenta, opravdava i proglašava nekažnjivim.

protivustavne konfliktne vlade. Do suza ganuti, sada već potpuno bezazleni naprednjaci, odobrili su ga.

Uprkos tome buržoazija je bila opomenuta na to da je i ona pobijeđena kod Kenigreca[23]. Ustav Sjevernonjemačkog saveza bio je skrojen po šablonu pruskog ustava, koji je kroz konflikt dobio autentično tumačenje. Uskraćivanje poreza bilo je zabranjeno. Saveznog kancelara i njegove ministre imenovao je pruski kralj nezavisno od bilo kakve parlamentarne većine. Konfliktom obezbijeđena nezavisnost armije od parlamenta zadržana je i prema Rajhstagu. Ali zato su članovi toga Rajhstaga imali uzvišenu svijest da su izabrani opštim pravom glasa. Na tu činjenicu opominjao ih je, i to neugodno, pogled na dva socijalista koja su sjedjela među njima. Prvi put pojavili su se socijalistički poslanici, predstavnici proletarijata, u jednom parlamentarnom tijelu. To je bio koban znak.

Sve ovo nije isprva imalo značaja. Sad je trebalo da se novo državno jedinstvo, bar Sjevera, izgradi i iskoristi u interesu buržoazije, a time i južnonjemačka buržoazija primami u novi savez. Savezni ustav je ekonomski najvažnije odnose izuzeo iz zakonodavstva posebnih država i njihovo regulisanje prenio na Savez: zajedničko građansko pravo i slobodu kretanja po cijeloj teritoriji Saveza, zavičajnost, zakonodavstvo o industriji, trgovini, carinama, plovidbi, kovanju novca, mjerama i težinama, željeznicama, vodenim putevima, pošti i telegrafu, patentima, bankama, čitavu spoljnu politiku, konzulate, trgovinsku zaštitu u inostranstvu, zdravstvenu policiju, krivično pravo, sudski postupak itd. Većina tih predmeta bila je brzo i, uzevši u cjelini, na liberalan način uređena zakonima. I tako su napokon — napokon! — bile odstranjene najgore nevolje partikularizma, one koje su, s jedne strane, zatvarale put kapitalističkom razvoju, a, s druge — vlastoljubivim prohtjevima Pruske. Ali to nije bilo dostignuće od svjetskoistorijskog značaja, kao što su trubili buržuji koji su sad postajali šovinisti, nego vrlo, vrlo kasna i nesavršena imitacija onoga što je francuska revolucija

[23] *Kenigrec* — Königgrätz (Hradec Králové); grad u Češkoj na ušću Orlice u Labu. U blizini tog grada (kod sela Sadove) porazili su Prusi 3. VII 1866. udružene Austrijance i Saksonce. Austrijski gubici iznosili su 44000 ljudi, a pruski 9000

učinila još sedamdeset godina ranije i što su sve druge kulturne države davno uvele. Umjesto da se hvale, trebalo je da se stide što je »visokokulturna« Njemačka u toj stvari bila posljednja.

Za čitavo vrijeme trajanja Sjevernonjemačkog saveza Bismark je buržoaziji spremno izlazio u susret u privrednoj oblasti, a i prilikom raspravljanja pitanja parlamentarnih kompetencija pokazivao je gvozdenu pesnicu samo u svilenoj rukavici. To je bio njegov najbolji period; čovjek je mogao ponekad posumnjati u njegovu specifično prusku borniranost, u njegovu nesposobnost da shvati da u svjetskoj istoriji ima još drugih i jačih sila nego što su armije i na njih oslonjene diplomatske intrige.

Da je mir s Austrijom nosio u krilu rat s Francuskom, to je Bismark ne samo znao nego i htio. Taj rat upravo je imao da bude sredstvo za dovršenje prusko-njemačkog Rajha, koji je Bismarku diktirala njemačka buržoazija.* Pokušaji da se carinski parlament postepeno pretvori u Rajhstag i da se tako južne države malo-pomalo privuku u Sjeverni Savez nisu uspjeli zbog glasnog pokliča južnonjemačkih delegata: »Nikakvog proširenja kompetencija!« Raspoloženje nedavno na bojištu poraženih vlada nije bilo povoljnije. Samo nov, opipljiv dokaz da je Pruska nadmoćnija od njih, ali i dovoljno moćna da ih štiti — dakle samo jedan nov, općenjemački rat mogao je ubrzati moment kapitulacije. A i granica duž rijeke Majne, pošto je potajno između Bismarka i Luja Napoleona bila ranije dogovorena, izgledala je poslije pobjeda nametnuta Prusima od strane Napoleona; ujedinjenje s južnom Njemačkom bilo je, dakle, povreda prava na rascjepkanost Njemačke, koje je Francuzima ovog puta bilo formalno priznato, bilo je, dakle, razlog za rat.

---

* Još prije austrijskog rata, interpeliran od ministra jedne srednje države zbog svoje demagoške njemačke politike, Bismark je odgovorio da će uprkos svim frazama Austriju izbaciti iz Njemačke i razbiti Savez. »I vi mislite da će srednje države to mirno posmatrati?« — »Vi, srednje države, nećete učiniti ništa,« — »A šta će biti od Nijemaca?« — »Odvešću ih tada u Pariz i tamo ujediniti.« (To je u Parizu ispričao prije austrijskog rata pomenuti državnik jedne srednje države, a za vrijeme toga rata objavila u *Manchester Guardian*-u gđa Kroford, njegov pariski dopisnik.)

Luj Napoleon je morao u međuvremenu tražiti ne bi li negdje na njemačkoj granici našao komad zemlje koji bi uzeo kao kompenzaciju za Sadovu.[24] Prilikom obrazovanja Sjevernonjemačkog saveza Luksemburg je bio isključen; prema tome, nalazio se sada u personalnoj uniji s Holandijom, ali je inače bio potpuno nezavisna država. Pri tom je bio pofrancužen otprilike isto onoliko koliko i Elzas i kudikamo je više naginjao Francuskoj nego jako omrznutoj Pruskoj. Luksemburg je ubjedljiv primjer za to što je politička mizerija Njemačke od srednjeg vijeka naovamo učinila od njemačko-francuskih pograničnih zemalja, i to tim ubjedljiviji što je Luksemburg do 1866. nominalno pripadao Njemačkoj. On je do 1830. bio sastavljen od dva dijela, francuskog i njemačkog, ali je i njemački dio već rano stajao pod uticajem nadmoćnije francuske kulture. Luksemburški njemački carevi bili su po jeziku i po obrazovanju Francuzi. Poslije inkorporacije u burgundske zemlje (1440) Luksemburg je ostao, kao i ostala Nizozemska, samo u nominalnoj vezi s Njemačkom; u tom pogledu nije ništa izmijenilo ni njegovo primanje u Njemački savez 1815. Poslije 1830. francuski dio i uz to lijep komad njemačkog dijela pripali su Belgiji. Ali i u još preostalom dijelu njemačkog Luksemburga ostalo je sve po francuskom: sudovi, nadleštva, Skupština — svuda se raspravljalo na francuskom, svi javni i privatni akti i sve poslovne knjige bili su pisani na francuskom, u svim srednjim školama nastava je bila na francuskom jeziku, govor obrazovanih ljudi bio je i ostao francuski — prirodno, francuski koji je bio pod jakim uticajem njemačkog izgovora. Ukratko, u Luksemburgu su se govorila dva jezika: rajnsko-franački narodni dijalekt i francuski jezik, ali je visokonjemački ostao strani jezik. Pruski garnizon glavnog grada je sve ovo prije pogoršavao nego poboljšavao. To je dosta sramotno za Njemačku, ali je istinito. A ovo dobrovoljno pofrancuženje Luksemburga baca pravu svjetlost na slične procese u Elzasu i u njemačkoj Lotringiji.

Kralju Holandije, suverenom vojvodi Luksemburga, bio je gotov novac i te kako potreban, i on se pokazao spreman

---

[24] *Sadova* — selo u blizini Kenigreca (Hradec Králové). Pod Sadovom se ovdje misli na prusku pobjedu u bici kod Kenigreca, koja se odigrala nedaleko od Sadove.

da vojvodstvo proda Luju Napoleonu. Luksemburžani bi svakako odobrili svoje inkorporiranje u Francusku — to dokazuje njihovo držanje u ratu 1870. S gledišta međunarodnog prava, Pruska nije mogla ništa prigovoriti, jer je ona sama izdjejstvovala isključenje Luksemburga iz Njemačke. Njene trupe nalazile su se u glavnom gradu kao savezni garnizon jedne njemačke savezne tvrđave; čim je Luksemburg prestao da bude savezna tvrđava, one više nisu imale nikakvih prava u njemu. Ali zašto nisu otišle kući, zašto Bismark nije mogao da pristane na aneksiju?

Naprosto zato što su se sad ispoljile protivrječnosti u koje se bio zapetljao. *Prije* 1866. Njemačka je za Prusku bila još čista aneksiona oblast, područje koje se moralo dijeliti sa inostranstvom. *Poslije* 1866. Njemačka je postala *područje pod* pruskom *zaštitom* koje je trebalo braniti od inostranih kandži. Istina, iz pruskih obzira bili su čitavi komadi Njemačke isključeni iz novoosnovane takozvane Njemačke. Ali pravo njemačke nacije na njeno cjelokupno područje nametalo je sada pruskoj kruni dužnost da spriječi inkorporiranje ovih dijelova starog saveznog područja u strane države, da im za budućnost rezervira priključenje novoj prusko-njemačkoj državi. Zbog toga se Italija zaustavila na granici Tirola, zbog toga Luksemburg nije sad smio da pređe Luju Napoleonu. Stvarno revolucionarna vlada mogla je to otvoreno objaviti. Ali to nije mogao učiniti kraljevsko-pruski revolucionar, kome je najzad uspjelo da Njemačku pretvori u Meternihov »geografski pojam«. S gledišta međunarodnog prava, on se sam stavio u protivpravni položaj i mogao je sebi da pomogne jedino primjenjujući na međunarodno pravo svoje omiljeno korštudentsko interpretiranje.

Što zbog toga nije bio direktno ismijan, ima da zahvali samo tome što Luj Napoleon u proljeće 1867. još nikako nije bio spreman za jedan veliki rat. Na Londonskoj konferenciji postignut je sporazum. Prusi su evakuisali Luksemburg, tvrđava je bila porušena, vojvodstvo proglašeno neutralnim. Rat je bio opet odgođen.

Luj Napoleon nije mogao da se s tim pomiri. Protiv uvećanja pruske moći on ne bi imao ništa čim bi dobio odgovarajuće kompenzacije na Rajni. Htio je da se zadovolji s malim; i od toga je još popustio, ali nije dobio baš ništa,

bio je potpuno prevaren. A bonapartističko carstvo u Francuskoj moglo je da postoji samo ako je postepeno pomjeralo granicu prema Rajni i ako je Francuska — u stvarnosti ili bar u fantaziji — ostajala arbitar Evrope. Pomjeranje granice nije uspjelo, položaj ar itra ne je već ugrožen, bonapartistička štampa je glasno zahtijevala revanš za Sadovu — ako je Luj Napoleon htio da sačuva prijesto, morao je ostati vjeran svojoj ulozi i uzeti silom ono što, uprkos svim učinjenim uslugama, nije dobio milom.

Sa obje strane, dakle, užurbane pripreme za rat, diplomatske i vojne. A desila se i ova diplomatska zgoda.

Španija je tražila jednog kandidata za prijesto. U martu (1869) doznaje Benedeti, francuski poslanik u Berlinu, da se pronose glasovi o kandidaturi princa Leopolda Hoencolerna; on dobija nalog iz Pariza da ovo provjeri. Državni podsekretar fon Tile daje časnu riječ da pruska vlada ništa o tome ne zna. Prilikom jednog odlaska u Pariz Benedeti doznaje carevo mišljenje: »Ova kandidatura je u suštini antinacionalna, zemlja na nju ne može pristati, ona se mora spriječiti.«

Uzgred rečeno, Luj Napoleon je ovdje pokazao da je već stajao jako rđavo. Zar je, u stvari, moglo biti ljepše »osvete za Sadovu« nego pruski princ na kraljevskom prijestolju u Španiji, neprijatnosti koje bi otud neminovno dolazile, zapetljavanje Pruske u španske unutrašnje stranačke odnose, možda čak i rat, poraz kepecke pruske flote i, u svakom slučaju, Pruska pred Evropom dovedena u najgroteskniji položaj. Ali taj prizor Luj Bonaparta više nije mogao sebi da dozvoli. Njegov kredit bio je već toliko poljuljan da se morao držati tradicionalnog stanovišta: njemački knez na španskom prijestolju stavio bi Francusku između dvije vatre, i zato se na tom prijestolju ne može da trpi — stanovište koje je poslije 1830. bilo naivno.

Benedeti je, dakle, potražio Bismarka da bi dobio dalja razjašnjenja i da bi mu objasnio stanovište Francuske (11. maja 1869). Od Bismarka nije doznao baš ništa određeno. Ali je zato Bismark doznao od njega ono što je htio da dozna: da isticanje Leopoldove kandidature znači momentalni rat sa Francuskom. Time je Bismarku ostavljeno na volju da otvori branu ratu kad se njemu svidi.

Stvarno, Leopoldova kandidatura ponovo iskrsava u julu 1870. i odmah dovodi do rata, ma koliko se Luj Napoleon tome odupirao. On je vidio ne samo to da je pao u klopku. Znao je takođe da se radi o njegovom carstvu i imao je malo povjerenja u istinoljublje svoje bonapartističke bande potpaljivača, koja ga je uvjeravala da je sve spremno, sve do posljednjeg dugmeta na vojničkim dokoljenicama, a još manje povjerenja u njenu vojničku i administrativnu sposobnost. Ali logične konsekvence njegove sopstvene prošlosti tjerale su ga u propast; baš njegovo oklijevanje ubrzalo je njegov slom.

Bismark je, naprotiv, bio ne samo vojnički potpuno spreman za borbu, nego je ovog puta faktički imao za sobom narod, koji je kroz sve obostrane diplomatske laži vidio samo činjenicu: ovdje se radi o ratu ne samo za Rajnu, nego i za nacionalni opstanak. Rezerve i landver hrlili su pod zastavu — prvi put poslije 1813. godine — opet dragovoljno i orni za borbu. Svejedno kako je do svega toga došlo, svejedno koji je dio dvijehiljadegodišnjeg nacionalnog nasljeđa Bismark na svoju ruku obećao ili nije obećao Luju Napoleonu: inostranstvu je trebalo jednom zauvijek utuviti da ono ne može da se miješa u unutrašnje njemačke stvari i da Njemačka nije pozvana da podupire klimavi prijesto Luja Napoleona ustupanjem njemačke teritorije. A pred ovim poletom nacije iščezle su sve klasne razlike, rasplinule su se sve težnje južnonjemačkih dvorova za Rajnskim savezom svi pokušaji restauracije najurenih vladara.

Obje strane ogledale su se za savezima. Luj Napoleon imao je pouzdano uza se Austriju i Dansku, a prilično pouzdano Italiju. Bismark je imao Rusiju. Ali Austrija, kao i uvijek, nije bila spremna, nije mogla prije 2. septembra aktivno intervenirati — a 2. septembra Luj Napoleon je bio ratni zarobljenik Nijemaca. Rusija je obavijestila Austriju da će je napasti čim Austrija napadne Prusku. U Italiji, pak, svetila se Luju Napoleonu njegova politika sjedenja na dvije stolice. On je htio da utre put nacionalnom jedinstvu, ali je pri tom htio da zaštiti papu od tog istog nacionalnog jedinstva; držao je Rim pod okupacijom trupama koje su mu sad bile potrebne kod kuće, a koje ipak nije mogao da povuče ako se Italija ne obaveže da će respektirati

Rim i papu kao suverena, a to je opet spriječilo Italiju da mu pritekne u pomoć. Najzad, Danska je dobila naređenje od Rusije da bude mirna.

Ali presudnije od svih diplomatskih pregovora djelovali su na lokalizovanje rata brzi udarci njemačkog oružja od Špiherna i Verta do Sedana. Armija Luja Napoleona podlegla je u svakoj borbi i na kraju je tri četvrtine njegovog sastava palo u ropstvo i pošlo za Njemačku. To nije bila krivica vojnika, koji su se dosta hrabro tukli, već krivica vođa i administracije. Ali kad se, kao što je učinio Napoleon, imperija stvara pomoću bande protuva, kad se imperija održava 18 godina samo time što se Francuska daje na eksploatiranje toj istoj bandi, kad se na sva odlučujuća mjesta u državi postavljaju ljudi te bande, a na sva podređena mjesta njihovi pomagači, onda ne valja preduzimati borbu na život i smrt ako se ne želi ostati na cjedilu. Za manje od 5 nedjelja srušila se cijela zgrada carstva, kojoj se evropski filistar divio godinama; revolucija od 4. septembra samo je uklonila ruševine; a Bismark, koji je pošao u rat da osnuje malonjemačko carstvo, osvanuo je jednog lijepog jutra kao osnivač francuske republike.

Prema proklamaciji samog Bismarka, rat se nije vodio protiv francuskog naroda nego protiv Luja Napoleona. Njegovim padom otpao je, dakle, svaki razlog za rat. To je vjerovala i — inače ne toliko naivna — vlada od 4. septembra, i bila je vrlo začuđena kad se Bismark iznenada pokazao kao pruski junker.

Niko na svijetu ne mrzi Francuze toliko koliko pruski junkeri. Jer ne samo da je junker, dotada slobodan od plaćanja poreza, morao mnogo da pretrpi za vrijeme kažnjavanja kome su ga podvrgli Francuzi, 1806—1813, kažnjavanja koje je sam na sebe navukao svojom naduvenošću; bezbožni Francuzi su, što je kudikamo gore, svojom zločinačkom revolucijom toliko pomutili mozgove da je staro junkersko gospodstvo najvećim dijelom bilo sahranjeno čak u staroj Pruskoj, da su jadni junkeri za ostatke toga gospodstva iz godine u godinu morali voditi tešku borbu i da je velik dio njih već pao na nivo bijednog parazitskog plemstva. Za ovo se Francuskoj trebalo osvetiti i to su izveli oficiri junkeri u armiji pod Bismarkovim rukovodstvom. Bili su sastavljeni

spiskovi francuskih ratnih kontribucija u Pruskoj i prema njima su razrezivani ratni nameti koji su se imali udariti na pojedine gradove i departmane — ali, prirodno, uzimajući u obzir mnogo veće bogatstvo Francuske. Rekvirirane su životne namirnice, furaž, odjeća, obuća itd. sa demonstrativnom bezobzirnošću. Jednom predsjedniku opštine u Ardenima, koji je izjavio da ne može prikupiti i dostaviti ono što se traži, udareno je prosto-naprosto 25 batina; pariska vlada je objavila zvanične dokaze o tome. Frantireri[25], koji su postupali tačno po Pravilu službe pruskog landšturma[26] od 1813, kao da su ga brže-bolje naučili, strijeljani su bez milosrđa gdje god su bili uhvaćeni. Istinite su i anegdote o zidnim satovima koji su slati kući; i sam *Kölnische Zeitung* pisao je o tome. Samo ti zidni satovi nisu bili, po pruskim pojmovima, ukradeni, nego nađeni kao dobro bez gospodara u napuštenim ljetnjikovcima oko Pariza i anektirani za mile i drage u domovini. I tako su se junkeri pod Bismarkovim rukovodstvom pobrinuli za to da je, uprkos besprijekornom držanju i ljudstva i velikog dijela oficira, specifično pruski karakter ratovanja bio sačuvan i Francuzima utuvljen u glavu, ali su zato i Francuzi čitavu armiju činili odgovornom za sitničave pakosti junkera.

Pa ipak je ovim junkerima palo u dio da francuskom narodu odaju počast kojoj nema ravne u čitavoj dosadašnjoj istoriji. Kad su svi pokušaji deblokade oko Pariza propali, kad su sve francuske armije bile odbačene, kad je propao posljednji veliki ofanzivni udar Burbakija na komunikacionu liniju Nijemaca, kad je cjelokupna evropska diplomatija prepustila Francusku njenoj sudbini ne maknuvši ni prstom, izgladnjeli Pariz morao je naposljetku kapitulirati. I jače su zakucala junkerska srca kad su najzad mogli da trijumfujući uđu u bezbožno gnijezdo i da se do mile volje osvete pariskim arhirebelima, do mile volje — što im 1814. nije dopustio ruski car Aleksandar, a 1815. Velington; sad su mogli da kažnjavaju žarište i domovinu revolucije kakogod su htjeli.

---

[25] *Frantireri* (franc-tireurs — slobodni strijelci) — francuski dobrovoljci-partizani za vrijeme francusko-pruskog rata 1870—71.

[26] *Landšturm* (Landsturm) — narodna vojska koja je nastala 1813. u Pruskoj u borbi protiv Napoleonove armije.

Pariz je kapitulirao i platio 200 miliona ratnog nameta; forovi su bili predani Prusima; garnizon je pred pobjednicima položio oružje i predao svoju laku artiljeriju; topovima sa bedema skinute su lafete: sva ona sredstva otpora koja su pripadala državi bila su, jedno po jedno, predavana — ali pravi branioci Pariza, Nacionalna garda, pariski narod pod oružjem, ostali su netaknuti, od njih nije niko smio tražiti da predadu oružje, svoje puške, svoje topove*. A da bi cio svijet saznao da se pobjednosna njemačka armija sa respektom zaustavila pred naoružanim narodom Pariza, pobjednici nisu ušli u Pariz, nego su se zadovoljili time što su smjeli da na tri dana okupiraju Jelisejska polja — javni park! — svuda naokolo štićeni, čuvani i blokirani od vojničkih straža Parižana! Nijedan njemački vojnik nije stupio nogom u parisku Gradsku vijećnicu, nijedan nije hodao bulevarima, a nekoliko njih koji su bili pušteni da u Luvru gledaju umjetničko blago morali su za to tražiti dozvolu; to je bilo kršenje kapitulacije. Francuska je bila poražena, Pariz izgladnjen, ali narod Pariza je svojom slavnom prošlošću obezbijedio sebi toliki respekt da se nijedan pobjednik nije usudio da traži od njega da se razoruža, nijedan nije imao smjelosti da ga potraži kod kuće i da ulice, bojište tolikih revolucija, oskrnavi trijumfalnim ulaskom. To je bilo kao da novopečeni njemački car skida šešir pred živim revolucionarima Pariza, kao nekad njegov brat pred mrtvim martovskim borcima Berlina, i kao da čitava njemačka armija stoji iza njega držeći pušku na pozdrav.

Ali to je bila i jedina žrtva koju je Bismark morao sebi da nametne: Pod izgovorom da u Francuskoj nema vlade koja bi s njim mogla zaključiti mir — što je 4. septembra bilo isto toliko istinito i isto toliko lažno koliko i 20. januara — on je svoje uspjehe čisto pruski iskoristio do posljednje kapi, i tek kad je Francuska bila potpuno savladana, izjavio je da je spreman na mir. U mirovnom ugovoru bio je opet, na dobri staropruski način, »povoljan položaj bezobzirno

* To su bili oni topovi Nacionalne garde — kao takvi nisu pripadali državi i baš zbog toga nisu bili predani Prusima — za koje je Tjer 18. marta 1871. dao naređenje da se *ukradu* Parižanima i time dao povod za ustanak iz koga je proizašla Komuna.

iskorišćen«. Bila je iznuđena ne samo nečuvena suma od 5 milijardi ratne odštete, nego su i dvije pokrajine, Elzas i Njemačka Lotringija, sa Mecom i Štrasburom, otrgnute od Francuske i inkorporirane Njemačkoj. Ovom aneksijom istupio je Bismark prvi put kao nezavisan političar koji više ne izvodi na svoj način neki program koji mu je propisan spolja, nego proizvode svoga sopstvenog mozga pretvara u djelo i time čini svoju prvu kolosalnu pogrešku...

4. ANEKSIJA ELZASA I LOTRINGIJE

Elzas je Francuska osvojila uglavnom u tridesetogodišnjem ratu. Time je Rišelje napustio solidno načelo Anrija IV: »Španski jezik neka pripada Špancu, njemački — Nijemcu, ali ono gdje se govori francuski ide meni«; on se oslonio na načelo prirodne rajnske granice, istorijske granice stare Galije. To je bila ludost; ali Njemački Rajh, koji je obuhvatao francuska jezička područja Lotringije, Belgije i čak Franš-Kontea, nije imao pravo da Francuskoj prebacuje aneksiju zemalja u kojima se govori njemački. Iako je Luj XIV godine 1681. prigrabio Štrasbur usred mira, pomoću frankofilske stranke u gradu, Pruskoj nimalo ne pristaje da zbog toga negoduje, pošto je 1796. nad slobodnim gradom Rajha Nirnbergom, iako je nije pozvala nikakva pruska stranka, izvršila isto takvo nasilje, mada bez uspjeha*

* Luju XIV se prebacuje da je svoje chambres de réunion usred najdubljeg mira nahuškao na njemačke teritorije koje mu nisu pripadale. Nešto tako ne mogu za Pruse reći ni najveći zlobnici. Naprotiv. Pošto su 1795, direktno kršeći ustav Rajha, sklopili separatni mir s Francuskom i pošto su svoje male susjede iza demarkacione linije — iste takve otpadnike kakvi su bili i sami — okupili oko sebe u prvi Sjevernonjemački savez, oni su iskoristili težak položaj južnonjemačkih staleža (koji su tada bili nastavili da ratuju zajedno sa Austrijom) za pokušaje aneksije u Frankoniji. Osnovali su u Ansbahu i Bajrojtu (koji su tada bili pruski) komore ujedinjenja po ugledu na Luja XIV i istakli pretenzije na niz susjednih teritorija, potkrepljene takvim argumentima prema kojima su Lujevi argumenti bili više nego ubjedljivi. I kad su se zatim Nijemci pretrpjevši poraz povukli, a Francuzi ušli u Frankoniju, spasioci Prusi okupirali su teritoriju Nirnberga, uključivši i predgrađa, sve do gradskog

Lotringiju je Austrija bečkim mirom 1735. prodala Francuskoj, a 1766. Francuska ju je definitivno uzela u posjed. Već vijekovima ona je samo nominalno pripadala Njemačkom Rajhu, njene vojvode bili su u svakom pogledu Francuzi i nalazili su se gotovo uvijek u savezu sa Francuskom.

U Vogezima je do francuske revolucije postojalo mnoštvo malih dinasta, koji su se u odnosu na Njemačku ponašali kao neposredni članovi Rajha podređeni samo caru i Rajhstagu, ali su u odnosu na Francusku priznavali njen suverenitet; iz ovog dvojnog položaja oni su izvlačili korist, a ako je Njemački Rajh ovo trpio umjesto da gospodu dinaste pozove na polaganje računa, onda nije smio da se žali kad je Francuska, na osnovu svoga suvereniteta, stanovnike ovih teritorija uzela u zaštitu od protjeranih dinasta.

U cjelini uzevši, ova njemačka teritorija nije do revolucije bila gotovo nimalo pofrancužena. Njemački jezik ostao je jezik škola i kancelarija, bar u unutrašnjem saobraćaju Elzasa. Francuska vlada favorizirala je njemačke provincije koje poslije dugogodišnjeg ratnog pustošenja, sada, od početka XVIII vijeka naovamo, nisu više vidjele neprijatelja na svojoj zemlji. Njemački Rajh, rastrzan vječitim unutrašnjim ratovima, nije zaista bio podesan da primami Elzašane na povratak u maternje krilo; oni su bar imali mir i spokojstvo, znali su na čemu su, i tako su se filistri, koji su davali ton, dobro snalazili u nedokučivim putevima božjim. Uostalom, njihova sudbina nije bila bez primjera; ta i Holštajnci su bili pod tuđinskom danskom vlašću.

Onda je došla francuska revolucija. Ono čemu se Elzas i Lotringija nisu nikad mogli nadati od Njemačke, poklonila im je Francuska. Feudalni okovi bili su razbijeni. Zavisan seljak, kmet, postao je slobodan čovjek, u mnogo slučajeva slobodan sopstvenik svoje kuće i polja. Vladavina patricija i esnafske privilegije u gradovima iščezle su. Plemstvo je

---

zida i iznudili od prestrašenih nirnberških malograđana ugovor (2. septembra 1796) kojim se grad potčinjava pruskoj vlasti pod uslovom da se nikad unutar zidova ne puste Jevreji. Ali odmah poslije toga prešao je nadvojvoda Karl u ofanzivu, potukao Francuze kod Vircburga 3. i 4. septembra 1796, zbog čega se izjalovio ovaj pokušaj da se Nirnberžanima utjera u glavu njemački poziv Pruske.

bilo razjureno. A u oblastima malih knezova i vojvoda seljaci su slijedili primjer susjeda, istjerali su dinaste, vladine komore i plemstvo i proglasili se slobodnim francuskim građanima. Ni u jednom dijelu Francuske nije se narod sa više oduševljenja priključio revoluciji nego upravo u onome gdje se govorilo njemački. A kad je Njemački Rajh čak objavio rat revoluciji, kad su Nijemci ne samo još uvijek poslušno nosili svoje lance, nego su uz to dozvolili da budu upotrebljeni za to da Francuzima ponovo nametnu staro ropstvo, a elzaškim seljacima tek razjurene feudalne gospodare, tada je sa njemstvom Elzašana i Lotrinžana bilo svršeno, tad su oni naučili da mrze i preziru Nijemce, tada je u Štrasburu ispjevana Marseljeza, koju su komponirali i najprije pjevali Elzašani, tada su Nijemci u Francuskoj, uprkos jeziku i prošlosti, na stotinama bojišta u borbi za revoluciju srasli s pravim Francuzima u jedan narod.

Zar nije velika revolucija učinila isto čudo sa Flamancima Denkerka, Keltima Bretanje, Italijanima Korzike? Pa ako kukamo zbog toga što se to dogodilo i Nijemcima, zar smo zaboravili cijelu svoju istoriju koja je to učinila mogućim? Zar smo zaboravili da je cijela lijeva obala Rajne, koja je u revoluciji učestvovala ipak samo pasivno, bila frankofilska kad su Nijemci 1814. tamo ponovo ušli, da je ostala frankofilska do 1848, kad je revolucija rehabilitovala Nijemce u očima Rajnlanđana; da Hajneovo oduševljenje Francuzima i čak njegov bonapartizam nisu bili ništa drugo nego odjek opšteg narodnog raspoloženja lijevo od Rajne?

Kad su 1814. umarširali saveznici, naišli su upravo u Elzasu i Njemačkoj Lotringiji na najodlučnije neprijateljstvo, na najžešći otpor u samom narodu, jer tamo su ljudi osjećali opasnost da će opet morati da postanu Nijemci. A ipak se u to vrijeme ondje govorilo još gotovo samo njemački. A kad je prošla opasnost otkidanja od Francuske, kad je njemačko-romantične šoviniste prošla želja za aneksijom, tada se uvidjelo da je potrebno sve tješnje jezičko srastanje s Francuskom i tada je počelo onakvo isto pofrancuživanje škola kakvo su i Luksemburžani dobrovoljno vršili kod sebe. No, ipak je taj proces preobražavanja išao vrlo sporo; tek sadašnja generacija buržoazije je stvarno pofrancužena, dok seljaci i radnici govore njemački. Stvari

stoje otprilike kao u Luksemburgu: književni njemački jezik (izuzevši djelimično propovjedaonice) potisnut je od francuskog, ali njemački narodni dijalekt izgubio je teren samo na jezičkoj granici i upotrebljava se u običnom govoru mnogo više nego u većini krajeva Njemačke.

To je zemlja koju su Bismark i pruski junkeri, oslanjajući se na oživljavanje šovinističke romantike (koje je, kako se čini, neodvojivo od svih njemačkih pitanja), preduzeli da ponovo učine njemačkom. Htjeti učiniti njemačkim zavičaj Marseljeze, Štrasbur — to je bila isto takva besmislica kao htjeti Nicu, domovinu Garibaldija, učiniti francuskom. Ali u Nici je Luj Napoleon ipak održao forme pristojnosti i dozvolio da se o aneksiji glasa — i manevar je uspio. Apstrahirajući to da su Prusi iz vrlo jakih razloga zazirali od takvih revolucionarnih mjera — još nikad se nije dogodilo da je narodna masa bilo gdje zahtijevala aneksiju Pruskoj — znalo se i odveć dobro da baš ovdje stanovništvo jednodušnije pristaje uz Francusku nego pravi Francuzi. I tako je akt nasilja izvršen prosto silom. On je bio dio osvete francuskoj revoluciji; otrgnut je jedan od onih komada koje je upravo revolucija bila stopila s Francuskom u jednu cjelinu.

Vojnički je aneksija svakako imala jednu svrhu. Sa Mecom i Štrasburom Njemačka dobija odbrambeni front ogromne snage. Dok su Belgija i Švajcarska neutralne, francuski masovni napad ne može da otpočne nigdje drugdje do na uskom potezu između Meca i Vogeza; uz to Koblenc, Mec, Štrazbur i Majnc čine najjači i najveći tvrđavni četvorougao na svijetu. Ali i ovaj tvrđavni četverougao, kao i onaj austrijski u Lombardiji, leži jednom polovinom u neprijateljskoj zemlji i predstavlja tamo kule za ugnjetavanje stanovništva. I ne samo to: da bi se on usavršio, moralo se zahtijevati preko njemačkog jezičnog područja, moralo se anketirati četvrt miliona pravih Francuza.

Dakle, velika strategijska korist je jedina tačka koja može da opravda aneksiju. A da li je ova dobit ma u kakvoj srazmjeri sa štetom koja otud proizlazi?

Kakvu je veliku moralnu štetu sebi nanio mladi Njemački Rajh kad je brutalnu silu otvoreno i bez uvijanja proglasio svojim osnovnim načelom — to pruski junker ne

uočava. Naprotiv, njemu su potrebni nepokorni, silom na uzdi držani podanici, oni su dokaz uvećane pruske moći; u suštini, on drukčijih podanika nikad i nije imao. Ali on je morao uočavati političke posljedice aneksije. A te su bile jasne kao dan. Još prije nego što je aneksija postala pravosnažna, Marks je glasno na nju upozorio svijet u cirkularnom pismu Internacionale: »*Aneksija Elzasa i Lotringije čini Rusiju arbitrom Evrope.*« I sa tribine Rajhstaga socijaldemokrati su to dosta često ponavljali, dok istinu tih riječi nije naposljetku priznao sam Bismark u govoru pred Rajhstagom 6. februara 1888. svojim cviljenjem pred svemoćnim carem, gospodarom rata i mira.

Bilo je jasno kao sunce: time što su se od Francuske otkidale dvije njene upravo fanatički patriotske provincije, ona se bacala u naručje svakome ko joj je stavljao u izgled njihovo vraćanje, stvarao se od nje vječiti neprijatelj. Dabome, Bismark, koji u tom pogledu dostojno i savjesno predstavlja njemačkog filistra, zahtijeva od Francuza da se oni ne samo državnopravno nego i moralno odreknu Elzasa i Lotringije, da se oni upravo raduju tome što su ta dva komada revolucionarne Francuske »vraćena staroj otadžbini«, za koju oni prosto neće da znaju. Ali Francuzi to, na žalost, ne čine, baš kao što nisu činili ni Nijemci za vrijeme napoleonskih ratova kad se nisu moralno odricali lijeve obale Rajne uprkos tome što ni ova nije tada nimalo čeznula za njima. Dokle god Elzašani i Lotrinžani zahtijevaju vraćanje Francuskoj, Francuska će težiti, i moraće težiti, za njihovim ponovnim zadobijanjem i tražiti sredstva kojima će to postići, dakle, između ostalog, i saveznike. A prirodni saveznik protiv Njemačke je Rusija.

Ako se obje najveće i najjače nacije zapadnog kontinenta međusobno neutrališu neprijateljstvom, ako između njih leži čak vječita jabuka razdora i podstiče ih na međusobnu borbu, onda koristi od toga ima — samo Rusija koja time dobija utoliko slobodnije ruke; Njemačka može utoliko manje sprečavati Rusiju u njenim osvajačkim prohtjevima ukoliko više Rusija može da računa na bezuslovnu pomoć Francuske. A zar nije Bismark stavio Francusku u takav položaj da mora prosjačiti savez sa Rusijom, da mora rado prepustiti Rusima Konstantinopolj ako joj Rusija obeća

njene izgubljene provincije? Ako je uprkos tome mir održan sedamnaest godina, zar nije tome jedini uzrok to što sistem landvera, uveden u Francuskoj i Rusiji, treba najmanje šesnaest godina, a poslije najnovijeg njemačkog usavršenja čak dvadeset pet, da bi dao pun broj obučenih godišnjih kontingenata? A pošto je aneksija već sedamnaest godina bila činjenica koja dominira cijelom politikom Evrope, zar ona u ovom trenutku nije osnovni uzrok cijele krize koja jednom dijelu svijeta prijeti ratom? Uklonite tu činjenicu, i mir je obezbijeđen!

Elzaški buržoa sa svojim francuskim jezikom što ga izgovara na gornjonjemački način, ovaj polutan koji se ponaša kao veći Francuz od ma kog pravog Francuza, koji s visine gleda na Getea i oduševljava se Rasinom, koji se pri tome ne može osloboditi zle savjesti da je u stvari Nijemac i upravo zbog toga mora nipodaštavati sve što je njemačko, tako da nije sposoban čak ni za to da bude posrednik između Njemačke i Francuske — taj elzaški buržoa je apsolutno vrijedan prezrenja, bilo da je milhausenski fabrikant ili pariski žurnalist. Ali ko ga je učinio onim što jeste, ko drugi nego njemačka istorija posljednjih trista godina? I zar nisu još sasvim nedavno gotovo svi Nijemci u inostranstvu, naročito trgovci, bili pravi Elzašani koji su negirali svoje nijemstvo, koji su tuđu nacionalnost svoje nove domovine nametnuli sebi uz velike muke i pri tom se svojevoljno činili bar isto toliko smiješni koliko i Elzašani, koje su na to, više ili manje, ipak natjerale okolnosti? U Engleskoj, na primjer, svi njemački trgovci doseljeni od 1815. do 1840. bili su gotovo bez izuzetka poengleženi, govorili su između sebe gotovo samo engleski, i još danas se na mančesterskoj berzi muvaju razni matori njemački filistri koji bi dali pola svog imetka kad bi mogli da važe za potpune Engleze. Tek od 1848. nastao je i ovdje preokret, a poslije 1870, kad u Englesku dolaze čak rezervni poručnici i kada Berlin šalje ovamo svoj kontingent, nekadašnju servilnost potiskuje pruska naduvenost koja nas u inostranstvu ne čini manje smiješnima.

A da li je Elzašanima ujedinjenje s Njemačkom poslije 1871. učinjeno nekako prijatnijim? Suprotno od toga. Oni su stavljeni pod diktaturu, dok pored njih, u Francuskoj,

vlada republika. Kod njih je uvedeno pedantno-nametljivo gazdovanje pruskih okružnih načelnika, prema kojem je interveniranje — zakonski strogo regulirano — ozloglašenih francuskih prefekata pravo zlato. Posljednjem ostatku slobode štampe, prava zbora i udruživanja brzo je učinjen kraj, raspuštena su neposlušna gradska vijeća i njemački birokrati postavljeni za gradonačelnike. Nasuprot tome, podilazilo se notablima, tj. potpuno pofrancuženim plemićima i buržujima, i pružala im se zaštita u njihovom isisavanju radnika i seljaka. A ovi radnici i seljaci, iako nisu njemački nastrojeni, ipak govore njemački i predstavljali su jedini element na koji se mogao osloniti pokušaj izmirenja. A šta se time postiglo? Da je u februaru 1887, kada je cijela Njemačka dozvolila da bude zastrašena i poslala u Rajhstag Bismarkovu kartelsku većinu, — da je tada Elzas-Lotringija izabrala same odlučne Francuze i odbacila svakog ko je bio sumnjiv za i najmanje simpatije za Njemačku.

I ako su sad Elzašani takvi kakvi su, jesmo li u pravu da se zbog toga ljutimo? Nikako. Njihov otpor prema aneksiji je istorijska činjenica koja ne može da se izbriše već traži svoje objašnjenje. I tu se moramo zapitati: kolike je i koliko teške istorijske grijehove Njemačka morala učiniti da je takvo raspoloženje u Elzasu postalo moguće? I kako naš novi Njemački Rajh izgleda posmatran spolja, kad nam poslije sedamnaestogodišnjih pokušaja ponovnog ponjemačavanja Elzašani jednoglasno dovikuju: Poštedite nas toga! Jesmo li u pravu da uobražavamo da su dva sretna rata i sedamnaest godina Bismarkove diktature dovoljni da izbrišu sve posljedice tristagodišnje sramne istorije?

5. IZGRADNJA I STRUKTURA NOVOG NJEMAČKOG RAJHA

Bismark je bio na cilju. Njegovo novo prusko-njemačko carstvo bilo je javno proklamovano u Versaju, u svečanoj dvorani Luja XIV. Francuska je ležala pred njegovim nogama bez ikakve odbrane; prkosni Pariz, koji on nije smio da takne, bio je od Tjera natjeran na ustanak Komune i onda poražen od vojnika bivše carske armije koji su se

vraćali iz ratnog zarobljeništva. Evropski filistar divio se Bismarku, kao što se pedesetih godina divio njegovom uzoru, Luju Bonaparti. Njemačka je s ruskom pomoći postala prva sila u Evropi, a sva sila Njemačke nalazila se u rukama diktatora Bismarka. Sad se radilo o tome šta će on umjeti da uradi s tom silom. Ako je dosad sprovodio unifikatorske planove buržoazije, iako ne buržoaskim nego bonapartističkim sredstvima, sad je ova tema bila prilično iscrpljena, sad je trebalo praviti vlastite planove, pokazati koje ideje može da proizvede njegova sopstvena glava. A to se moralo ispoljiti kod unutrašnje izgradnje novog Rajha.

Njemačko društvo sastoji se od krupnih zemljoposjednika, seljaka, buržoazije, sitne buržoazije i radnika, koji se opet dijele na tri glavne klase.

Krupniji zemljišni posjed je u rukama malog broja magnata (naročito u Šleskoj) i velikog broja srednjih zemljovlasnika, kojih ima najviše u staropruskim pokrajinama istočno od Labe. Baš ti pruski junkeri dominiraju, više ili manje, čitavom ovom klasom. Oni su i sami poljoprivrednici ukoliko svoja imanja velikim dijelom obrađuju preko inspektora, a pored toga su vrlo često sopstvenici pecara i fabrika šećera. Njihov zemljišni posjed, gdje god je bilo moguće, učvršćen je kao majorat u porodici. Mlađi sinovi stupaju u armiju ili u državnu civilnu službu, tako da se za ovo zemljoposjedničko sitno plemstvo vezuje još sitnije oficirsko i činovničko plemstvo, koje se uz to povećava jakim fabrikovanjem plemstva među višim oficirima i činovnicima iz redova buržoazije. Na donjoj granici cijele ove plemićke fajte, prirodno, stvara se mnogobrojno parazitsko plemstvo, plemićki lumpenproletarijat koji živi od pravljenja dugova, sumnjive igre, nametljivosti, prosjačenja i političke špijunaže. Čitavo to društvo sačinjava pruske junkere i predstavlja jedan od glavnih oslonaca staropruske države. Ali zemljoposjedničko jezgro tih junkera i sâmo stoji na sasvim slabim nogama. Dužnost da se živi saobrazno društvenom položaju postaje svakog dana skuplja; potpomaganje mlađih sinova dok ne prođu čin poručnika ili zvanje asesora, udomljivanje kćeri, sve to staje novaca; a pošto su to dužnosti pred čijim ispunjenjem svi drugi obziri padaju, nije nikakvo čudo da prihodi nisu dovoljni, da se moraju potpisivati

mjenice ili čak uzimati hipoteke. Ukratko, junkeri kao cjelina stoje uvijek na rubu provalije; svaka nedaća, bio to rat, loša žetva ili trgovinska kriza, prijeti da ih strovali u nju. Nije, dakle, nikakvo čudo što se oni već dobrih stotinu godina spasavaju od svakovrsne propasti samo državnom pomoći i što produžuju svoje postojanje jedino državnom pomoći. Ova samo vještački održavana klasa osuđena je na propast; nikakva državna pomoć ne može je trajno održati u životu. A s njom iščezava i stara pruska država.

Seljak je politički malo aktivan element. Ukoliko je sopstvenik, propada sve više i više zbog nepovoljnih uslova pod kojima proizvodi parcelni seljak lišen stare zajedničke marke[27] ili zajedničkog pašnjaka, bez kojeg ne može da drži veći broj stoke. Ukoliko je zakupac, još je u gorem položaju. Sitnoseljačko gazdinstvo ima kao preduslov pretežno naturalnu privredu; sa novčanom privredom ono propada. Otud sve veće zaduživanje, masovna eksproprijacija od strane hipotekarnih povjerilaca, pribjegavanje kućnoj industriji samo da ne bude sasvim otjeran sa zemlje. Politički seljaštvo je većinom indiferentno ili reakcionarno: na Rajni je iz stare mržnje prema Prusima ultramontansko[28], u drugim krajevima je partikularističko ili protestantski konzervativno. Religiozno osjećanje još i danas služi kod te klase kao izraz društvenih ili političkih interesa.

O buržoaziji smo već govorili. Ona se poslije 1848. nalazila u neviđenom ekonomskom poletu. U ogromnoj ekspanziji industrije poslije trgovinske krize od 1847. god. — uslovljenoj uvođenjem okeanskog parobrodarstva koje pada u taj period, enormnom ekspanzijom željeznica i zlatom Kalifornije i Australije — Njemačka je uzimala sve veći udio. Baš njena silovita težnja za uklanjanjem malodržavnih prometnih prepreka i za ravnopravnim položajem na svjetskom tržištu u odnosu na inostrane konkurente stavila je u pokret Bismarkovu revoluciju. Sada kad su francuske milijarde preplavile Njemačku, otpočeo je za buržoaziju nov period

---

27 *Marka* — u srednjovjekovnoj zapadnoj Evropi seoska zajednica, opština, u kojoj su oranice bile privatna svojina članova marke, a pašnjaci, šume, livade i drugo zajednička svojina.

28 *Ultramontanski* — bezuslovno odan papi, čije je sjedište ultra montes, »s onu stranu brda«, u Rimu.

grozničave industrijske djelatnosti, u kome se ona prvi put pokazala kao velika industrijska nacija jednim njemačkim nacionalnim krahom. Ona je već tada bila ekonomski najjača klasa stanovništva; njenim ekonomskim interesima država se morala povinovati; revolucija od 1848. prevela je državu u spoljašnju ustavnu formu u kojoj je buržoazija mogla i politički vladati i svoju vlast usavršavati. Uprkos tome, ona je bila još vrlo daleko od stvarne političke vlasti. U konfliktu nije odnijela pobjedu nad Bismarkom; osim toga, uklanjanje konflikta revolucioniranjem Njemačke odozgo pokazalo joj je, dalje, da je zasad izvršna vlast zavisna od nje, u najboljem slučaju, na vrlo indirektan način, da ona ne može ni da skida ni da nameće ministre, a ni da raspolaže armijom. Pri tom je buržoazija bila kukavička i mlitava nasuprot energičnoj izvršnoj vlasti, ali takvi su bili i junkeri, a ona je imala više opravdanja za to nego junkeri — zbog svoje direktne ekonomske suprotnosti prema revolucionarnoj industrijskoj radničkoj klasi. Ali sigurno je bilo to da je buržoazija morala junkere postepeno ekonomski uništiti, da je ona od svih sopstveničkih klasa bila jedina koja je još imala izgleda na neku budućnost.

Sitna buržoazija sastojala se, prvo, od ostataka srednjovjekovnog zanata, koji su u dugo zaostaloj Njemačkoj bili masovnije zastupljeni nego u ostaloj zapadnoj Evropi, drugo, od propale buržoazije, treće, od nesopstveničkih elemenata stanovništva koji su se uzdigli u sitne trgovce. Sa ekspanzijom krupne industrije egzistencija cjelokupne sitne buržoazije izgubila je i posljednji ostatak stabilnosti; mijenjanje posla i periodično bankrotstvo postali su pravilo. Ova ranije vrlo stabilna klasa, koja je bila jezgro njemačkog filistarstva, pala je iz pređašnjeg zadovoljstva, pitomosti, poniznosti, bogobojaznosti i blagočastivosti u potpuno rasrojstvo i nezadovoljstvo sudbinom koju joj je bog odredio. Ostaci zanata vapili su za ponovnim uspostavljanjem esnafskih privilegija, a od ostalih dijelova sitne buržoazije jedan je dio postao umjereno demokratsko-progresivistički, a drugi se čak približio socijaldemokratiji i, tu i tamo, priključio direktno radničkom pokretu.

Naposljetku, *radnici*. Od seoskih radnika su u najmanju ruku oni na istoku živjeli napola u kmetstvu i nisu se

mogli uzimati u račun. Naprotiv, među gradskim radnicima socijaldemokratija je postizala rapidne uspjehe i rasla je u onom stepenu u kojem je krupna industrija proletarizovala narodne mase i time zaoštravala klasnu suprotnost između kapitalista i radnika. Mada su i socijaldemokratski radnici bili privremeno pocijepani na dvije partije koje su se sukobljavale, poslije izlaženja Marksovog *Kapitala* principijelna suprotnost između njih je gotovo sasvim iščezla. Ortodoksno lasalovstvo, sa ekskluzivnim zahtjevom stvaranja »proizvođačkih zadruga sa državnom pomoći« postepeno je zamiralo i pokazivalo se sve nepodesnijim da bude jezgro bonapartističko-državnosocijalističke radničke partije. Ono što su pojedine vođe u tom pogledu zgriješile, popravio je opet zdrav smisao masa. Ujedinjenje oba socijaldemokratska pravca, zadržavano gotovo samo još ličnim pitanjima, bilo je u bliskoj budućnosti neizbježno. Ali već za vrijeme rascjepa, i uprkos rascjepu, pokret je bio dovoljno snažan da industrijskoj buržoaziji utjera strah u kosti i da je parališe u njenoj borbi protiv vlade koja je od nje još bila nezavisna; tako se njemačka buržoazija poslije 1848. uopšte nije više oslobodila crvenog bauka.

Ova klasna struktura bila je osnova partijske strukture u parlamentu i u landtagima[29]. Krupni zemljišni posjed i dio seljaštva sačinjavali su glavninu konzervativaca; industrijska buržoazija davala je desno krilo buržoaskog liberalizma: nacionalliberale, dok je lijevo krilo — oslabljenu demokratsku ili takozvanu progresističku partiju — davala sitna buržoazija, podržana od jednog dijela buržoazije i jednog dijela radnika. Najzad, radnici su imali svoju samostalnu partiju u kojoj je bilo i sitne buržoazije, socijaldemokratiju.

Čovjek u Bismarkovom položaju i sa Bismarkovom prošlošću morao je pri nekom malom uvidu u stanje stvari priznati sebi da junkeri onakvi kakvi su bili, ne sačinjavaju klasu sposobnu za život, da od svih sopstveničkih klasa samo buržoazija može da pretenduje na budućnost (apstrahirajući radničku klasu, pošto od Bismarka ne očekujemo da je kadar shvatiti njenu istorijsku misiju) i da je stoga njegov novi Rajh imao utoliko sigurniju egzistenciju ukoliko više

[29] *Landtagi* (Landtag) — narodne skupštine u pojedinim njemačkim zemljama.

ga je on postepeno pripremao za prelazak u modernu buržoasku državu. Nemojmo od Bismarka očekivati ono što u datim okolnostima nije mogao da učini. Neodložan prelaz na parlamentarnu vladu sa odlučujućom vlašću Rajhstaga (kao u engleskom Donjem domu) nije bio moguć niti je trenutno bio preporučljiv; Bismarkova diktatura u parlamentarnim formama morala je njemu samome u prvo vrijeme izgledati nužna; mi mu ne upisujemo u grijeh što ju je u prvo vrijeme zadržao, mi samo pitamo na šta je trebalo da bude upotrebljena. Teško je sumnjati u to da bi zavođenje stanja adekvatnog engleskom ustavu bio jedini put na kome se otvara perspektiva da se novom Rajhu obezbijedi čvrsta baza i miran unutrašnji razvoj. Kad bi veći dio junkera, koji se ionako nije mogao spasti, bio prepušten neminovnoj propasti, bilo bi, čini se, još uvijek moguće od ostatka i od novih elemenata izgraditi klasu nezavisnih krupnih zemljoposjednika, koja bi bila samo ornamentalni vrh buržoazije; klasu kojoj bi buržoazija, čak pri punom uživanju svoje vlasti, morala prepustiti reprezentaciju države, a time i najmasnija mjesta i vrlo veliki uticaj. Kad bi se buržoaziji davale političke koncesije, koje joj trajno ipak ne mogu biti uskraćene (tako se moralo prosuđivati bar sa stanovišta sopstveničkih klasa), kad bi joj se te koncesije davale postepeno i čak u malim i rijetkim dozama, novi Rajh bi bar skretao na onaj put na kojem bi mogao da stigne ostale, politički daleko odmakle države zapadne Evrope i na kojem bi konačno stresao sa sebe posljednje ostatke feudalizma i filistarske tradicije kojom je birokratija bila još jako prožeta, a prije svega na kojem bi bio osposobljen da stane na vlastite noge onog dana kad se njegovi ne baš mladi osnivači budu oprostili od ovoga svijeta.

Pri tom ovo nije bilo nimalo teško. Ni junkeri ni buržoazija nisu imali ma i samo prosječnu energiju. Junkeri su to dokazali u toku posljednjih šezdeset godina, za vrijeme kojih je država stalno sprovodila njihov sopstveni interes protiv opozicije tih Don Kihota. Buržoazija, dugom predistorijom takođe učinjena savitljivom, još je jako osjećala konflikt u kostima; otada su Bismarkovi uspjesi još više slomili njenu otpornu snagu, a ostalo je učinio strah od radničkog pokreta i njegovog opasnog porasta. Čovjek koji

je ostvario nacionalne želje buržoazije lako je mogao, u takvim okolnostima, da pri ostvarivanju njenih, u cjelini uzevši već vrlo skromnih, političkih želja drži tempo koji ga volja. Samo mu je cilj morao biti jasan.

Sa stanovišta sopstveničkih klasa ovo je bilo jedino racionalno. Sa stanovišta radničke klase, pokazuje se, dakako, da je za organiziranje trajne buržoaske vladavine već bilo prekasno. Krupna industrija, a s njom zajedno buržoazija i proletarijat, formirali su se u Njemačkoj u vrijeme kad je proletarijat mogao samostalno da izađe na političku pozornicu skoro istovremeno sa buržoazijom, kad, prema tome, borba između te dvije klase počinje još prije nego što je buržoazija osvojila čitavu političku vlast ili njen pretežni dio. Ali iako je za mirnu i čvrstu vladavinu buržoazije u Njemačkoj prekasno, godine 1870. bila je još uvijek najbolja politika, u interesu sopstveničkih klasa uopšte, orijentisati se na tu buržoasku vladavinu. Jer samo tako je bilo moguće odstraniti masovne ostatke iz vremena istruljelog feudalizma koji su i dalje bujali u zakonodavstvu i upravi; samo tako je bilo moguće cjelokupne rezultate velike francuske revolucije postepeno odomaćiti u Njemačkoj, ukratko, Njemačkoj odsjeći ogromno dugačak stari perčin te je svjesno i definitivno povesti na put modernog razvoja, prilagoditi njene političke prilike njenim industrijskim prilikama. A kad konačno dođe do neizbježne borbe između buržoazije i proletarijata, ona će se bar izvršiti u normalnim okolnostima u kojima će svako moći da vidi o čemu se radi, a ne u zbrci, nejasnoći, izukrštanosti interesa i smetenosti, kakvu smo vidjeli u Njemačkoj 1848. Samo s tom razlikom što će ovog puta smetenosti biti isključivo na strani sopstvenika; radnička klasa zna šta hoće.

Pri takvoj situaciji 1871. u Njemačkoj, čovjek kao Bismark bio je u stvari upućen na politiku laviranja među raznim klasama. I dovde nema šta da mu se prebaci. Radi se samo o tome kojem cilju je ta politika bila usmjerena. Ako je išla, svejedno u kom tempu, ali svjesno i odlučno za konačnom vladavinom buržoazije, onda je bila u skladu sa istorijskim razvojem, ukoliko je to sa stanovišta sopstveničkih klasa uopšte mogla biti. Ako je išla za održanjem staropruske države, za postepenom prusizacijom Njemačke,

bila je reakcionarna i osuđena na konačnu propast. Ako je išla za golim održavanjem Bismarkove vladavine, bila je bonapartistička i morala je svršiti kao svaki bonapartizam.

Sljedeći zadatak bio je Ustav Rajha. Kao materijal bio je tu, s jedne strane, ustav Sjevernonjemačkog Saveza, s druge — ugovori sa južnonjemačkim državama. Faktori čijom je pomoću Bismark imao da stvori ustav Rajha bili su, s jedne strane, dinastije predstavljene u Bundesratu[30], s druge — narod predstavljen u Rajhstagu. Pretenzijama dinastije bila je postavljena granica u sjevernonjemačkom ustavu i u ugovorima. Narod je, naprotiv, polagao pravo na to da se njegov udio u političkoj vlasti znatno poveća. On je izvojevao nezavisnost od tuđeg miješanja u ujedinjenje — ukoliko je o njemu moglo biti riječi — na bojnom polju; on je u prvom redu bio pozvan da odluči na šta će se ta nezavisnost upotrijebiti, kako će se to ujedinjenje u pojedinostima izvesti i iskoristiti. Pa čak ako je narod priznavao pravnu podlogu datu u sjevernonjemačkom ustavu i ugovorima, ipak to nije bila nikakva zapreka da on u novom ustavu dobije veći udio u vlasti nego što je imao u dotadašnjem. Rajhstag je bio jedino tijelo koje je stvarno predstavljalo novo »jedinstvo«. Što je glas Rajhstaga dobijao na važnosti, što je ustav Rajha bio slobodniji nasuprot zemaljskim ustavima, to čvršće se morao spajati novi Rajh, to više je Bavarac, Saksonac, Prus morao nestajati u Nijemcu.

Za svakog čovjeka koji je vidio dalje od nosa moralo je ovo biti jasno kao dan. Ali Bismark nije tako mislio. Naprotiv, on je patriotski zanos, koji je poslije rata uzeo maha, iskoristio u tu svrhu da većinu Rajhstaga skloni na to da se ona odrekne ne samo svakog proširenja nego čak i jasnog utvrđivanja prava naroda i da se ograniči na to da u ustavu Rajha prosto reprodukuje pravnu podlogu koja je data u sjevernonjemačkom ustavu i u ugovorima. Svi pokušaji malih partija da politička prava naroda izraze u ustavu Rajha bili su odbačeni, pa čak i prijedlog katoličkog Centruma da se uvrste oni članovi pruskog ustava koji sadrže garanciju slobode štampe, zbora i udruživanja, kao i samostalnost crkve. Pruski ustav, onako dvostruko i tro-

30 *Bundesrat* (Savezno vijeće) — vidi pod 18.

struko potkresan kao što je bio, ostao je dakle, još uvijek liberalniji od ustava Rajha. Porezi se nisu odobravali jedanput godišnje, nego jedanput zauvijek »zakonom«, tako da je uskraćivanje poreza od strane Rajhstaga bilo isključeno. Pruska doktrina, neshvatljiva ustavnom svijetu van Njemačke, bila je time primijenjena na Njemačku — doktrina da narodno predstavništvo ima pravo uskratiti rashode samo na papiru, dok vlada stavlja u džep prihode u zvečećoj moneti. Ali dok je tako Rajhstag lišen najboljih političkih sredstava i stjeran u ponizan položaj pruske Komore, slomljene revizijama ustava od 1849. i 1850, postupcima Mantojfela, konfliktom i Sadovom, Bundesrat uživa uglavnom sva neograničena ovlašćenja koja je stari Bundestag imao nominalno; i uživa ih stvarno, jer je oslobođen okova koji su paralisali Bundestag. Bundesrat ima ne samo u zakonodavstvu odlučujući glas pored Rajhstaga, nego je i najviša upravna instanca ukoliko izdaje odredbe o izvršenju zakona Rajha i rješava, osim toga, »o nedostacima koji se pokazuju . . . pri izvršenju zakona Rajha«, tj. o nedostacima koje može u drugim civilizovanim zemljama ukloniti samo nov zakon (čl. 7, al. 3, koji je vrlo nalik na juridičku klopku iz konfliktnog perioda).

Prema tome, Bismark nije svoje glavno uporište tražio u Rajhstagu, koji predstavlja nacionalno jedinstvo, nego u Bundesratu, koji predstavlja partikularističku rascjepkanost. On nije imao smjelosti — on koji je izigravao predstavnika nacionalne ideje — da se stvarno stavi na čelo nacije ili njenih predstavnika: demokratija je trebalo da služi njemu, ali ne on njoj; radije nego na narod, oslanjao se on na krivudave zakulisne puteve, na sposobnost da diplomatskim sredstvima, šećerom i bičem skrpi sebi u Bundesratu makar i neposlušnu većinu. Pri tome ispoljena uskost shvatanja i niskost stanovišta potpuno odgovara karakteru čovjeka kakvog smo ga dosad upoznali. Pa ipak nam izgleda čudno da ga njegovi veliki uspjesi nisu bar za trenutak mogli izdići iznad samog sebe.

Ali stvar je bila u tome što se cijelom ustavu Rajha htio dati jedan jedini čvrst stožer, naime kancelar Rajha. Bundesrat je morao dobiti položaj koji će onemogućiti drugu odgovornu egzekutivu pored kancelarove i time isključiti postojanje odgovornih ministara Rajha. Stvarno je svaki pokušaj

da se upravljanje Rajhom reguliše postavljanjem odgovorne vlade nailazio, kao zadiranje u prava Bundesrata, na neodoljiv otpor. Ustav je bio, kao što se uskoro pokazalo, »skrojen tačno po tijelu« Bimsarkovu. On je bio korak dalje na putu ka njegovoj ličnoj diktaturi pomoću balansiranja partija u Rajhstagu i pojedinih država u Bundesratu — korak dalje na putu bonapartizma.

Uostalom, ne može se reći da — apstrahirajući pojedine ustupke Bavarskoj i Virtembergu — novi ustav Rajha predstavlja direktan korak nazad. Ali to je i najbolje što se o njemu može reći. Ekonomske potrebe buržoazije bile su uglavnom zadovoljene, njenim političkim zahtjevima — ukoliko ih je još postavljala — stavljena je ista brana kao i u doba konflikta.

Ukoliko ih je još postavljala. Jer neosporno je da su se ti zahtjevi u rukama nacionalliberala smanjili na vrlo skromnu mjeru i da su se svakog dana sve više smanjivali. Ova gospoda, daleko od toga da zahtijevaju da im Bismark olakša saradnju sa sobom, nastojala su, štaviše, da mu popuštaju ondje gdje je to išlo, a često i ondje gdje nije išlo niti je smjelo da ide. Što ih je Bismark prezirao, ne može niko da mu zamjeri, — ali zar su njegovi junkeri bili i za dlaku bolji ili muževniji?

Sljedeća oblast u kojoj je trebalo uspostaviti jedinstvo Rajha, novčarstvo, bila je uređena monetnim i bankovnim zakonima od 1873. do 1875. Uvođenje zlatne valute bio je znatan napredak; ali ona je uvođena samo uz oklijevanje i kolebanje; i još danas (1888) ne stoji na sasvim čvrstim nogama. Usvojeni novčani sistem — treći dio talira pod imenom marke kao jedinice sa decimalnom podjelom — predlagao je krajem tridesetih godina Zetber; faktična jedinica bila je zlatna moneta od 20 maraka. Jednom gotovo neprimjetnom izmjenom njene vrijednosti ona se mogla učiniti apsolutno jednakovrijednom sa zlatnim sovrinom, ili sa zlatnom monetom od 25 franaka, ili sa američkom zlatnom monetom od 5 dolara, i na taj način priključiti jednom od tri velika monetna sistema svjetskog tržišta. Ali više se voljelo stvoriti poseban monetni sistem i time nepotrebno otežati promet i preračunavanje kurseva. Zakoni o novčanicama Rajha i o bankama ograničili su špekulaciju papirnim novcem

u malim državama i kod banaka malih država i, s obzirom na krah koji je u međuvremenu nastupio, nametali su izvjesnu opreznost, koja je za Njemačku, još neiskusnu u toj oblasti, bila sasvim umjesna. I tu su ekonomski interesi buržoazije uglavnom bili na shodan način zaštićeni.

Najzad je došlo sporazumijevanje o jedinstvenim juridičkim zakonima. Otpor srednjih država proširenju nadležnosti Rajha na materijalno građansko pravo bio je savladan; građanski zakonik još se uvijek izrađuje, dok su krivični zakon, krivični i građanski postupak, trgovinsko pravo, zakon o stečaju i zakon o uređenju sudova regulirani jedinstveno. Uklanjanje šarolikih malodržavnih formalnih i materijalnih pravnih normi bilo je već samo po sebi hitna potreba sve snažnijeg buržoaskog razvoja, a u tom uklanjanju sastoji se i glavna zasluga novih zakona — mnogo manje u njihovoj sadržini.

Engleski pravnik oslanja se na pravnu istoriju koja je dobar dio starogermanske slobode sačuvala kroz srednji vijek, koja ne poznaje policijsku državu, jer je ova u klici ugušena u dvije engleske revolucije XVII vijeka, i koja kulminira u dvjestagodišnjem stalnom razvijanju građanske slobode. Francuski pravnik oslanja se na veliku revoluciju koja je, poslije potpunog uništenja feudalizma i apsolutističke policijske samovolje, ekonomske uslove života novostvorenog modernog društva prevela na jezik juridičkih pravnih normi u svome klasičnom zakoniku proklamovanom od Napoleona. A šta je, nasuprot tome, istorijska podloga naših njemačkih pravnika? Ništa drugo do vjekovima pasivni, najčešće samo spoljnim udarcima naprijed gonjeni, još i dan-danas nezavršeni proces raspadanja ostataka srednjeg vijeka; ekonomski zaostalo društvo u kome feudalni junker i esnafski majstor kruže kao aveti i traže novo tijelo; pravno stanje u kome policijska samovolja — iako je kabinetsko pravosuđe[31] vladara iščezlo — još i sad svakog dana buši rupu do rupe. Iz te najlošije od svih loših škola izašli su

[31] *Kabinetsko pravosuđe* — u apsolutističkoj državi samovoljni zahvati vladara, kao nosioca najviše sudske vlasti, u vršenju pravosuđa. Apsolutni vladar je mogao ili narediti sudovima da donesu presudu u određenom smislu ili sam (iz kabineta) donijeti presudu.

očevi novih zakonika Rajha, a to se iz njihovog rada i vidi. Apstrahirajući čisto juridičku stranu, politička sloboda u tim zakonicima prolazi rđavo. Dok sudovi sa prisuditeljima daju u ruke buržoaziji i sitnoj buržoaziji sredstvo da učestvuje u ugnjetavanju radničke klase, dotle se država zaštićuje od eventualne opasnosti obnovljene buržoaske opozicije ograničenjem porotnih sudova. Politički paragrafi krivičnog zakonika su dosta često toliko neodređeni i rastegljivi kao da su pravljeni za sadašnji vrhovni sud Rajha, a ovaj za njega. Da su novi zakonici napredak prema pruskom Landrehtu,[32] to je po sebi razumljivo — nešto tako jezivo kao što je taj zakonik ne bi danas mogao da uradi ni sam Šteker, čak ako bi se dao i obrezati. Ali pokrajine koje su dosad imale francusko pravo isuviše dobro osjećaju razliku između izblijedjele kopije i klasičnog originala. Ovo jačanje državne sile na račun građanske slobode, ovaj prvi neosporni korak nazad bio je omogućen time što su se nacionalliberali odrekli svoga programa.

Treba još napomenuti zakon Rajha o štampi. Krivični zakonik bio je već uglavnom regulirao materijalno pravo koje tu dolazi u obzir; uspostavljanje jednakih formalnih odredaba za cijeli Rajh i ukidanje kaucija i taksa koje su ovdje-ondje još postojale bili su, dakle, glavna sadržina toga zakona i istovremeno jedini njime postignuti napredak.

Da bi se Pruska još jedanput pokazala kao primjerna država, uvedena je u njoj takozvana samouprava. Radilo se o tome da se uklone najskandalozniji ostaci feudalizma a da se u suštini ipak ostavi, ako je ikako moguće, sve po starom. Tome je služio zakon o uređenju okruga. Vlasteoska policijska vlast gospode junkera postala je anahronizam. Kao feudalna privilegija ona je bila nominalno ukinuta, a stvarno ponovo uspostavljena time što su stvoreni samostalni vlasteoski srezovi unutar kojih sam sopstvenik vlasteoskog dobra jeste ili načelnik dobra sa ovlašćenjima seoskog opštinskog načelnika ili imenuje tog načelnika dobra, i time što je, osim toga, sva policijska vlast i

---

[32] *Landreht* — Landrecht (Preussisches Allgemeine Landrecht), kodeks pruskog privatnog i javnog prava koji je, na inicijativu Fridriha II, sastavio pruski pravnik Karl Švarc (Schwartz); stupio je na snagu godine 1794.

policijska jurisdikcija jednog područja prenijeta na jednog starješinu, koji je na selu, razumije se, gotovo bez izuzetka krupni zemljoposjednik, pa je tako pod svoju komandu dobio i seoske opštine. Feudalna privilegija pojedinca je oduzeta, ali s njom vezana neograničena vlast data je cijeloj klasi. Sličnim procesom eskamotaže pretvorili su se engleski krupni zemljoposjednici u mirovne sudije i gospodare seoske uprave, policije i nižeg sudstva i obezbijedili sebi pod novom, modernizovanom titulom dalje uživanje svih bitnih, ali u staroj feudalnoj formi više neodrživih pozicija vlasti. No to je i jedina sličnost između engleske i njemačke »samouprave«. Htio bih da vidim engleskog ministra koji bi se usudio da u parlamentu predloži da se izabrani opštinski činovnici potvrđuju i da se, u slučaju renitentnih izbora, zamjenjuju licima imenovanim od države, da se uvedu državni činovnici koji bi imali ovlašćenja pruskih okružnih načelnika, sreskih uprava i oberprezidenata, da se državna uprava miješa, kako je to predviđeno u zakonu o uređenju okruga, u unutrašnje poslove opština, srezova i okruga, a pogotovo da predloži ono, u zemljama engleskog jezika i engleskog prava nečuveno, zatvaranje pravnog puta kakvo se može naći gotovo na svakoj stranici zakona o uređenju okruga. I dok su i okružne i pokrajinske skupštine još uvijek sastavljene na stari feudalni način, od predstavnika tri staleža; krupnih zemljoposjednika, gradova i seoskih opština, u Engleskoj čak i najkonzervativnija vlada podnosi zakonski prijedlog koji čitavu upravu grofovija prenosi na vlasti koje su birane gotovo općim pravom glasa.

Prijedlog zakona o uređenju okruga za šest istočnih pokrajina (1871.) bio je pravi znak da Bismark ne misli na to da Prusku rastvori u Njemačkoj, nego da, suprotno tome, baš tih šest istočnih pokrajina, tvrđavu staroprustva, još jače učvrsti. Pod promijenjenim imenom junkeri su zadržali sve bitne pozicije vlasti, a heloti[33] Njemačke, poljoprivredni radnici tih krajeva — sluge i nadničari — ostali su u svom dosadašnjem stvarnom ropstvu, pušteni samo dvjema javnim funkcijama: da budu vojnici i da služe junkerima pri

[33] *Heloti* — robovi u staroj Sparti.

izborima za Rajhstag kao glasačka marva. Usluga koju je time Bismark učinio revolucionarnoj socijalističkoj partiji neopisiva je i vrijedna svake hvale.

Ali šta da se kaže za nedotupavost gospode junkera koji su se ovom zakonu o uređenju okruga, izrađenom jedino u njihovom interesu, u interesu dužeg održanja njihovih feudalnih privilegija samo pod nešto moderniziranim imenom, opirali rukama i nogama, kao što priliči razmaženoj djeci? Pruski Gospodski dom[34] ili, tačnije, Junkerski dom, najprije je odbacio predlog, poslije odugovlačenja od pune godine dana, i usvojio ga je tek pošto je uslijedio jedan »Parisschub«[35] od 24 nova »gospodina«. Pruski junkeri pokazali su se time još jedanput kao sitničavi, okorjeli, nepopravljivi reakcionari, nesposobni da obrazuju jezgro samostalne velike partije sa istorijskim pozivom u životu nacije, kao što to stvarno čine engleski krupni zemljoposjednici. Oni su time pokazali totalno odsustvo razuma; Bismarku je ostajalo samo da pred cijelim svijetom jasno utvrdi njihovo potpuno odsustvo karaktera, i donekle vješto primjenjeni pritisak pretvorio bi ih u partiju Bismarka sans phrase.

Tome je trebalo da služi kulturkampf[36].

Izvođenje plana prusko-njemačke imperije moralo je da kao reakciju izazove ujedinjenje u jednu partiju svih antipruskih elemenata koji su se oslanjali na pređašnji separatni razvoj. Ovi različiti elementi našli su zajednički barjak u ultramontanstvu. Pobuna zdravog ljudskog razuma, čak kod bezbrojnih ortodoksnih katolika, protiv nove dogme o nepogrešivosti pape, s jedne strane, a uništenje Crkvene države i takozvano zarobljenje pape u Rimu, s druge strane, nagonili su sve borbene snage katolicizma na tješnje okupljanje. Tako se već za vrijeme rata — ujesen 1870. god. — u pruskom Landtagu obrazovala specifična katolička partija Centruma; ona je ušla u prvi njemački Rajhstag 1871. samo

---

34 *Gospodski dom* (Herrenhaus) — od 1854. naziv prve komore (vidi pod 14) pruskog Landtaga.

35 *Pairsschub* — jednovremeno imenovanje većeg broja perova (perovi = članovi Gornjeg doma u Engleskoj, članovi Chambre des pairs 1815—48 u Francuskoj) da bi se dobila potrebna većina za pojedine vladine predloge.

36 — Borba za kulturu. *Prev.*

sa 57 ljudi, ali je jačala pri svakom novom izboru, dok nije prešla 100. Bila je sastavljena od najraznovrsnijih elemenata. U Pruskoj su njenu glavnu snagu činili rajnski sitni seljaci, koji su se još uvijek smatrali »Prusima na silu«; dalje, katolički krupni zemljoposjednici i seljaci vestfalijskih biskupija Minster i Paderborn, pa katolički Šlezani. Drugi veliki kontingent davali su južnonjemački katolici, naročito Bavarci. Ali moć Centruma ležala je mnogo manje u katoličkoj vjeri nego u tome što je on predstavljao antipatije narodnih masa prema specifičnom prustvu, koje je sada pretendovalo na gospodstvo nad Njemačkom. Ove antipatije bile su naročito žive u katoličkim krajevima; pored njih dolazile su do izražaja simpatije za Austriju, koja je sad bila izbačena iz Njemačke. U skladu sa obje ove popularne struje, Centrum je bio odlučno partikularistički i federalistički.

Ovaj bitno antipruski karakter Centruma odmah su uočile ostale sitne frakcije Rajhstaga koje su iz lokalnih — ne kao socijaldemokrati iz nacionalnih i općih — razloga bile antipruske. Ne samo katolički Poljaci i Elzašani, nego čak protestantski velfi[37] stupili su u tijesan savez sa Centrumom. I mada liberalnoburžoaske frakcije nisu nikad bile načisto sa stvarnim karakterom ultramontanaca, ipak su pokazale da naslućuju pravo stanje stvari kad su za Centrum govorile da je »bez otadžbine« i »protiv Rajha«.

---

[37] *Velfi* (Gvelfi) — ime vladarske porodice koja je, došavši u XI vijeku iz Italije u Njemačku, vladala neko vrijeme raznim zemljama Njemačke (Bavarska, Saksonska i dr.); u Italiji od XII do XV vijeka politička stranka koja se borila na strani rimskih papa protiv njemačkih careva i njihovih pristalica u Italiji — gibelina. Pošto su Prusi 1866. oduzeli presto hanoverskom kralju *Georgu* iz velfske dinastije, velfima su se poslije toga nazivali takođe hanoverski i drugi monarhistički protivnici Pruske i novog njemačkog Rajha.

[BILJEŠKE O »KULTURKAMPFU«]

1871. 3. mart. Izbori za Rajhstag. Izabrano samo 57 ljudi Centruma. Centrum zahtijeva da se u ustav Rajha unese šest članova pruskog ustava o slobodi štampe, zbora, udruživanja i samostalnosti crkve. Odbačeno.

1871. Bismark se interesuje kod pape da li »antidržavni« stav Centruma odgovara intencijama pape. Gužva oko toga. Za Bismarka ništa iz toga.

1872. 14. maj. Papa nije primio kardinala Hohenloe kao poslanika Bismark: »*Nećemo u Kanosu!*«
4. jul. Zakon o jezuitima, ograničenje boravka za *njemačke* jezuite.

1873. Majski zakoni... [Pruska] komora podnosi vladi dodatke članu ustava koji štiti crkvu! Protiv su mnogi konzervativci, Centrum i dio Progresivne stranke. U Gospodskom domu Bismark vrlo žestoko protiv konzervativaca za majske zakone.

11. maj. Zakonska snaga [majskih zakona]. Sad izjavljuju Firhov i progresisti da će u tom *kulturkampfu* podupirati vladu!
Istovremeno sramotna propast starokatolika i državnih katolika. Otpor biskupâ. Nemogućnost da se popune vakantna mjesta, iz toga.

1874. Zakon o biskupijama. Uzalud muka.

25. april. *Rajhstag* usvojio *zakon o ekspatrijaciji* protiv renitentnih interniranih svećenika. *Čak su progresisti bili za to!*

13. jul. Kulman odstrijelio Bismarku ostatak pameti. Policijske šikane protiv katolika, udruženja, štampe etc. Uprkos tome u upražnjenim dijecezama tajni papski delegati koje svako sluša. Biskupi ne plaćaju globe već sjede u zatvoru.

1875. Pruski zakon o obustavljanju prihoda renitentnim svećenicima. Bismark izjavljuje da postoje samo dvije partije: koje hoće državu i koje je neće.

Ustvojeno ukidanje §§ 15, 16, 18. pruskog ustava. Time je i protestantska crkva potpala pod državu, i samo ona, ostale se odupiru.

31 maj. Objavljen zakon o raspuštanju redova. Ovo dovršava naoružanje. Odsad je Bismark u defanzivi. Razne biskupije nepopunjene, katolici istraju, štaviše, vlada mora često na jedno oko zažmiriti.

Ljeto 1875.: *Marpingen.*

1877. Falk počinje da se ljulja. Ali Firhov je još uvijek kulturkampfovac. U protestantskim sinodima etc. pijetističko-ortodoksni pravac nadmoćan i podupiran od Vilhelma; i među konzervativcima se pojavljuju antikulturkampfovci.

1879. Centrum u vladinoj većini. — Falk pada krajem juna. — 1878. umro papa, a Leo je miroljubiviji; vode se pregovori; jula 1878. nuncije Masela posjećuje Bismarka u Kisingenu; ali između Centruma i Falka borba je trajala: Centrum je, kaže, *politička* stranka sa *političkim* načelima. Onda je došao zaštitnocarinski savez i Falkov pad. Umjesto Falka Puti, i počela je druga politika. U jesen 1879. pregovori između Bismarka i Jakobinija, bezuspješni. Ali Puti je nastavio svoju blagu praksu i još više je ublažio.

Novi Landtag izabran oktobra 1879. Jako pomjeranje kod stranaka. Liberali izgubili 88 mjesta u korist konzervativaca.

24. februara 1880. papa popušta nešto malo u pogledu dužnosti svjedočenja, a vlada za uzvrat zahtijeva od Landtaga dozvolu da se ne pridržava majskih zakona...

1881. Jesen. Kao priprema za izbore za Rajhstag nove koncesije vlade...

1881. Novembar. U novom Rajhstagu prošao jedan *čovjek Centruma kao prvi potpredsjednik* protiv liberala. Bismark se oslanja na Centrum i ponovo se ulaguje u Rimu.

1882. Januar. Pruski Landtag. Nov vladin projekt razoružanja... Ukidanje državnih paroha (bezobrazluk) i ispita iz vjeronauke.

1883. Ljeto. Novo popuštanje vlade. Pošto se od kurije ništa nije moglo iscjenjkati, vlada je u junu prilikom svog novog zakona o crkvama bila nadglasana od Centruma i konzer-

vativaca i izjavila je ako Rim nije s tim zadovoljan da će se *cijela dužnost svjedočenja odbaciti*. Za uzvrat papa ovlašćuje biskupe da *u stvari prethodnog obrazovanja* za svoje nove popove *uzimaju vladine dispenze*.

U jesen... državna davanja u *Kelnu* ponovo uspostavljena, tako da je zakon važio samo još u Poznanju. Tako je od kulturkampfa ostala samo hajka na Poljake!

[SKICA]

I. Tri klase — dvije kukavne, od kojih jedna u propadanju, druga u usponu, i radnici koji hoće samo buržoaski fair play. Dakle, pravilno je lavirati samo između dvije posljednje — ali ne! Politika:

1. Pojačati državnu silu uopšte i *posebno* je učiniti nezavisnom u pogledu novca (podržavljenje željeznica, monopoli), policijska država i građansko pravosuđe. »Liberalno« i »nacionalno«, dvostruka priroda 1848, probija se i u Njemačkoj 1870/80.

Bismark se morao osloniti na Rajhstag i narod, a za to je [bila] potrebna puna sloboda štampe, govora, zbora i udruživanja, već radi orijentacije.

II. 1. Izgradnja.

a) Ekonomski već loš zakon o moneti.

b) Politički. Uspostava policijske države i antiburžoaski pravosudni zakoni loša kopija francuskih građanskopravnih neodređenosti. Vrhovni državni sud kao završetak.

2. Odsustvo ideja dokazano igrarijom kod kulturkampfa. Katolički pop [stavljen] pod žandarma i policajca, i Bismarkova uvreda. Likovanje buržoazije — beznadnost. Put u Kanosu. Stranka Bismark sans phrase.

Jedini racionalni rezultat: civilni brak!

3. Špekulacija i krah. Njegovo učešće. Kukavnost konzervativnih junkera, koji su isto toliko beščasni kao i buržuji.

4. Potpuni zaokret [Bismarka] ka junkeru.

a) Zaštitna carina. Koalicija buržuja i junkera,lavlji dio ovima.

b) Pokušaji monopola duhana.

c) Kolonijalna špekulacija.

5. Socijalna politika à la Bonaparte.
   a) Zakon o socijalistima i ugušivanje radničkih udruženja i radničkih kasa.
   b) Socijalreform...

III. 6. Spoljna politika. Ratna opasnost. Djelovanje aneksija. Povećavanje armije. Septenati. Kad vrijeme prođe, vraćanje na godišta od prije 70. da bi se još nekoliko godina sačuvala nadmoćnost.

IV. Rezultat:
   a) Stanje koje se ruši smrću nekoliko ljudi: nema carstva bez cara! Proletarijat gonjen u revoluciju. Ekspanzija socijaldemokratije pri ukidanju Zakona protiv socijalista kao nikad ranije. — Haos.
   b) Mir gori od rata rezultat svega — u najboljem slučaju, ili pak svjetski rat.

(Preveo dr ZVONKO TKALEC)

[SKICA]

[illegible]

1. Pojačati državnu silu uopšte i posebno je učiniti [illegible] u pogledu novca [illegible] policijska država i građansko [illegible] »Liberalnoe« i [illegible] gibanja 1848, pojavila se i u Njemačkoj 1878/80.

Bismark se mogao osloniti na Reichstag i narod, a za to je [illegible] potrebna puna sloboda štampe, govora, zbora i udruživanja, već radi orijentacije.

II. 1. Izgradnja.

a) Ekonomski već još zakon o moneti.

b) Politički: Uspostava policijske države i [illegible] pravosudni zakoni [illegible] francuskih građansko-pravnih [illegible]. [illegible] državni sud kao [illegible].

2. [illegible] kulturkampfa. Katolički pop [stavljen] pod žandarma i policajca, i Bismarkova uvreda. [illegible] buržoazije — [illegible]. [illegible] u Kanosu. Sramota Bismark sam [illegible].

Jedini racionalni rezultat: civilni brak!

3. Spekulacija i krah. Njegovo učešće. [illegible] konzervativnih junkera, koji su isto toliko [illegible] kao i buržoazija.

4. [illegible] zaokret (Bismarka) ka junkerima.

a) Zaštitna carina. [illegible] buržuja i junkera [illegible].

b) Pokušaji monopola duhana.

c) Kolonijalna spekulacija.

SADRŽAJ